

Міністерство освіти і науки України

Міністерство культури та інформаційної політики України

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

50-річчя Всесвітньої спадщини:

уроки минулого,
виклики сьогодення та перспективи

Під патронатом
Національної комісії України
у справах ЮНЕСКО

**ЗБІРНИК ТЕЗ ТА МАТЕРІАЛІВ
КОНФЕРЕНЦІЇ**

7-8 грудня
2022

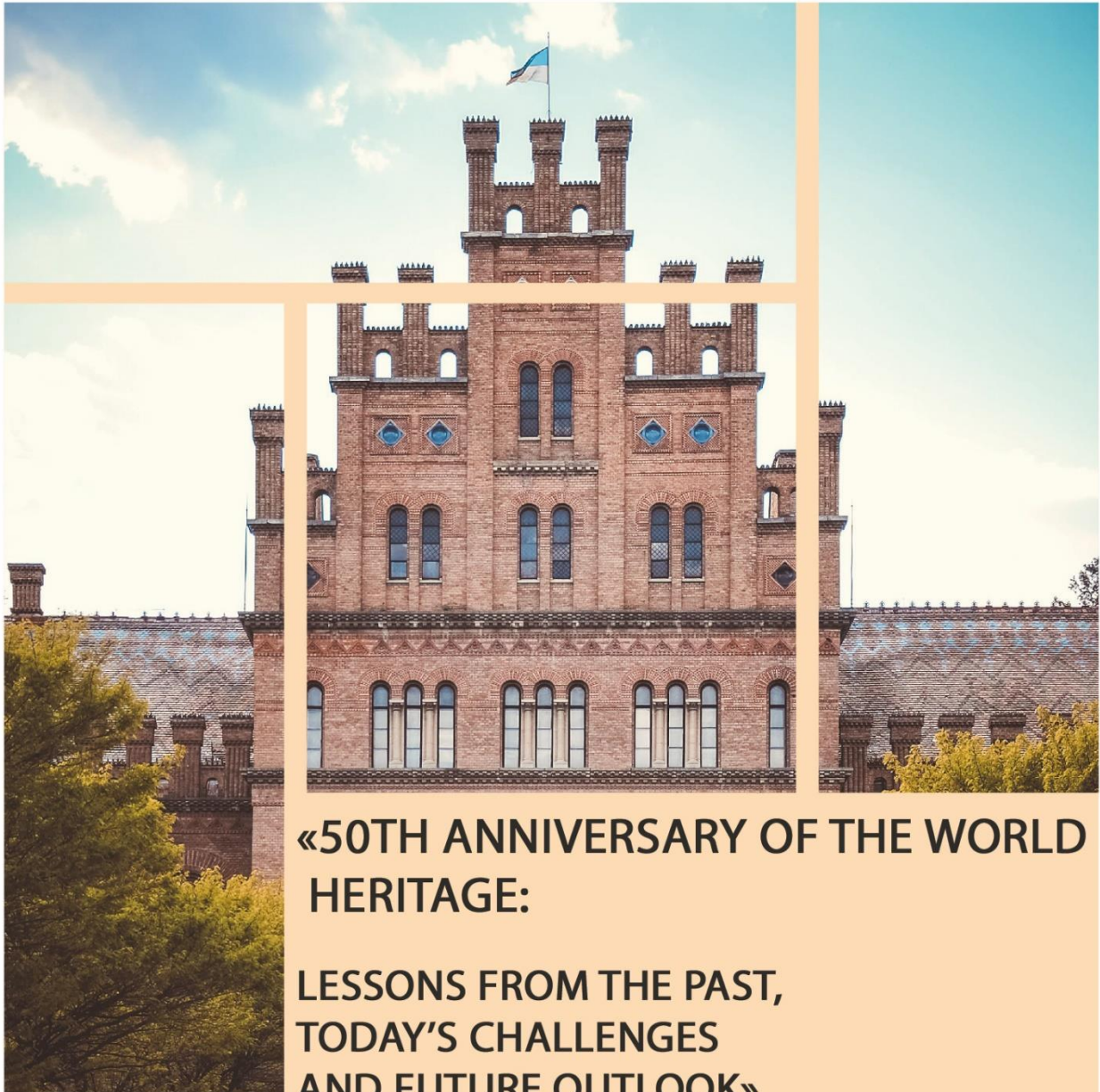
YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI
NATIONAL
UNIVERSITY

Ministry of Education and Science of Ukraine

Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

«50TH ANNIVERSARY OF THE WORLD HERITAGE:

LESSONS FROM THE PAST,
TODAY'S CHALLENGES
AND FUTURE OUTLOOK»

December, 7-8

2022

Under the Patronage of the Ukrainian
National Commission for UNESCO

Collection of abstracts

Захід організований Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича за підтримки Міністерства культури і інформаційної політики України, Міністерства освіти і науки України, Національної комісії України у справах ЮНЕСКО та Українського Національного комітету ІКОМОС.

Мета Конференції - міждисциплінарне обговорення ключових проблем охорони культурної спадщини на національному та міжнародному рівнях; вплив та результат впровадження механізмів Конвенції «Про охорону культурної і природної спадщини» (16.11.1972) за останні 50 років та потенціал ефективності норм Конвенції в умовах глобальних викликів сьогодення. Ключовий напрям роботи Конференції – критична оцінка стану культурної спадщини України в умовах російської війни. Шляхи реалізації програм відновлення, реновації, реставрації, консервації та інших механізмів щодо охорони і збереження спадщини України. На особливу увагу заслуговували питання майбутнього української архітектури після перемоги у війні з росією.

Організаційний комітет конференції:

Петришин Роман Іванович – доктор фізико-математичних наук, професор, ректор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Марусик Тамара Володимирівна – докторка історичних наук, професорка, проректорка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Фодчук Ігор Михайлович - доктор фізико-математичних наук, професор, декан факультету архітектури, будівництва і декоративно-прикладного мистецтва.

Коротун Ірина Вадимівна – докторка архітектури, професорка, завідувачка кафедри архітектури і збереження об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Герегова Світлана Володимирівна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України.

Баланюк Юліана Сергіївна – кандидатка політичних наук, асистентка кафедри архітектури і збереження об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

The event was organized by the Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University with the support of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, the Ministry of Education and Science of Ukraine, the National Commission for UNESCO and the Ukrainian National Committee of ICOMOS.

The objective of the Conference was an interdisciplinary discussion of key problems of cultural heritage protection at the national and international levels, the influence and result of the implementation of the Convention frameworks over the past 50 years, and the potential of the effectiveness of the Convention's norms in the conditions of today's global challenges. The key area of the Conference was a critical assessment of the state of cultural heritage of Ukraine under conditions of russian aggression, the ways of implementing the programs of restoration, renovation, conservation and other instruments for the protection and preservation of the Ukrainian heritage.

Conference organization committee:

Petryshyn Roman - Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Rector of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Marusyk Tamara - Doctor of Historical Sciences, Professor, Vice-rector of the Yuri Fedkovych Chernivtsi National University.

Fodchuk Ihor - Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Architecture, Construction, Decorative and Applied Arts.

Korotun Iryna - Doctor of Architecture, Professor, Head of the Department of Architecture and Preservation of UNESCO World Heritage Sites.

Geregova Svitlana - PhD, assistant professor of the Department of History of Ukraine.

Balaniuk Yuliana - PhD, assistant at the Department of Architecture and Preservation of UNESCO World Heritage Sites.

Укладачка: Баланюк Ю.С.

ЗМІСТ   CONTENT

Харлан Олександр Вікторович «ВТРАТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В ХОДІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ПОПЕРЕДНІ ДАНІ ДО МАРТИРОЛОГУ ПАМ'ЯТОК».....7	7
Швиденко Ольга Олександрівна ЄДИНА БАЗА ДАНИХ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ, ЯК ЗАСІБ У ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕНІ.....10	10
Устінова Ірина Ігорівна ЕКОСИСТЕМНА ПЛОЩИНА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ 16	16
Viktor Proskuryakov, Yuliia Bohdanova, Ihor Kopylyak THE INFLUENCE OF PROMINENT ARCHITECTS OF THE FUNCTIONALISM EPOCH ON THE CREATION OF THE ENVIRONMENT IN CHERNIVTSI.....23	23
Viktor Proskuryakov, Yuliia Bohdanova, Oleksii Proskuriakov PEACE AND WAR IN THE ARCHITECTURAL AND SCENOGRAPHIC CREATIVE WORK OF YE. M. LYSYK.....25	25
Вітченко Денис Миколайович ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ТА ЗАБУДОВИ М. КРАМАТОРСЬКА.....27	27
Марусик Тамара Володимирівна УНІВЕРСИТЕТИ І ВСЕСВІТНЯ СПАДЩИНА ЮНЕСКО.....34	34
Вітченко Денис Миколайович МАЛОВІДОМА АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО: ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ.....38	38
Коротун Ірина Вадимівна ТВОРЧИЙ І КОНСЕРВАТИВНИЙ ПІДХОДИ ДО РЕСТАВРАЦІЇ.....44	44
Баланюк Юліана Сергіївна РОЛЬ ЮНЕСКО В ЗБЕРЕЖЕННІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ 48	48
Silvia-Ileana Costiuc RESTRICTIONS AND RESTORATION DURING THE COMMUNIST REGIME IN ROMANIA. 1972-1977.....51	51

- Герич Володимир Петрович**
ДОСВІД ДЕСЯТИРІЧНОГО УПРАВЛІННЯ МІСЦЕМ ВСЕСВІТНЬОЇ
СПАДЩИНИ ЮНЕСКО «ДЕРЕВ'ЯНІ ЦЕРКВИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ
ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ».....55
- Inna Ostrovsca, Simona-Daciana Pasca**
SAINT GEORGE CHURCH FROM VORONET MONASTERY (ROMANIA).
RESTORATION AND PRESERVATION OF A WORLD HERITAGE LISTED
MONUMENT.....62
- Герегова Світлана Володимирівна**
«МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ» ЯК НОСІЇ ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО ТА ОСНОВА
ТВОРЕННЯ МАЙБУТНЬОГО.....68
- Andreea Laura Micşa, Oana Claudia Trif**
SMALL SAXON FORTIFIED CHURCHES IN TRANSYLVANIA – PRESENT DAY'S
CHALLENGES AFTER MORE THAN 500 YEARS OF HISTORY 71
- Іванчук Марія Григорівна**
ЦІННІСНИЙ ВЕКТОР КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ПІДГОТОВЦІ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ.....77
- Буйновська Єлизавета Валентинівна**
ПРОТИАВАРІЙНІ ТА КОНСЕРВАЦІЙНІ РОБОТИ НА ОБ'ЄКТАХ КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ XIII-XIX СТ.....79
- Hanna Petrova**
ARCHITECTURAL RECONSTRUCTION: METHODS, TECHNIQUES AND
APPROACHES.....84
- Шебек Надія Миколаївна., Кузьменко Вікторія Іванівна**
ПЕРЕДУМОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ СЕРЕДОВИЩА
ІСТОРИЧНОГО АРЕАЛУ МІСТА УМАНЬ.....88
- Paolo Cornaglia**
THE RESIDENCES OF THE ROYAL HOUSE OF SAVOY, A SERIAL SITE IN THE
WORLD HERITAGE LIST SINCE 1997 IN PIEDMONT (ITALY).....94
- Вітченко Денис Миколайович, Свиридова Анастасія**
РЕСТАВРАЦІЙНЕ ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНИХ МІСТ ПОЛЬЩІ ПІСЛЯ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ.....98

- Погранична Ірина Ігорівна**
ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ КЛАСИЦИСТИЧНИХ ПАЛАЦІВ
У МАЛИХ МІСТА ТА СЕЛИЩАХ УКРАЇНИ.....101
- Герич Катерина Іванівна**
МЕНЕДЖМЕНТ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ – ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ЇХ
ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ.....106
- Онуфрив Ярина Олегівна, Лукащук Галина Богданівна, Тупісь Степан Павлович**
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЛАНДШАФТНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПАРКІВ-ПАМ'ЯТОК САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА (НА ПРИКЛАДІ
ПАРКУ "ЖОВТНЕВИЙ" В М. ЧЕРНІВЦІ).....109
- Мартишова Лариса Сергіївна**
ГЕНЕЗИС КУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТУ.....112
- Peter Strasser**
THE MARKING OF CULTURAL PROPERTY ACCORDING TO THE 1954 HAGUE
CONVENTION – LESSONS LEARNT FROM AUSTRIA.....115
- Попович Євгеній Марчелович**
ВІМ СКАНУВАННЯ В ПРОЦЕСАХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ПАМ'ЯТОК
АРХІТЕКТУРИ.....117
- Пентелейчук Флорін Георгійович**
АНТОЛОГІЯ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОСЛАВНИХ ДЕРЕВ'ЯНИХ
ЦЕРКОВ БУКОВИНИ.....119
- Чередюк Євген Васильович**
ОРГАНІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ПРОСТОРІВ РЕЗИДЕНЦІЇ МИТРОПОЛИТІВ
БУКОВИНИ І ДАЛМАЦІЇ В ЧЕРНІВЦЯХ.....123
- Гомонович Сергій Степанович, Довганюк Анатолій Іванович**
МІСТОБУДІВНИЙ РОЗВИТОК ТА РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ
ЦЕНТРАЛЬНОГО ПРОМИСЛОВОГО РАЙОНУ МІСТА ЧЕРНІВЦІ.....126
- Peana Maria Kisilewicz, Frățiman Andreea-Alexandra**
THE FRAGMENTATION OF THE HISTORICAL SITE BY MODERN
INTERVENTION.....133
- Щербанюк Леся Ілярівна, Ковтун Юрій Васильович**
ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ “ЧЕРНІВЦІ-БЕРЛІН-СВІТИ...”.....136

Харлан О.В.
кандидат архітектури, доцент
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
м. Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0003-1473-6417

ВТРАТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В ХОДІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ПОПЕРЕДНІ ДАНІ ДО МАРТИРОЛОГУ ПАМ'ЯТОК

24 лютого 2022 року відкрило жахливу сторінку в історії України і безпосередньо у пам'яткоохоронній справі на теренах країни.

Вже в котре агресором став північний сусід, влада якого з новою силою наважилася розтягати на запчастини свідчення існування України.

Значно постраждала культурна спадщина під час військових дій, що продовжуються на теренах нашої країни. Місця зруйнованих пам'яток стоять спорожнілі, а пам'ять про них поступово згасає.

На сьогодні у багатьох випадках маємо лише дуже обмежену інформацію про зруйновані пам'ятки на тимчасово окупованих територіях, що викликано обмеженою доступністю.

9 березня Міністерство культури та інформаційної політики України оголосило збір інформації про руйнування об'єктів культурної спадщини. 5 квітня Український культурний фонд запустив інтерактивну «Мапу культурних втрат». Саме зараз на часі укладання каталогу й приготування інформаційних повідомлень, видань, лекцій, виставок, створених за результатами роботи що продовжується. Глибоко вдячні організаторам та створювачам сайту culturecrimes.mkp.gov.ua за ініціативу з цього питання, моніторинг інформації та величезну кропітку пророблену роботу.

Український мартиролог ХХІ ст. є підсумком роботи українських пам'яткоохоронців, започаткований після 24 лютого 2022 р. коли відбулося повномасштабне вторгнення росії в Україну. Знищені пам'ятки культурної спадщини розміщувалися в багатьох регіонах країни, які постраждали в наслідок військової агресії ще й досі потерпають від рашистських зазіхань.

На тепер, розпочато зведення індивідуальних та громадських баз даних до централізованої й онлайн загальнодоступної бази під егідою Міністерства культури. Це надає можливість забезпечити інтелектуальний доступ до окремих свідчень про військові злочини та втрати культурної спадщини України під час війни ХХІ століття на найпершому інформаційному рівні просто з мережі Інтернет.

Первинна інформація, що представлятиме в базі даних «Мартиролог ХХІ століття української культурної спадщини», повинен містити стислу інформацію про зниклі пам'ятки різних років будівництва: іконографію або кілька фотографій (до і після руйнування, за наявності), назву об'єкту, його місце розташування та

коротку характеристику періоду існування та особливості втрати. Поступово відомості можна розширювати, уточнювати та доповнювати: історичні довідки, посилання на використані джерела та інші дотичні матеріали.

Від початку повномасштабного вторгнення зафіксовано інформацію про 530 епізодів воєнних злочинів росії проти української культурної спадщини. За даними Міністерства культури та інформаційної політики України на вищезгаданому сайті можна отримати інформацію щодо зруйнованих та пошкоджених об'єктів культурної спадщини. Вони складають доволі значний відсоток (мова йде про пам'ятки національного та місцевого значення, об'єкти цінної історичної забудови тощо).

Схема на червень воєнних злочинів агресорів проти культурної спадщини України. Влітку вже було зібрано відомості про знищені або постраждали 361 мистецький об'єкт та заклад культури. Це релігійні споруди, бібліотеки, музеї та заповідники. Злочини російських окупантів зафіксовано у 15 регіонах України. Найбільше пошкоджень виявлено у Харківській та у Донецькій областях. 12 березня було скинуто бомби на Свято-Успенську Святогірську лавру на Донеччині. На 4 вересня було відомо про 169 пошкоджених або знищених релігійних споруди, 54 з яких є пам'ятками історії, архітектури та містобудування або належать до цінної історичної забудови. Знищено три дерев'яні церкви XIX століття в Житомирській та Київській областях.

Згаданий пошуково-інформаційний проєкт заявлений і розпочатий під егідою Міністерства культури може стати інтегральною частиною великого міжнародного проєкту ЮНЕСКО із створення електронної енциклопедії «Втрати культурної спадщини під час військових подій XXI століття: міжнародний довідник», який може бути започатковано за підтримки нашої конференції та пропозицією Українського комітету ІКОМОСу.

Дев'ять років – шлях страждань і болю. Генетична війна продовжується. Ціна за свободу дуже висока. Ця війна не лише за територію, ця війна за українську ідентичність!

Віримо в нашу Перемогу! Переможного Миру!

Losses of the cultural heritage of Ukraine during the full-scale war: preliminary data for the martyrology of monuments.

February 24, 2022 opened a terrible page in the history of Ukraine and directly in the matter of monument protection in the territory of the country.

Already in which the aggressor became the northern neighbor, whose government with new strength dared to stretch the evidence of the existence of Ukraine to pieces.

The cultural heritage was significantly damaged during the ongoing military operations on the territory of our country. The places of destroyed monuments are empty, and the memory of them is gradually fading.

Today, in many cases, we have only very limited information about the destroyed monuments in the temporarily occupied territories, which is caused by limited availability.

Right now is the time to compile the catalog and prepare information notices, publications, lectures, exhibitions, created as a result of the ongoing work. We are deeply grateful to the organizers and creators of the site culturecrimes.mkip.gov.ua for the initiative on this issue, monitoring of information and the enormous painstaking work done.

Ukrainian martyrologist of the 21st century. is the result of the work of Ukrainian monument guards, initiated after February 24, 2022, when the full-scale Russian invasion of Ukraine took place. Destroyed monuments of cultural heritage were located in many regions of the country, which suffered as a result of military aggression and still suffer from racist attacks.

Currently, the consolidation of individual and public databases into a centralized and online public database under the auspices of the Ministry of Culture has begun. This provides an opportunity to provide intellectual access to individual testimonies about war crimes and loss of cultural heritage of Ukraine during the war of the 21st century at the very first information level, simply from the Internet.

The primary information that will be presented in the database "Martyrologist of the 21st century of Ukrainian cultural heritage" should contain concise information about the missing monuments of different years of construction: iconography or several photos (before and after the destruction, if available), the name of the object, its location and a brief description of the period of existence and specifics of the loss. Gradually, the information can be expanded, clarified and supplemented: historical references, references to used sources and other relevant materials.

Information is available on 530 destroyed and damaged cultural heritage sites.

The mentioned research and information project announced and launched under the auspices of the Ministry of Culture can become an integral part of the large international UNESCO project to create an electronic encyclopedia "Cultural heritage losses during the military events of the 21st century: an international guide", which can be launched with the support of our conference and the proposal of the Ukrainian ICOMOS Committee.

Nine years is a path of suffering and pain. The genetic war continues. The price for freedom is very high.

We believe in our Victory! Victorious Peace!

Швиденко О.О.
кандидатка архітектури, доцентка
Харківський національний університет будівництва та архітектури,
м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-1645-2760

ЄДИНА БАЗА ДАНИХ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ, ЯК ЗАСІБ У ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕНІ

Україна за часи незалежності пройшла значний шлях перетворень. За цей час від паперових переліків пам'яток світ перейшов до електронних баз даних по об'єктам культурної спадщини. Але не зважаючи на величезну роботу, що проводилась в Україні у пам'яткоохоронній сфері, так й не була побудована єдина база, куди б стікалась уся інформація стосовно пам'яток.

Метою цього дослідження було, проаналізувавши стан сучасної інформації у Харківському регіоні у галузі охорони пам'яток та діючи в цій галузі в Україні нормативні, створити авторське бачення вимог до бази даних українських нерухомих об'єктів культурної спадщини.

В Україні ще за радянських часів було складено Список пам'яток історії та культури (далі - Списки). Ці об'єкти культурної спадщини, яким у другій половині ХХ століття був наданий юридичний захисний статус «пам'ятка», залишаються й сьогодні під охороною держави, якщо вони не вилучені зі Списків за прописаною у законодавстві країни процедурою. Але після прийняття у 2000-му році Закону України «Про охорону культурної спадщини» було розпочато ведення Державного реєстру нерухомих пам'яток України (далі - Реєстр). По мірі складання на пам'ятки облікової документації нового формату, пам'ятки зі Списків до Реєстру, або формувалось подання на вилучення їх зі Списків пам'яток, якщо вони не відповідали критеріям, зазначеним у законодавстві України. Також, до Реєстру вносились нові пам'ятки, але, нажаль, загальнодержавні програми з виявлення нових пам'яток не проходили: це скоріш були ініціативи місцевого значення. Винятком можна вважати програму декомунізації, яка, хоч й була направлена на вилучення пам'яток, що вносились за часів СРСР з ідеологічних міркувань, але досить часто та їх частина, що була будинками, мала й іншу історичну або архітектурну значущість, що дозволило поповнити Реєстр пам'ятками архітектури.

Якщо порівнювати Україну у день проголошення Незалежності й сучасну, то відмінності вражають. Але усі зміни: економічні, політичні, ідеологічні, адміністративні відбилися і на пам'яткоохоронній сфері. Жителі України значно змінилися відносно тих, хто вийшов з Радянського Союзу. Але зворотною стороною цих перетворень була неможливість проводити довготривалі проекти. Процес формування Реєстру на фоні досить частих переформувань, що спіткало центральний орган у галузі охорони культурної спадщини (Мінкульт), проходив

досить повільно й не рівномірно по території країни. Десять пам'яток були обстежені досить докладно, і на них була складена у повному обсязі облікова документація, і навіть території деяких з них були винесені у натуру. А у інших регіонах частина пам'яток так й залишилась обстеженою та задокументованою на рівні 1970-1980-х років, коли вони вносились до списків, або взагалі ми маємо лише потенціальну інформацію про можливість виявлення пам'яток у тому чи іншому місці, яке раніше не обстежувалось.

Іншою проблемою стала довга процедура надання об'єкту культурної спадщини статусу «пам'ятка», яку ми успадкували від Радянського Союзу. На тлі нестачі фінансування й поступової очистки від ідеологічних напластувань, швидкого темпу будівництва, швидкого розвитку цифрових технологій та частого переформатування Мінкульту вже подані документи по пам'яткам морально застарівали, вчасно не затверджувались і навіть втрачались, що приводило до юридичного хаосу.

У передвоєнний час Україна встала на шлях загальної диджиталізації. Згідно з Законом України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» Державний реєстр нерухомих пам'яток став включати у себе геопросторові дані, метадані та сервіси. Зважаючи, що закон діяв менш ніж 2 місяці до початку війни, то принципово Реєстр змінитись не встиг. Сьогодні на сайті Мінкульту у вільному доступі можна знайти Реєстр лише у вигляді паперової таблиці (далі – паперовий список). На тлі подальших перейменувань вулиць, руйнацій – навіть цей документ, через те, що не оновлюється кожного дня, не визначає повністю масив об'єктів культурної спадщини, що знаходяться під захистом держави.

У передвоєнні місяці місцевий орган охорони пам'яток, що відповідає за пам'ятки історії, археології та монументального мистецтва Харківської області поставив собі задачею мати на своєму сайті актуальний перелік пам'яток з тим, щоб не було необхідності звертатись з офіційними запитами щодо актуальної інформації про наявність пам'яток на тій чи іншій території Харківської області. Але навіть за мирних часів інформація на сайті запізнювалась з оновленнями на декілька днів, тому що це не була оприлюднена частина загальної, єдиної для всієї держави бази. Через те, що то був окремих, з більш точними даними Exel-документ, куди після затвердження Мінкультом змін треба було вручну перенести дані, перевірити помилки, та оприлюднити.

Зрозуміло, що коли тривають військові дії, й кожен день приносить нові втрати культурної спадщини, значні пошкодження отримують будинки музеїв, будинків культури та шкіл, де зберігались колекції, відключається електропостачання та інтернет-зв'язок, швидке оновлення паперових списків перестає бути головною задачею.

Інша ситуація відноситься до того, що інформація, що знаходиться у цих оприлюднених паперових списках не є достатньою для визначення місця знаходження пам'ятки. У списках Реєстру у більшості випадків подається поштова

адреса, яка навіть у колишніх районних центрах, не кажучи вже про села, має дуже приблизний характер. Інколи, як місцезнаходження об'єкту, дається лише населений пункт. У кращому випадку, якщо об'єкти обстежувались у 2010-х роках, надаються координати об'єкту, але дуже часто точність таких координат 10-15 метрів. І якщо поодинокий монумент або могилу можна за такими даними знайти, то для археологічного об'єкту, який візуально майже не визначається, цього вже замало.

Але окрім інформації на пам'ятки, що наявна у Реєстрі, існує також облікова документація на пам'ятки. Незважаючи на труднощі, українські пам'яткознавці за часів Незалежності, принаймні у Харківському регіоні, все ж спроміглись для більшої частини пам'яток створити облікові картки, у яких є сучасне фото об'єкту й додані більш нові адреси. Нажаль, дуже часто схема розташування об'єкта та його територія у такій документації виконана формально через те, що досить довго спеціалісти, що виконували обстеження, не були забезпечені картографічною підосною та професійними інструментами. Обстеження, що проводились вже ближче до нашого часу, досить точно фіксують пам'ятки, але для більшості з них встановлюється одна точка прив'язки, а не виноситься територія пам'ятки. Зважаючи, що не завжди територія пам'ятки є колом, ми вимушені будемо ще раз повернутись до цих пам'яток, щоб уточнити інформацію. Але навіть цієї інформації геть недостатньо, щоб зрозуміти, який режим поводження з пам'яткою встановлено. Особливо це стосується пам'яток архітектури та садово-паркового мистецтва, де питання збереження пам'ятки та пристосування її до сучасного життя можливо вирішити тільки за умови значно більшого пакету інформації.

Від початку програми діджиталізації на перший план було винесено задачу визначити території, на яких розміщуються пам'ятки культурної спадщини, та території що пов'язані з їх охороною. Це чітко видно по змінам 2019 року, що були внесені до Наказу Міністерства культури України № 158 від 11.03.2013 «Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини». Ці зміни ввели новий менший обсяг облікової документації культурної спадщини. З одного боку, це логічне рішення, адже завдяки цьому виконати такий мінімально необхідний обсяг роботи по всій країні є можливим у досить короткі строки. Тим більше, зважаючи на низьке фінансування галузі та не рівномірне розміщення спеціалістів територією країни.

З іншого боку, цієї інформації недостатньо для збереження пам'яток. Інформація про цінність пам'ятки, її конструкцію, її технічний стан, нашарування, автентичні та неавтентичні елементи, можливість її використання і т.д. дає можливість представнику органу охорони пам'яток приймати обґрунтовані рішення щодо дій на пам'ятці. Для пам'яток-будинків дуже важливо бути у експлуатації, тому що, принаймні на території України, вилучені з експлуатації будинки дуже швидко приходять у аварійний стан. З іншого боку, якщо пам'ятка є меморіальною дошкою, то опис цього пам'ятника потребує значно меншого пакету інформації, і це треба врахувати.

Якщо поблизу пам'ятки планується будівництво, то дуже важливо також мати інформацію про її охоронну зону, про об'єкти що складають або впливають на її середовище. Нажаль, великі міста зі значною концентрацією пам'яток вже давно не можуть похвалитись проектами детального планування, де враховані усі обмеження, що з'являються через наявність пам'яток.

Ті зміни, які повинні були бути внесені у Реєстр, згідно з Законом України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних», значно покращили б ситуацію з визначенням місця знаходження пам'яток. Але ми повинні розуміти, що навіть за мирних часів на внесення таких змін було б потрібно витратити не один рік, а під час війни це взагалі неможливо зробити.

Усе це призводить до того, що представники бізнесу не мають змогу отримати актуальну інформацію для подальшого прийняття рішень. У першу чергу, це стосується будівельного бізнесу, але й інші дотичні до пам'яток бізнесмени також фактично працюють «всліпу». Наявність повної інформації на пам'ятки є запорукою того, що бізнес проект не постраждає у процесі виконання через те, що у середині процесу реалізації відкриваються нові матеріали по пам'яткам, що вимушено або затягнуть виконання, або необхідно буде корегувати задум, або постраждає пам'ятка, а новий проект отримає негативну громадську думку.

До війни у Харкові склалась ситуація, коли для будівництва нового об'єкту кожного разу потрібно було збирати інформацію, у тому числі й по пам'ятках, на основі якої, вже потім відповідні органи приймали рішення. Але проблема була у тому, що зібрана досить важким трудом інформація не накопичувалась. Деякі колеги були згодні віддати свої напрацювання навіть безкоштовно, щоб у майбутньому полегшити собі життя, але різномірна інформація, представлена у різних форматах, по-різному складена, навіть за умови, що є можливість її зберегти (інколи інформація може зайняти значний обсяг) не може бути надалі використана в роботі, якщо вона не стикується з наявною у органах охорони культурної спадщини системою.

Наприклад, матеріали щодо формування міської панорами з-за річки Харків, які так і залишились лише гарною фотографією, тому що дослідження композиції міського ансамблю були виконані за допомогою декількох професійних комп'ютерних програм, які відсутні у відповідних міських органах. До того ж, запропонована робота була викладена за іншою логікою, ніж прописана, наприклад, у ДБН Б.2.2-3:2012 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту», де описаний аналіз архітектурно-просторової композиції історичного центру населеного пункту, і згадуються міські панорами. Інший позитивний приклад – це багаторічна студентська робота з обстеження інтер'єрів Держпрому, що зайняла декілька сотень гігабайтів інформації. Вона була прийнята місцевим відділом охорони пам'яток через те, що мала закінчений вигляд у формі звіту, яким можна було користуватись. Крім того, ця інформація, за підказки

київських колег, що вже виконували схожі обстеження у Києві, була складена, як додаток до Паспорту пам'ятки культурної спадщини.

За два роки до війни Харків спромігся розробити та погодити Історико-архітектурний опорний план та зони охорони пам'яток. Перед тим було проведено значну юридичну роботу з виявлення статусів усіх міських пам'яток. Усі пам'ятки були нанесені на актуальні карти.

Але перші дні війни показали, що ця інформація, яка два роки була відкрито виставлена на сайті Міської ради, не доступна для користування навіть не профільним службам міськради, не кажучи про громадськість. Об'єм відкритих документів настільки великий та незручний, що відкрити їх на комп'ютері невеликої потужності й без спеціальних комп'ютерних програм не має змоги. Можна навести як приклад негативних наслідків ситуацію, коли через відсутність доступу до інформації, міські служби розчищали уламки пам'яток так само, як й уламки рядових будинків, викидаючи декоративні деталі на смітник, не розуміючи їх цінність.

Зважаючи на процес фіксації руйнувань, що зараз виконується на грантові гроші, який включає в себе сканування, фотографування, опис зруйнованих пам'яток, вкрай необхідно прийняти державні норми, які б приводили увесь цей процес до єдиного знаменника з тим, щоб потім усі ці матеріали можна було б звести якщо не у єдину базу даних, то хоча б у декілька пов'язаних.

Як висновок треба зазначити, наступні положення.

1. Діджиталізація у галузі охорони культурної спадщини необхідна, але виконати швидко навіть мінімально можливий у довоєнні часи рівень швидко не вийде. Поки база не буде наповнена повністю, користуватись нею у автоматичному режимі неможливо, бо це призведе до знищення не внесених у неї пам'яток.

2. Після визначеного на теперішній час наповнення бази, в ній буде доступна тільки інформація, що стосується територій пам'яток. Усі інші питання, що стосуються управління пам'яток, потрібно й надалі буде приймати у старих форматах роботи.

3. Вкрай необхідно якнайшвидше прийняти державні документи, що будуть нормувати формати (у тому числі електронні формати документів) усіх робіт, що пов'язані з пам'ятками, але не прописані у сучасних нормах як необхідний мінімум.

4. При формуванні таких норм, треба додатково провести методичну роботу, яка визначить більш структуровану ніж наявна сьогодні типологію пам'яток, що буде пов'язана з питанням, якого обсягу опис у обліковій чи проектній документації потрібен для того чи іншого типу пам'яток нерухомої культурної спадщини, заповідників та територій історичних міст.

1. Державний реєстр нерухомих пам'яток України > 14/01/2022 11:35:59 // МЛПІ Міністерство культури та інформаційної політики України. Режим доступу:

<https://mkip.gov.ua/content/derzhavniy-reestr-neruhomih-pamyatok-ukraini.html> Дата доступу: 02.11.2022

2. Наказ Міністерства культури України № 158 від 11.03.2013 Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини {Із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства культури № 838 від 22.10.2015 та № 501 від 27.06.2019}. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-13#Text>. Дата доступу: 31.01.2023

3. Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1657-ІХ від 15.07.2021}. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text>. Дата доступу: 31.01.2023

4. ДБН Б.2.2-3:2012 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту». Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/23.1.-DBN-B.2.2-32012.-Sklad-ta-zmist-istoriko-arhitekt.pdf>. Дата доступу: 31.01.2023

Устінова І.І.
 докторка архітектури, професорка
 Київський національний університет будівництва та архітектури,
 м. Київ, Україна,
 ORCID: 0000-0002-1728-0200

ЕКОСИСТЕМНА ПЛОЩИНА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

*«Від однієї крові Він створив увесь рід людський
 для проживання по всьому луку землі,
 призначивши певні часи та межі їх проживання» [Діяння 17:26]*

За даними Інституту прикладного системного аналізу НАН України, світовий розвиток за період із 705 року до нашої ери по 2010 рік налічує шість хвиль системних світових конфліктів, тривалість яких із часом зменшувалась, а інтенсивність зростала. Відношення ж тривалості хвиль, як встановлено (М.

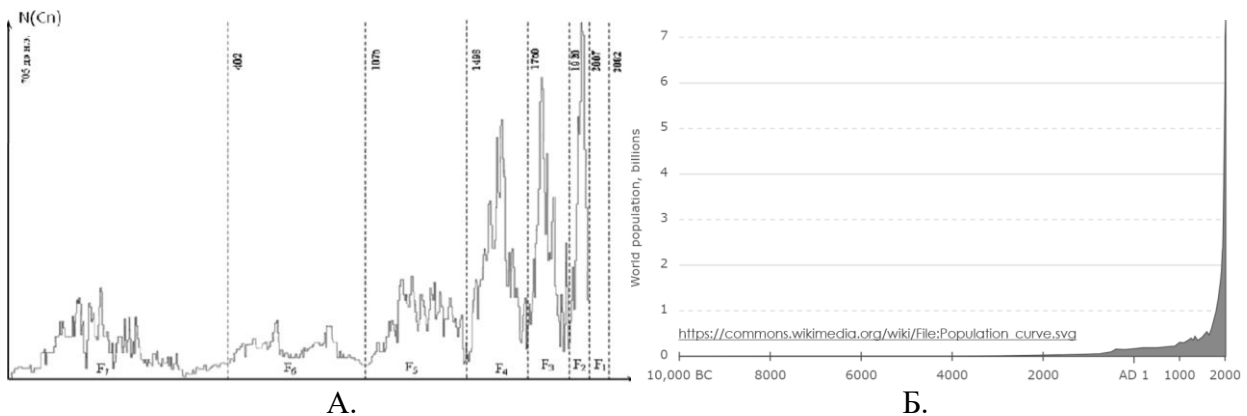

Рис.1. Світовий розвиток із 705 року до н. е. по 2010 рік (за М.Згуровським, А.Гвішіані) (А); населення Світу із 10 000 р. до н. е. по 2000 р. н. та його експоненціальне зростання із кінця XVII століття (Б).

Згуровський, А. Гвішіані), коливаються навколо значень «золотої пропорції», тобто коряться закону змін рядів Фібоначчі (рис. 1.А).

З означеного спливає, що сьома хвиля чи «конфлікт ХХІ століття» мав розпочатися після 2010 року. Однак при кількості хвиль більше за 6-ть ця послідовність вироджується... Й тут постає слушне питання: що може статися з людством, яке в наш час знаходиться на гребні вибухової демографічної хвилі, в умовах, коли приріст населення Землі протягом покоління, стає порівняним із чисельністю населення світу (рис. 1.Б)? Окрім того, за обрахунками канадських вчених (В. Ріс, М. Вакернейгел), у 1986 році чисельність населення Землі перейшла межу збалансованого розвитку й перевищила біологічну місткість планети.

Означене дістало назви «екологічний слід» і загострило проблему сталого розвитку (рис. 2.А).

Сьогодні під сталим розвитком, як правило, розуміють визначення, надане Комісією Г.Х. Брундландт, за яким такий розвиток дає змогу на довгостроковій основі забезпечити стале економічне зростання, яке задовольняє потреби нинішнього покоління, не призводить до руйнувань довкілля та не ставить під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. З означеного спливає економічна спрямованість ідеології сталості.

Проте, існує й інша думка.

Відповідно до “Меж зростання” – першої доповіді „Римському клубові”, світовий розвиток по-різному визначається на різних його етапах: спочатку – усталеним кількісним зростанням всіх системних параметрів, потім – глобальною ресурсною кризою, інерційним періодом зростання чисельності населення планети і, як імовірний

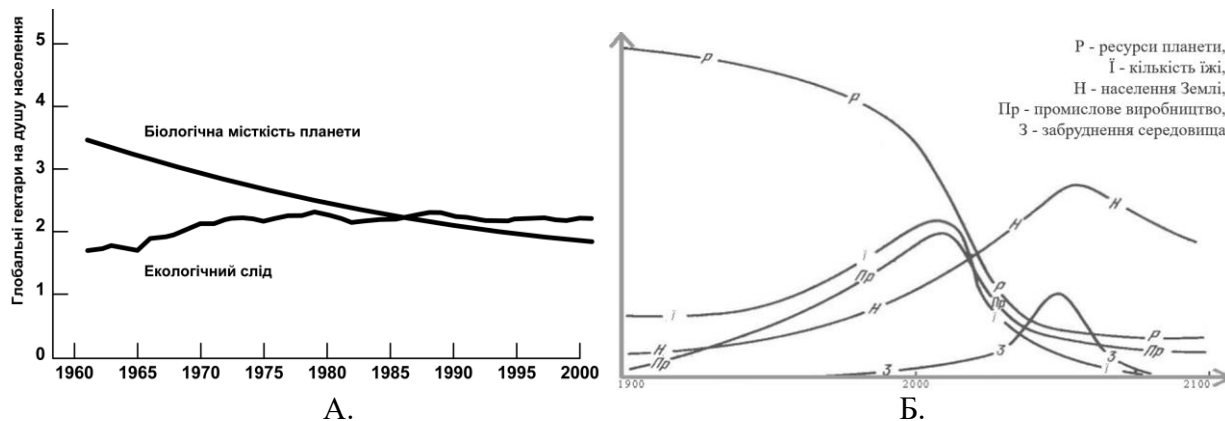

Рис. 2. Екологічний слід (за В. Рісом та М. Вакернейгелом, 1992) (А); модель світового розвитку (за Д. Медоузом, 1972) (Б).

результат, глобальним демографічним колапсом (рис. 2.Б).

Висновком доповіді стало попередження людства щодо ресурсної обмеженості кількісного зростання та необхідності підтримки глобальної рівноваги, яка можлива лише за умов „нульового зросту” народонаселення та капіталу. Неоднозначність ідеології сталості – «кількісне ↔ нульове» зростання – є наслідком сучасного стану в науці, в якій відбувається зміна парадигм мислення. Екологічна криза змушує світову спільноту відмовитися від економічної парадигми необмеженого споживання, спрямованої на задоволення зростаючих потреб зростаючого населення планети, на екологічну парадигму виживання людства та збереження цивілізації.

Відомо, що природа є відкритою динамічною системою, яка має нелінійні властивості та позмінне прагнення до порядку чи хаосу. Означене зумовлює ритми, як одну зі складових упорядкованого стану природних сфер. Ритмічні імпульси приходять до нас з глибин Космосу, викликаючи коливання у всій сонячній системі. У цьому сенсі, Життя на Землі є вимушеним процесом, плин якого зумовлено потоком енергії чи потужністю Сонця. Фундаментальний закон збереження потужності, який визначає сталість розвитку відкритих систем, у свій час був відкритий Лагранжем (1788) й Максвелом (1855). В екологічній площині цей закон, виявляється законом екосистемної саморегуляції, за яким кожна територія має певну

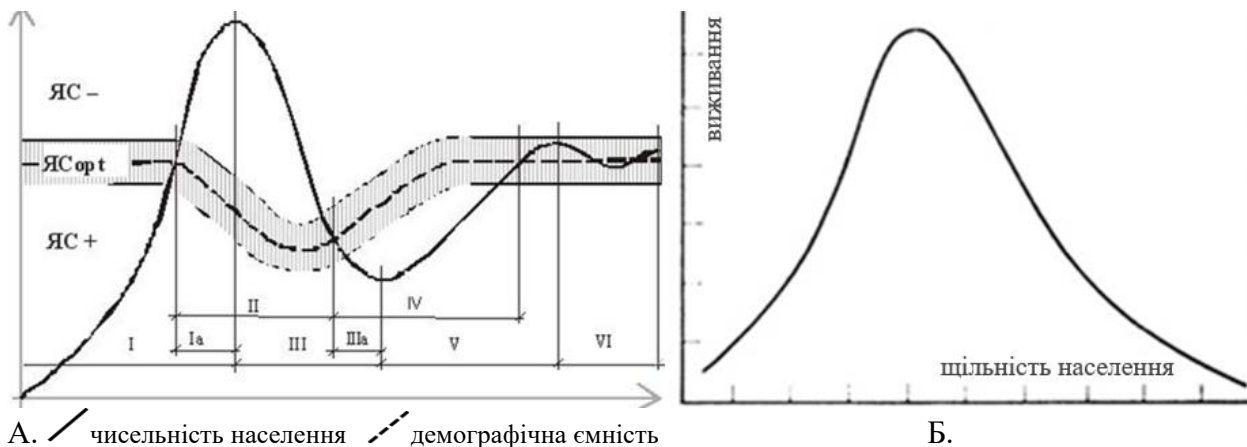

Рис. 3. Закон екосистемної саморегуляції (за В. Дольніком) (А); принцип екологічно оптимальної щільності (принцип Оллі, за Ю. Одумом) (Б).

демографічну ємність, резерв якої зумовлює зростання чисельності населення, а її вичерпання – його скорочення (рис. 3.А). Інакше кажучи, «недонаселеність» простору існування виду так само не сприяє сталому розвитку популяції, як і його «перенаселеність» (рис. 3.Б).

Встановлено, що закону саморегуляції кориться й розвиток урбанізованих територій як еколого-містобудівних систем (ЕМС) «населення ↔ середовище» різного рівня їх просторової цілісності. А за урбанізаційним процесом розширення меж Ойкумени, стоїть екологічний механізм відходу виду *Homo sapiens* від обмежуючих факторів середовища, які зумовлено переущільненням в первинному ареалі розселення.

Означене ясує екологічну основу коливального процесу розширення меж Ойкумени, яке відбито тисячолітньою просторово-часовою «міграцією» десяти найкрупніших міст світу планетою: від зони сприятливого клімату, в якій виникли стародавні міста (рис. 4.А.1), до північного полярного кола (м. Санкт-Петербург) у 1900 році (рис. 4.А.2) та 40⁰ південної широти (м. Сан-Паулу) у 2000 році (рис.

4.А.3). Виявляється, що у цей самий період у Західній Європі «вирує» східноєвропейський урбанізаційний вектор розвитку (рис. 4).

На теренах сучасної України загальноєвропейський вектор урбанізації діятиме до початку ХХ сторіччя. За даними першого перепису населення Російської імперії (1897), найбільш щільно населеними були території Львівської, Тернопільської, Івано-

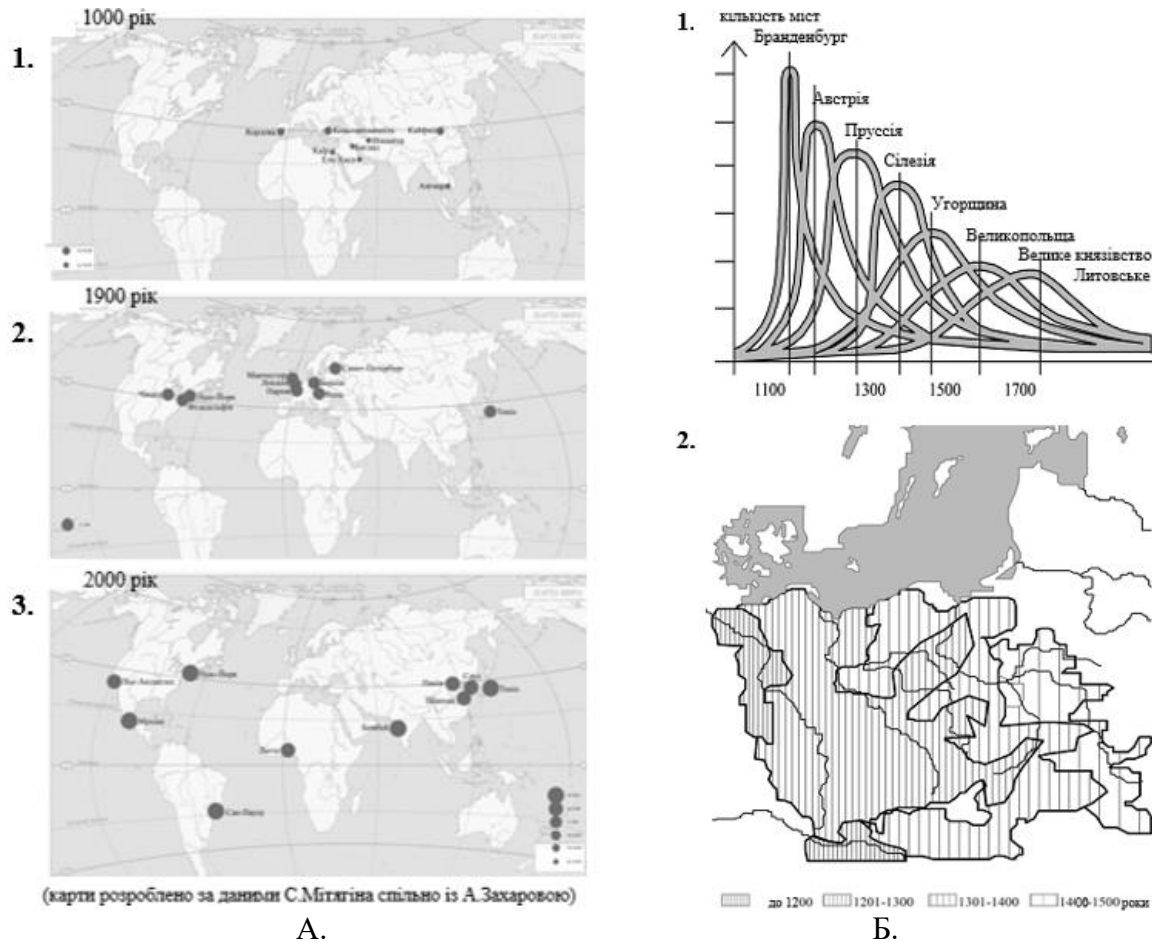

Рис. 4. Просторово-часова «міграція» десяти найкрупніших міст світу (авторське креслення за даними С. Мітягіна) (А); зміщення та згасання імпульсу урбанізації у Європі за Г. Петришин (Б.1) та В. Самаркіним (Б.2).

Франківської, Чернівецької, Хмельницької, Вінницької та Черкаської областей (рис. 5.А.1). Ця тенденція проглядатиме аж до початку Другої світової війни (із 1897 по 1939 рік). Хоча політичний курс на прискорену індустріалізацію колишнього СРСР сприяв зародженню «зустрічної хвилі» урбанізації, епіцентром якої стала Донецька область (рис. 5.А.2). Пovoєнне відновлення промисловості призвело до ущільнення населення східних областей України, які за цим показником освоєння території були домінуючими до кінця ХХ сторіччя – Дніпропетровська, Харківська, Луганська, Донецька (рис. 5.А.4). На 2014 рік означене призвело до того, що за нашими розрахунками демографічну ємність Луганської та Донецької областей було вичерпано на 21 та 168 %, відповідно. Як зазначалось, ЕМС «населення ↔

середовище» є саморегульованою системою (метою розвитку такої системи є досягнення стану екологічної рівноваги, див. рис. 3.А, VI етап). Затим, в екосистемній площині, маємо нещадний висновок: чим би ще не були буремні події сучасного світу, водночас вони спрацьовують як система регулюючих факторів жорсткої форми саморегуляції ЕМС заради відновлення екологічного балансу в

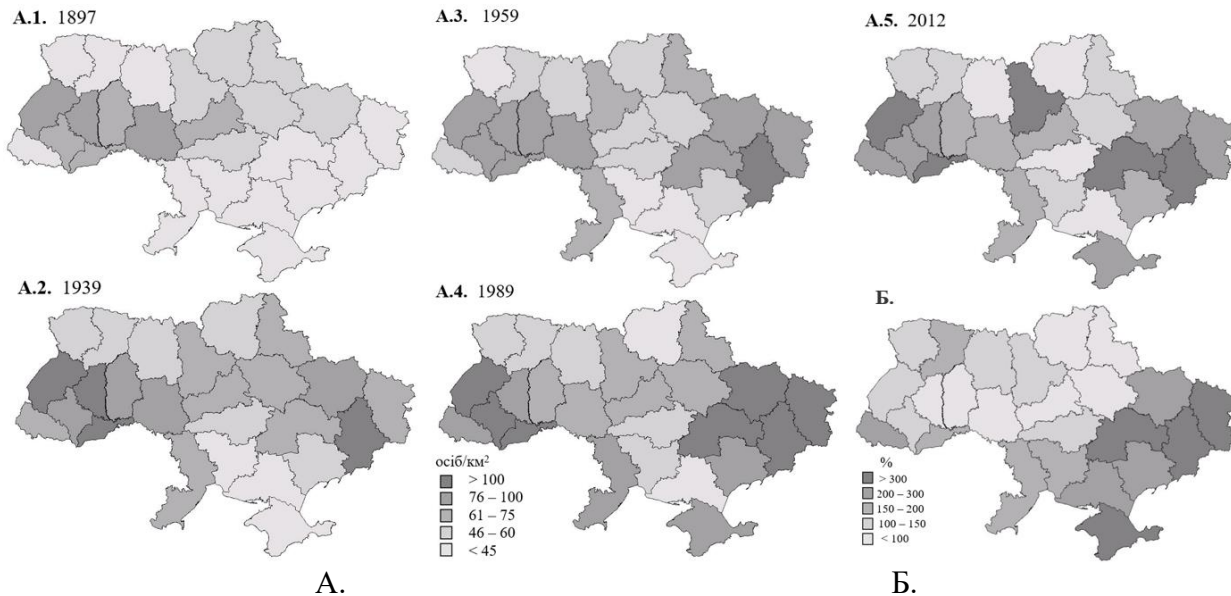

Рис. 5. Урбанізаційні процеси в Україні у XX столітті, зміна щільності населення областей: поетапні, осіб/км² – із 1897 по 2012 рік (А); загальна, % – із 1897 по 2001 (Б).

біосфері Землі.

Щодо урбанізаційних процесів XXI століття. Встановлено, що в період із 2001 по 2020 рік в Україні відбувалось певне балансування потенціалів її просторового розвитку. Після 2018 року про означене свідчать: як поява на півдні країни (вперше за часів незалежності) другого після Києва зростаючого найкрупнішого міста – м. Одеса; так й долучення на заході, до трьох стало зростаючих міст із чисельністю

Рис. 6. Урбанізаційні процеси в Україні у XXI столітті. Реакція урбанізаційного простору на російську збройну агресію 2014 року.

населення понад 50 тис. осіб (Хмельницький, Івано-Франківськ, Луцьк) ще п'яти міст (Чернівці, Тернопіль, Ужгород, Коломия, Стрий) (рис. 6).

Це балансування просторових потенціалів, напередодні повномасштабного російського воєнного вторгнення, демонструє як «реакцію урбанізаційного простору» України на російську збройну агресію 2014 року з анексією Криму та окупацією частини територій Луганської та Донецької областей; так і «пам'ять просторових структур» (див. рис. 4.Б), що дозволяє інтерпретувати ці трансформації як повернення траєкторій розвитку країни до єдиного Пан-Європейського цивілізаційного простору (рис. 7). Означене балансування може надати нового імпульсу розвитку Україні та всьому Європейському цивілізаційному простору (див. рис. 4.А).

Щодо зміни економічної парадигми необмеженого споживання на екологічну

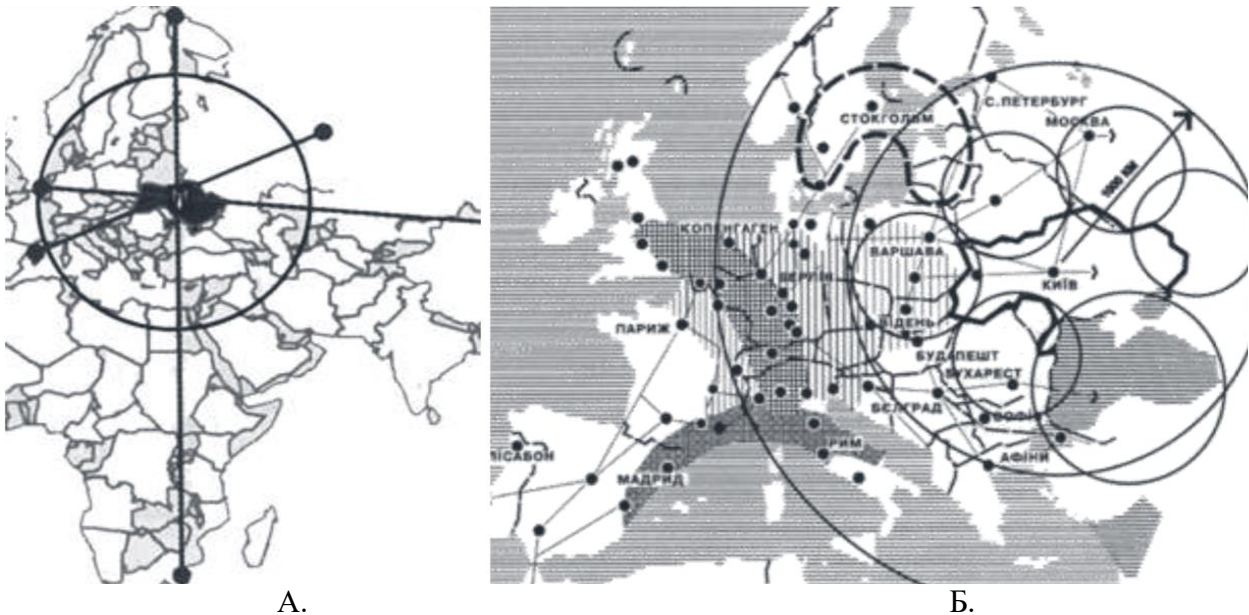

Рис. 7. Тригодинна доступність аеропортів Києва (А). Зони впливу Києва в єдиному Пан-Європейському просторі (за Ю. Білоконем) (Б).

парадигму виживання людства та збереження цивілізації.

Слід зазначити, що в історії людства зміни парадигм мислення призводили не лише до зміни векторів розвитку та наукових революцій, але й визначали «природу» воєн (табл. 1).

Центральні області в історії людства та «природа» воєн (за В. Гесле)

Нові парадигми	«Природа» воєн
Конфесійна однорідність – основний принцип державного права XVI століття	Війни XVI - XVII століть – релігійні
Національна однорідність – нова парадигма європейської політики XIX століття	Війни XIX - XX століть – національні
Економіка – нова парадигма утворення блоків національних держав. Економіка посідає місце нації, як перед цим нація посіла місце конфесії	«Холодна» війна XX століття – економіко-ідеологічна: капіталізм ↔ соціалізм
Екологічна парадигма виживання людства та збереження цивілізації змінює в наш час економічну парадигму необмеженого споживання та хижацького руйнування довкілля	Війни XXI можуть стати: – екологічними – за резерви ресурсів планети; – культурологічними – за «Ноосферну цивілізацію» розуму та правди

Прикладом цивілізаційно–культурологічної війни, на наш погляд, і є російське вторгнення в Україну. Зміну ж парадигми мислення відображують тренди сучасних промислових революцій, коли «зелена» економіка III-ої промислової революції доповнюється кіберфізичними системами «розумного управління» із тотальною автоматизацією процесів життєдіяльності людства IV-ої революції та вивільненням часу для розвитку творчої особистості, завдяки можливостям V-ої промислової революції.

За висловом К. Боулдінга, так трансформується «ковбойська економіка» на «економіку космонавтів», які на «космічному кораблі» планета Земля прямують до космосу Ноосфери. Для такої цивілізації питання охорони Всесвітньої спадщини, її природної та культурної складових, безумовно, набуватимуть особливої цінності. Й тут варто навести слова В. Вернадського про те, що «в геологічній історії біосфери перед людиною відкривається величезне майбутнє, якщо вона зрозуміє це, і не вживатиме свій розум і свою працю на самознищення...».

Viktor Proskuryakov
Doctor of Architecture, Professor

Yuliia Bohdanova
Master of Architecture

Ihor Kopylyak
Master of Architecture
Lviv Polytechnic National University
Lviv, Ukraine

THE INFLUENCE OF PROMINENT ARCHITECTS OF THE FUNCTIONALISM EPOCH ON THE CREATION OF THE ENVIRONMENT IN CHERNIVTSI

One of the landmark characteristics of the activity of functionalism architects in the city of Chernivtsi (and there were quite a lot of them, including H. Creangă, K. Seledzianu, L. Sillion, H. Kahan. V. Grecul, C. Nanescu, etc.) was the fact that while designing and building in the 20ies-40ies of the 20th centuries mainly in the architectural environment of the Austrian period, they synthesized their “new” architecture with the one left in the city by the predecessors. They synthesized, decorated, but they also created in the centre of Chernivtsi the unique architectural spatial and environmental ensemble many European cities can be envious of.

The means and techniques used to create the ensemble were the forms of plans of residential and public buildings, spatial and urbanistic solutions, architectural and compositional façade solutions, use of architectural and aesthetic elements on the building facades. The main thing was a due account of the activities aimed at the harmonization of the city space and environment done by the architects of the previous historical times.

Development of the city environment of the functionalism epoch started already at the level of forms of plans pre-arranged by the geometry of the plots for the would-be construction – plans in the form of quarters or their parts, linear ones – r-like ones, n-like ones; angular, etc. And in terms of their urbanistic solutions, the facades, their volumes developed planes of street facades, accentuated cross-roads, completed or launched streets, created ensemble compositions with the current environmental structure.

Diversification of the Chernivtsi environment is still influenced by the architectural and composition building façade solutions created back in the 20ies-40ies of the 20th century in the period of functionalism – symmetric, asymmetrical, mixed, differentiated with functional elements. And by their architectural and aesthetic elements – their horizontal fragmentation, vertical fragmentation (erkers, risalits), porthole windows, use of different decors, use of unique stucco, etc.

Among the best architectural ensembles of the city also partially based on the buildings of the epoch of functionalism there should primarily be mentioned the former building of the Romanian Culture Society in modern Teatralna Square, build in 1937-1940 according to the design by architect H. Creangă, and the building of the airport built by the design of C. Dragu in 1933-1937, which, though with some modern architectural embellishments, creates a rather interesting ensemble of the square-pocket in front of the main façade (Fig. 1).

Also, the streets of Chernivtsi are still decorated by the public buildings erected in 1934-1936 and in 1937 by architect L. Silion, former vocational college named after I. Nistor (Fig. 2) and the Palace of Social Welfare Provision.

Fig. 1. Carol II Airport in Chernivtsi (1933-1937). Arch. Constantin Dragu. Photo Yu. Bohdanova 2018.

Fig. 2. Ion Nistor Apprentice Dormitory (vocational college) in Chernivtsi (1934-1936). Arch. Leon Silion. Photo Yu. Bohdanova 2018.

Viktor Proskuryakov
Doctor of Architecture, Professor

Yuliia Bohdanova
Master of Architecture

Oleksii Proskuriakov
PhD in Architecture, Associated Professor
Lviv Polytechnic National University
Lviv, Ukraine

PEACE AND WAR IN THE ARCHITECTURAL AND SCENOGRAPHIC CREATIVE WORK OF YE. M. LYSYK

Modern scientific researches and publications based on the new facts of Ye. Lysyk's biography, the artist's creative methods, the results of the study of his works have been reflected in the papers by V. Proskuryakov, Z. Klymko, O. Zinchenko, M. Tytarenko, Yu. Bohdanova, I. Kopylyak, Yu. Filipchuk, M. Yatsiv, etc. These papers supplemented and developed everything known about the genial artist right after his death in May 1991 – the artist who created 83 scenographic variants of opera and ballet performances as well as dramatic performances, variants of mass festivities, movies for 19 theatres – those of Ukraine, Moldova, Belarus, Russia, Poland, North Macedonia, Bulgaria, and Turkey. If it were possible to put all the curtains and pallets created by Ye. Lysyk as an author on some platform, it would cover the area of at least 10 ha.

One of the important discoveries related to the master's creative method and made by the scientists of the Department of Architecture and Design of Lviv Polytechnic National University was that the genial artist had been creating his set designs following architectural and scenographic canons. In stationary theatres it was implemented through harmonization of set designs with the architecture of the theatre stage and the auditorium; the use of optic allusions; the forms of the stage; development of futuristic and scenographic styles. And beyond the theatrical environment – through architectural metaphors on the curtains, etc.; syncretisation of the environment of actions with the natural environment; use of architectural styles of different epochs; deployment of architectural citations; creation of new architectural types of places, environments, spaces for theatre and performance activities ....

It was found that while creating the set designs, artist Ye. Lysyk intended to visualize the fight of good and evil, light and darkness, love and hatred. And of relevance today, in the period of our people's fight against the brutal enemy-invader, the Russian Federation, is the fact that he was concerned about the topic of Peace and War in the global context and in the context of the national art.

If we consider all his set designs, the most significant are the ones where he visualized the topic Peace and War using his own techniques.

These performances include *Spartak*, *Romeo and Juliet*, *Borys Godunov*, *Creation of the World*, *Till Eulenspiegel*, *Richard Sorge*, *Ten Days That Shook the World*, *War and Peace*, *Khovanshchyna*, *Danylo Halytskyi*.

One of the best set designs was created for the ballet *Creation of the World* where theme-focused curtains, pallets of the performance were aptly synthesized with the scenography setting and minimalistic and suprematic stage structure. The very solution for the scenographic installation (the model of which impressed the visitors of PQ 19 (Prague Quadriennale 2019)) represented by the missiles that may destroy mankind within minutes (Fig.1), against the background of the curtains “First”, “Second”. “Third Circle of Hell” (Fig. 2) with uranium nuclear fission composition the composition on the backstage became the harbinger of the evil that came to our land from the east, and which was to be destroyed, according to Ye. Lysyk, for life to continue.

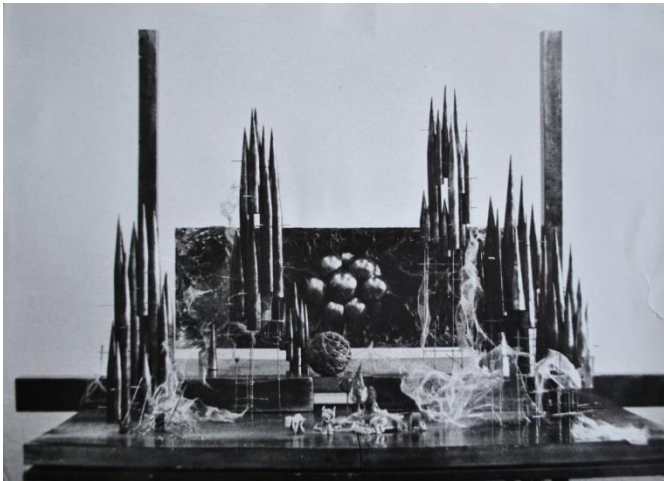

Fig. 1. Model for the ballet *Creation of the World*. Photo from V. Proskuryakov's archive.

Fig. 2. Curtain “Third Circle of Hell”. Performance *Creation of the World*. Photo by Y.Bohdanova.

Вігченко Д.М.
кандидат архітектури, доцент
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова
м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-3766-6311

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ТА ЗАБУДОВИ М. КРАМАТОРСЬКА

Доповідь присвячена дослідженню етапів розвитку планування та історичного формування забудови Краматорська, як опорної інфраструктури для сталого розвитку міста в умовах постіндустріального суспільства.

Проблема полягає у невідповідності сучасного містобудівного середовища м. Краматорська історичним запитам сучасного постіндустріального суспільства.

Метою дослідження є визначення особливостей їх застосування в умовах історичного планування м. Краматорська як опорної інфраструктури для сталого розвитку міста в умовах постіндустріального суспільства.

Виникнення і розвиток Краматорська необхідно розглядати з урахуванням історичних передумов та етапів розвитку території, на якій він знаходиться. Виділені 5 історичних етапів, які стали основними саме для його появи і становлення.

1-м етапом для промислового і антропогенного розвитку східної України, до якої відноситься Краматорськ, стала воєнна й політична ліквідація Кримського ханства та ослаблення Османської імперії в другій половині XVIII ст. – держав, які стримували експансію Російської імперії у Північне Причорномор'я.

2-м етапом у створенні передумов для появи міста Краматорська стало будівництво в кінці XIX ст. ініційоване урядом Російської імперії на сході України розгалуженої мережі залізниць, що з'єднали внутрішні райони імперії з Балтійським, Азовським і Чорним морями.

3-м етапом стало відкриття в Донбасі великих родовищ кам'яного вугілля, а в Кривому Розі і Ізюмському повіті – родовищ залізної руди, що спричинило будівництво низки залізничних станцій і полустанків при металургійних і машинобудівних заводах.

Досить нетривалий період часу, коли вузлова станція на місці Краматорська, була місцем, де з'єднувалися Курсько – Харківсько – Азовська і Донецька Кам'яновугільна залізниці. Тут проводилася перевалка кам'яного вугілля, кам'яної солі та інших товарів з вагонів однієї залізниці у вагони іншої, працювало обмінне паровозне депо. У цей час Краматорськ був значним для Донбасу логістичним центром.

4-м етапом стало будівництво в Краматорську металургійного і машинобудівного заводу Краматорського металургійного товариства (КМТ), а

також ряду заводів металургійного і машинобудівного профілю в Дружківці і Костянтинівці. У регіон прийшли сучасні технології, з'явилися іноземні фахівці, які передають знання і досвід місцевого населення. Керівництва КМТ і залізниці побудували для свого персоналу на території майбутнього Краматорська перші робітничі селища, які мали якусь подобу генерального планування забудови і типові архітектурні проекти. Для залучення і утримання фахівців керівництво заводів будувало для своїх працівників повністю автономні житлові квартали. При цьому застосовувалися нові для регіону будівельні технології та підходи до організації життєвого простору селища.

5-м етапом в історії Краматорська стало прийняття рішення урядом СРСР побудувати на вільній території поряд з селищем Краматорська Новокраматорського машинобудівного заводу і нового т. зв. «Соціалістичного міста». Саме з цього моменту населення селища Краматорської, за кілька років збільшується більш ніж в сім разів, з'являються не тільки нові виробничі потужності, але і побудований на порожньому місці поруч з новим заводом нове Соціалістичне місто, що носило назву «Новокраматорський». Водночас селище Краматорськ розширюється, поглинаючи довколишні села і селища. У 1932 р. Краматорськ отримує статус міста, фінансування і перспективні плани подальшого розвитку.

Як показали дослідження, унікальною особливістю міста Краматорськ є те, що його історичний центр являє собою двоядерну агломерацію історичних районів Старого міста і т. зв. «Соцміста». Це зумовило розвиток просторової структури центру, орієнтованого не тільки на основні внутрішньоміські магістралі але і на магістралі, що зв'язують місто із зовнішнім світом.

Конфігурації та парцеляції кварталів Старого міста зберегли ознаки планування кінця XIX – початку XX ст., та планування робітничих селищ другої половини 1920-х – початку 1930-х рр. Конфігурації та парцеляції кварталів «Соцміста» – планування доби міжвоєнного модернізму (1930-ті рр.) та повоєнного відновлення в архітектурній стилістиці радянського історизму (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.).

Історичні райони міста забудовані переважно будівлями малої та середньої поверховості: колишніми громадськими та промисловими будівлями кінця XIX – початку XX ст. в стилістиці історизму; будинками садибного та блочного типу в 1-2 поверхи 1920-х – 1950-х рр. в стилістиці авангардного модернізму та радянського історизму; багатоквартирними житловими будинками в 4-7 поверхів; громадською забудовою в 3-4 поверхи 1940-х – 1950-х рр. в стилістиці радянського історизму з використанням неоренесансних та неокласичних архітектурних мотивів. Також наявні включення забудови періоду модернізму т. зв. «другої хвилі» 1960-х рр. Окрему групу становлять промислові споруди 1930-х рр. (доменна піч, міст та дамба на р. Казенний Торець).

Історичні житлові, громадські та промислові будівлі кін. XIX – поч. XX ст. збереглися на території Старого міста на правому березі річки Казенний Торець біля

залізничної колії, а також на околицях міста. Ці об'єкти розташовані на значній відстані один від одного, не пов'язані між собою візуально та композиційно. Частина цих споруд перебудована та добудована. Оточення навколо них значно змінено і являє собою забудову 1930-х – 1950-х рр. та сучасну забудову, композиційно не пов'язану з історичною.

Історичні вертикальні домінанти населених пунктів, які влилися у територію сучасного міста – церкви з дзвіницями побудовані в кінці XVIII ст. – середині XIX ст. були знищені в 1930-х рр. Місця знищених церков забудовані.

У місті, таким чином, не зберігся історичний композиційний каркас кін. XIX ст. – поч. XX ст. (періоду формування міста на базі залізничної станції та промислових підприємств із навколишніми селищами й селами), основу якого становили вертикальні і масштабні історичні домінанти.

Основою тканини історичного середовища міста є житлова забудова 1930 - 1950-х рр., але вона найбільш піддавалася перебудовам і змінам в процесі розвитку.

Для історичних районів сучасного Краматорська притаманна в основному периметральна забудова з розривами між сусідніми будинками, а також рядкова житлова забудова та садибна й блокована забудова. Збереженість історичної житлової забудови є задовільною.

Аналіз історичного планування міста Краматорськ 1930-х рр. та порівняння його з сучасним дозволили зробити висновок, що ступінь збереження планування на території «Соцміста» є достатньою: збереглися вулична мережа та планування окремих кварталів, місце розташування центральної площі. Цінними для композиції «Соцміста» залишаються головні вулиці центру, що відповідають історичному плануванню 1930-х – 1950-х рр.: бульвар Машинобудівників, вул. Академічна, вул. Василя Стуса, вул. Героїв України, вул. Маяковського, вул. Дружби, вул. Марата, вул. Катеринича, просп. Миру, вул. Богдана Хмельницького. Ступінь збереження планування району Старе місто оцінюється аналогічним чином. Історичному плануванню 1920-х – 1950-х рр. тут відповідають вулиці: Велика Садова, проспект Металургів, Старгородська, Дмитра Мазура, Райдужна, Перша Гірна, Будаєва, Петра Гайдамаки, Ганни Тищенко, Спортивна, Миколи Деревятняка, Триумфальна, Шкільна, Клубна.

Після закінчення Другої світової війни почалася відбудова міста із врахуванням попереднього планування та історичної композиції. Нова композиція центру Краматорська будувалася на засадах ансамблевості, формування єдиної системи зелених ансамблів центра – парків, бульварів та скверів, а також забудовою в єдиному архітектурному стилі. Позитивну роль для озеленення міста з південного боку міста мало створення Ювілейного парку. Через центральну вулицю міста – проспект Миру система зелених просторів міста продовжується бульваром Машинобудівників, який з'єднує парк ім. Пушкіна з Ювілейним парком. Простір скверу озелененого проспекту Миру та площі Миру із сквером Профспілок формують головну композиційну вісь міста.

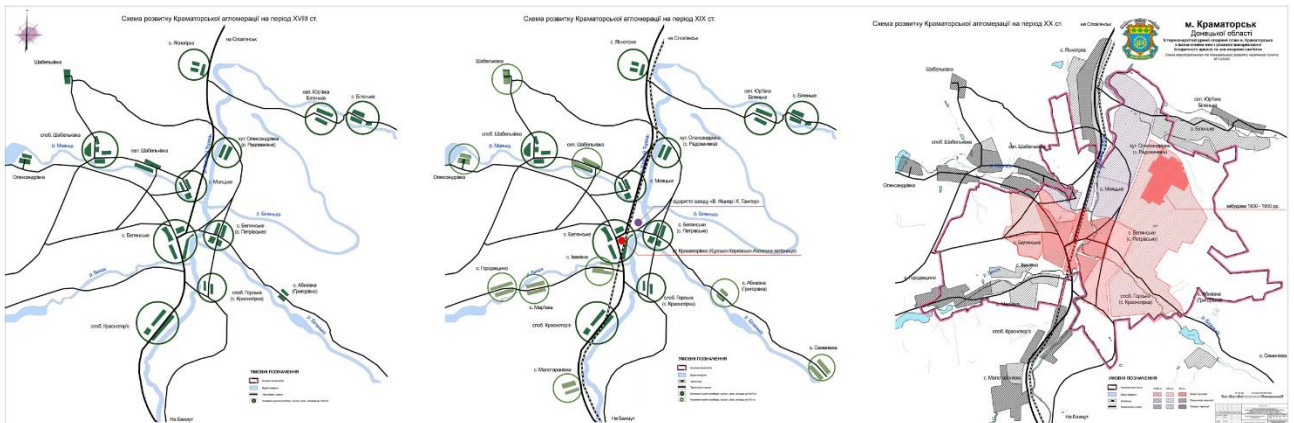
В цілому сучасна композиція центру т. зв. «Соцміста» Краматорська будується на перетинанні композиційних осей: проспекту Миру, вул. Дружби, вул. Марата, вул. Богдана Хмельницького із перпендикулярними їм бульваром Машинобудівників, вул. Академічною, вул. Василя Стуса.

Формування нового силуету центру розпочалося із спорудження висотних будинків (9-14 поверхів) на схід та на південь (на вул. Парковій) від т.зв. «Соцміста» у 1970-х – поч. 1990-х рр. Фотофіксація сучасного стану свідчить про невиразність, одноманітність панорами міста з Крейдяної гори. Виразний силует з південного боку створює забудова вул. Паркової ритмом 4 баштових 14-поверхових будинків поставлених на межі Ювілейного парку на спуску вул. Паркової в бік р. Казенний Торець.

Серед позитивних моментів композиції центру міста слід відмітити масштабність просторів вулиць, домінування озеленених просторів та камерність переважаючої 4-х поверхової забудови другої половини 1930-х – 1950-х рр. Особливо це стосується частини центру між бульваром Машинобудівників та вул. Василя Стуса, вул. Богдана Хмельницького й вул. Дружби.

На відміну від неї територія на північний схід від парку ім. Пушкіна більш різноманітна з точки зору поєднання різночасових типів забудови, наявна ще й рядкова забудова двоповерховими будинками.

Компактний громадський центр Старого міста, розташований біля залізничного вокзалу домінує в архітектурно-розпланувальній композиції цього історичного ареалу. У 1930-ті та 1940-ві рр. тут було сформовано два виразних ансамблі на вул. Тріумфальній та вул. Шкільній за допомогою периметральної квартальної забудови 4-х поверховими житловими будинками із характерними заокругленими наріжними частинами.

Іл. 1. Розвиток історичного планування м. Краматорськ

Продовженням цих ансамблів є сквер Слави, який замикається монументальною будівлею Центру культури та дозвілля ім. Леоніда Бикова.

З північного заходу примикає територія колишнього селища Жовтневе із забудовою двоповерховими житловими будинками 1930-х рр. з нештукатуреної червоної цегли у стилістиці авангардного модернізму радянської доби.

На момент дослідження найбільш цінні об'єкти культурної спадщини Краматорська (пам'ятки архітектури, історії, монументального мистецтва, садово-паркового мистецтва, значна і рядова історична забудова) знаходяться переважно у центральній частині сучасного міста (Соцмісто та Старе місто) та відіграють значну роль у сучасній планувальній структурі міста Краматорська та його композиції. Зокрема це стосується пам'ятки архітектури Палацу культури і техніки Новокраматорського машинобудівного заводу (ПК і Т НКМЗ), яка є частиною ансамблю будівель, що формують центральну площу міста – площу Миру та замикає головну композиційну вісь «Соцміста» – проспект Миру.

Частина пам'яток культурної спадщини, знаходиться на територіях промислових підприємств з режимним доступом і є закритими для відвідувачів. Частина пам'яток історії – могили видатних діячів, військових, меморіальні комплекси, розташовані на територіях кладовищ. Такі пам'ятки мають дисперсне розташування в структурі міста і не впливають на формування традиційного характеру міського середовища, але значно збагачують композицію міста.

Таким чином, збережені об'єкти містобудівної та архітектурної спадщини міста виступають на даний момент акцентами композиції окремих локальних районів міста. Дисперсне розташування в структурі сучасного міста пам'яток історії, їх невеликі розміри у порівнянні з великомасштабними сучасними будівлями і просторами міста, надає нам підстави визначити, що цей тип пам'яток не відіграє провідної ролі в сучасній композиції міста. З іншого боку, сучасна композиція міста знаходиться на стадії формування і потребує активного розвитку, впровадження сучасних типів забудови, збереження історичної спадщини та більш активне використання її композиційного потенціалу.

Композиційний вплив цінних об'єктів архітектури визначається зонами їх візуального сприйняття, котрі залежать від дистанцій сприйняття пам'яток.

Історичні домінанти (церкви та дзвіниці) колишнього селища Краматорського та навколишніх сіл (нині територія району Старого міста) втрачені. В історичних ареалах центральної частини міста (Старому місті та Соцмісті) переважає забудова 1930 – 1950-х рр.

В пейзажно-видовій структурі історичного центру Краматорська найбільш значну роль відіграють відкриті простори лівого берега р. Казенний Торець та пагорби правого берега цієї річки – основні зони видового сприйняття міських силуетів і панорам. Домінування над містом розташованих на правому березі р. Казенний Торець пагорбів Крейдяної гори забезпечує оптимальні умови зорового сприйняття міських панорам.

Зони підвищеної композиційної активності концентруються по верхнім пругам рельєфу, тому сучасні висотні споруди, розміщені на цих ділянках, отримують

значення містобудівних домінант з розвиненою зоною композиційно-видового впливу. Враховуючи планувальне розташування пам'яток архітектури вздовж вулиць, що не дає їм можливості бути домінантами чи акцентами у сучасній композиційно-просторовій композиції міста, їх видове розкриття обмежене близькими відстанями. Вони формують лише внутрішні перспективи вулиць та внутрішні візуальні зони, що визначено вище.

При цьому слід визначити домінантну композиційну роль ПК і Т НКМЗ для проспекту Миру і формування своєрідного обліку району т.зв. «Соцміста», що потребує збільшення зон охорони об'єкту.

Висновки: Як показали дослідження, унікальною особливістю міста Краматорськ є те, що його історичний центр являє собою двоядерну агломерацію історичних районів Старого міста і «Соцміста». Це зумовило розвиток просторової структури центру, орієнтованого не тільки на основні внутрішньоміські магістралі але і на магістралі, що зв'язують місто із зовнішнім світом.

В місті, таким чином, не зберігся історичний композиційний каркас кін. XIX ст. – поч. XX ст. (періоду формування міста на базі залізничної станції та промислових підприємств із навколишніми селищами й селами), основу якого становили вертикальні і масштабні історичні домінанти.

Основою тканини історичного середовища міста є житлова забудова 1930-х – 1950-х рр., але вона найбільш піддавалася перебудовам і змінам в процесі розвитку як і в будь-якому місті.

Для історичних районів сучасного Краматорська притаманна в основному периметральна забудова з розривами між сусідніми будинками, а також рядкова житлова забудова та садибна й блокована забудова. Збереженість історичної житлової забудови є задовільною.

Таким чином, збережені об'єкти містобудівної та архітектурної спадщини міста виступають на даний момент акцентами композиції окремих локальних районів міста. З іншого боку, сучасна композиція міста знаходиться на стадії формування і потребує активного розвитку, впровадження сучасних типів забудови, збереження історичної спадщини та більш активне використання її композиційного потенціалу.

1. Дослідження історико-культурної спадщини та розробка «Історико-архітектурного опорного плану м. Краматорськ Донецької обл.» : пояснювальна записка, графічні матеріали / ТОВ «Академія архітектури», м. Київ, директор В.Г. Штолько, науковий керівник Л.Я. Ісайко // Архів Виконавчого комітету Краматорської міської ради. – Краматорськ, 2010;

2. Алешин В.Э. Развитие представления о социалистическом поселении в градостроительстве Украины в 1920-х – начале 1930-х годов: дис. на соискание ученой степени канд. архитектуры: 18.00.01 / Вадим Эммануилович Алешин. – Киев, 1985. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.alyoshin.ru/Files/diss.html>;

3. Губанов А.В. Композиционно-пространственные принципы формирования ансамблей 30–50-х гг. XX в. в исторических центрах городов Донбасса: Дис. на соиск. уч. степ. канд. арх. по специальности 18.00.01 «Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры», – Харьков: ХГТУСА, 2008. – 198 с., ил;

4. Коцаренко В.Ф. Краматорськ // Енциклопедія сучасної України : у 30 т / ред. кол. І.М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2020;

5. Краматорск. Страницы истории: сб. краевед. очерков / сост.: Н. Волошина, В. Зорина. – Харьков: Золотые страницы, 2018. – 512 с.

Марусик Т.В.
докторка історичних наук, професорка, проректорка
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
м. Чернівці, Україна
ORCID: 0000-0001-9575-8655

УНІВЕРСИТЕТИ І ВСЕСВІТНЯ СПАДЩИНА ЮНЕСКО

Збереження культурної і природної спадщини - один із ключових елементів політики будь-якої цивілізованої держави та основа самоідентифікації нації. Наразі це надзвичайно актуально для України, яка зіштовхнулася із повномасштабним вторгненням РФ в її кордони. Російський агресор цинічно знищує на своєму шляху цивільне населення та руйнує об'єкти як критичної інфраструктури, так і культурної та природної спадщини українства. Вагому роль у поглибленні інтеграційних процесів у сфері освіти, науки і культури відіграє спеціалізована міжнародна організація - ЮНЕСКО. Координатором у сфері охорони і збереження унікальних шедеврів культурного і природного надбання людства зокрема процесів включення об'єктів до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО або ж їх виключення, у разі недотримання вимог міжнародного законодавства у зазначеній сфері, є Центр Всесвітньої спадщини - структурний підрозділ ЮНЕСКО .

Станом на лютий 2023 року у Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО - 1157 об'єктів культурної, природної та змішаної спадщини (спільні витвори людини і природи) зі 167 країн світу, в тому числі 43 транскордонні номінації (значні за площею або групи однорідних пам'яток, що розташовані на територіях двох або більше країн).

Серед об'єктів, включених до Списку ЮНЕСКО, чільне місце посідають сім одноосібних будівель або архітектурних комплексів університетів, а саме: Ботанічний сад та університет Падуї, Італія (1997); Університет та історичний район Алькара-де-Енарес, Іспанія (1998); Університет Каракасу, Венесуела (2000); Університет Національної Автономії Мексики (2007); Резиденція митрополитів Буковини і Далмації (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), Україна (2011); Університет Коїмбрі, Португалія (2013, зміни у 2019 р.); Монтічелло та Університет Вірджинії в Шарлоттсвіллі, США (2015).

Ботанічний сад та університет
Падуї, Італія

Університет та історичний район
Алькара-де-Енарес, Іспанія

Університет Каракасу, Венесуела

Університет Національної
Автономії Мексики

Резиденція митрополитів Буковини і Далмації (Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича), Україна

Університет Коїмбрі, Португалія

Монтічелло та Університет
Вірджинії в Шарлоттсвіллі,
США

Зазначені університети виконують подвійну функцію: з одного боку, - освітня і наукова інституція, а з іншого, - об'єкт світового надбання людства. Важливою складовою цих університетів є насамперед молодь, яка навчається в стінах унікальних закладів вищої освіти. Без сумніву, студентство спільно з професорсько-викладацьким складом несуть відповідальність як за бережливе використання і збереження у належному стані пам'ятки світового визнання, так і започаткування в своїх університетах лабораторій нових ідей і програм на основі симбіозу між пам'яткою всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і студентською Alma-mater.

Приємно зазначити, що висока честь виконувати подвійну функцію випала єдиному в Україні об'єкту ЮНЕСКО - Чернівецькому національному університету імені Юрія Федьковича. З 2011 р. - часу включення до Списку ЮНЕСКО - університет, використовуючи новий статус, значно розширив рамки міжуніверситетської співпраці і міжнародного співробітництва та зміцнив існуючий потенціал задля розробки науково-дослідних програм у сфері збереження всесвітньої спадщини на базі тематичних програм і ініціатив ЮНЕСКО за надійної підтримки партнера – Національної комісії України у справах ЮНЕСКО.

У 2012 р. в університеті створено Центр управління об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Його основні завдання – здійснення контролю за дотриманням менеджмент-плану управління Резиденцією як об'єктом ЮНЕСКО, що поновлюється кожні п'ять років; розгляд нагальних питань щодо охорони і збереження Резиденції; комунікація з Національною комісією України у справах ЮНЕСКО та ін. Виконання зазначених завдань покладено на п'ять відділів, що діють в Центрі ЮНЕСКО зокрема відділи: наукового супроводу і зв'язків з державними і міжнародними інституціями; реставраційно-архітектурний; інформаційно-аналітичний та зв'язків зі ЗМІ; туристично-екскурсійний; організаційно-проектний.

Необхідність підготовки кваліфікованих фахівців у галузі архітектури, розширення наукових досліджень та міжнародної співпраці зумовили створення в університеті єдиної в Україні кафедри архітектури і збереження об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Її діяльність спрямована на підготовку архітекторів освітнього рівня «Магістр» широкого напрямку діяльності з професійним поглядом на шляхи збереження і перетворення історичного і сучасного містобудівного середовища засобами архітектури з поглибленими навичками і знаннями у напрямі охорони і збереження об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Не можна оминати увагою й той факт, що деякі університети світу входять до номінаційних досє історичних центрів міст, включених до Списку ЮНЕСКО, тобто представлені як одна з його складових. Найяскравіші номінації історичних центрів міст із розташуванням на їх територіях університетів: м. Страсбург (Франція); м. Феррарі, Флоренція, Неаполь, Рим, Сієна, Урбіно, Венеція (Італія); м. Рига (Латвія); м. Рабат (Марокко); м. Пуебло (Мексика); м. Баїї та Ору-Прету (Бразилія); м. Макао (Аомінь) (Китай) та ін.

Слід зазначити, що у ряді випадків інтеграція архітектурних будівель, астрономічних лабораторій або ботанічних садів університетів у міське планування відігравали чималу, а іноді, й вирішальну роль під час розгляду номінаційного досє та прийняття позитивного рішення на предмет включення об'єкта до Списку ЮНЕСКО.

Не можна оминати увагою й транскордонну номінацію Геодезична дуга Струве (протяжність 2820 км), представлену дев'ятьма європейськими країнами та включену до Списку ЮНЕСКО у 2005 р. Якщо на території восьми країн зазначена дуга – це окремі геодезичні точки, то в Естонії - астрономічна лабораторія Тартуського університету.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що включення університетів до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО відіграє чималу роль як в освітньому і науковому процесах, так і слугує потужним духовним чинником у підготовці інтелектуальної еліти.

World Heritage List // <https://whc.unesco.org/en/list/>

Universities World Heritage // <http://umac.icom.museum/resources/universities-world-heritage/>

Тамара Марусик/Tamara Marusyk, Ірина Коротун/Iryna Korotun (2019) Архітектурне диво Чернівців/Architectural miracle of Chernivtsi. - Чернівці: Рута - 323 с.

Університет і ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chnu.edu.ua/index.php?page=ua/zaginf/05%20unesco>

Вігченко Д.М.
кандидат архітектури, доцент
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
м. Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0002-3766-6311

МАЛОВІДОМА АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО: ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ

На думку сучасних науковців, національна приналежність, на відміну від етнічної, є штучним конструктом, який добровільно приймає кожний громадянин. Відповідно, основним завданням нації є сформувані і відтворити загальну для всіх громадян держави ідентичність у політичних інтересах. Архітектура – вагомий засіб досягнення цієї мети, бо підкреслює своїми формами важливість успадкування та акумулювання історичної пам'яті.

Формування української архітектури першої третини ХХ ст. з яскравими рисами національної самобутності невід'ємно від імені Василя Григоровича Кричевського, видатного українського архітектора, художника, сценографа, мистецтвознавця, педагога. Світоглядне розуміння Кричевським української культури в контексті європейської архітектури, традицій багатьох країн світу, привело митця до кола фундаторів нової архітектури початку ХХ ст. з чіткою українською ідентичністю. Морфологічні та семантичні засади цього стилю стали предметом ґрунтовних досліджень науковців протягом не одного десятиліття. Архітектурна спадщина видатного митця потребує подальшого дослідження, збереження й реставрації.

Вперше аналіз творчого доробку Василя Кричевського виклав у своїй публікації мистецтвознавець Стефан Таранушенко. Основними джерелами з життя та творчості майстра на довгі десятиліття стали біографічні нариси Вадима Щербаківського та Вадима Павловського написані у діаспорі. Творчій біографії Василя Кричевського присвятили публікації такі автори з діаспори як Святослав Гординський, Дам'ян Горняткевич, Євген Блакитний. В Україні свідчення про свого вчителя залишив архітектор Петро Костирко. Чималу частину своєї монографії «Український архітектурний модерн» Віктор Чепелик присвятив засновнику цього стилю – Василеві Кричевському. Розвідкам, щодо архітектурної діяльності Василя Кричевського у Харкові присвячені публікації Тетяни Тихомирової, Валера Бондара й Ольги Різниченко, Ольги Денисенко, Володимира Титаря та ін.; у Полтаві – Віталія Ханка, Наталі Новосельчук та ін.; у Києві, публікації – Дмитра Малакова, Олени Мокроусової та ін. Узагальнюючим дослідженням творчості митця стала монографія Валентини Рубан-Кравченко.

Та не зважаючи на ґрунтовність, у цих виданнях невірно подана атрибуція фотографій об'єктів Кричевського, переплутані адреси, деякі об'єкти, що мають встановлене авторство інших зодчих, приписані Кричевському. Відсутність архівних матеріалів, які б підтвердили дані біографів з української діаспори призвели до ігнорування а харківськими дослідниками авторства Кричевського у проектах майстерень Сергія Загоскіна й Олексія Бекетова. Навпаки ж, встановлення авторства Кричевського лише за стильовими ознаками, схожістю творчого почерку, призвели до помилкових висновків. Так до архітектурного доробку Кричевського у Харкові Тетяною Тихомировою був віднесений будинок по вул. Мироносицькій, 74, збудований за проектом Бориса Корнєєнка. Кричевський не є автором будинку дружини колезького асесора Кнітчер (так званого «будинку з жабками») на вул. Котляревській, 14, який став «візитівкою» його архітектурної спадщини у Харкові. Саме тому подальший пошук матеріалів що до авторства Василя Кричевського є вкрай важливим для повернення імені митця в історію української архітектури. Не тільки широкому загалу а й фахівцям насамперед відомі два архітектурні витвори Василя Кричевського – будівлі колишнього Полтавського земства у Полтаві та музею Тараса Шевченка у Каневі. Мета доповіді привернути увагу до маловідомих архітектурних об'єктів авторства Кричевського, розкрити особливості їх дослідження, накреслити шляхи збереження, реставрації й можливого реставраційного відтворення.

Такою спробою стало видання двотомника «Василь Григорович Кричевський: хрестоматія» (Видавець Олександр Савчук, 2016 р.), у пошуку й підготовці матеріалів якого взяв автор доповіді. Більшість текстів видання – є збірка джерел про творчій спадок митця, зокрема архітектурні проекти Кричевського. Опубліковані авторські списки творчих робіт, підготовані Кричевським у 1933 та 1938 рр. Ці списки були підставою для отримання вченого звання професора й наукового ступеню доктора мистецтвознавства, носили офіційний характер й відповідно можуть сприйматися як достовірні джерела для підтвердження авторства.

Архітектурну творчість Кричевського за ступенем творчої свободи можна розподілити на два періоди:

- учнівства й роботи в творчих майстернях архітекторів в якості помічника, розробника частини архітектурного проекту (зазвичай деталізації фасадів та інтер'єрів);

- самостійної творчості із розробкою власного архітектурного стилю (за Віктором Чепеликом, це український архітектурний модерн (УАМ), за сучасними дослідженнями (Світлана Лінда, Юлія Івашко, Тетяна Антощук) - український національний романтизм в архітектурі).

У періоді творчого становлення митця можна виділити роботу у майстернях:

- Техніків Харківської міської управи Івана Курочкіна й Михайла Бабкіна, інженера

Олександра Кюстерна (1887-1889);

- Архітектора Сергія Загоскіна (1889-1891);
- Архітектора Альфреда Шпігеля (1891-1892);
- Академіка архітектури Олексія Бекетова (1893-1903).

Враховуючі творчі міграції митця можна також виділити кілька періодів творчості за географічним місцем тривалого перебування й творчої діяльності:

- Харківський період (1887-1903);
- Полтавський період (1903-1909);
- Київський період (1909-1943);
- Період еміграції (країни Європи та Венесуела 1943-1952).

Дослідження автором доповіді стилістики об'єктів авторства Кричевського спирається на концепцію історизму в архітектурі Світлани Лінди, в рамках якої національний романтизм розглядається як частина підсистеми історизм, що виступає паралельним потоком до явища стилю. Вона визначає також процес залучення архітектурних форм минулого в нову проектну практику як «патерни морфогенезу» та поділяє їх на типи: репродукція, академічна стилізація, модернізована стилізація, радикальна трансформація. При цьому неоформа (нова архітектурна форма в результаті морфогенетичних перетворень в архітектурі історизму) утворюється на основі об'єкта прототипу.

Архітектурна стилістика об'єктів в проектуванні яких брав участь Кричевський на першому етапі творчості може бути віднесена до явища історизму з різновидами «академічної стилізації» (за термінологією Світлани Лінди) з використанням архітектурних елементів античності, готики, італійського та французького ренесансу, орієнтальної архітектури (стилі «неогрек», «неоготика» «неоренесанс» та «мавританський стиль»).

На другому самостійному етапі творчості Кричевський свідомо прагнув надати своїм творінням чіткої національної приналежності. Це відбилося у прагненні використати в своїй архітектурній практиці *патерни української своєрідності*, – інструменти формотворення архітектурного об'єкта з ознаками української самобутності, що включають *патерни форми* і *патерни морфогенезу*. *Патерни форми* – узагальнена упізнавана модель (шаблон) реальних архітектурних об'єктів певного типу, що має структурні рівні (об'єм, елементи, деталі), які відповідають рівням візуального сприйняття будівлі. *Патерни форми* є результатом усталеного в традиційній культурі вирішення завдань формоутворення, які відповідають функціональним потребам і матеріалізуються в будівлях за допомогою різних конструктивних схем в різних будівельних матеріалах. *Патерн морфогенезу* – послідовність дій залучення елементів структурних рівнів для формування новотвору. *Новотвір* – новий архітектурний об'єкт, що є кінцевим результатом залучення патернів форми прототипу за допомогою патернів морфогенезу (терміни застосовані автором доповіді).

Підґрунтям й передумовою формотворчих пошуків митця в архітектурі стали:

- Спілкування молодого Кричевського з художником Львом Жемчужниковим (за твердженням Дам'яна Горняткевича – інтерв'юера Василя Кричевського в 1945 р.), другом Тараса Шевченка й однодумцем Григорія Галагана – замовника будинку для гостей в с. Лебединці на Чернігівщині (за твердженням Дам'яна Горняткевича – інтерв'юера Василя Кричевського в 1945 р.). Цей будинок авторства Євгена Червінського, зведений у 1856 р. за мотивами старосвітських будинків козацької старшини, пізніше став джерелом рис української самобутності для Василя Кричевського (відвіданий й досліджений митцем після 1903 р.).

- Обстеження палацу Карамзіних у с. Івня Курської губернії з кімнатою обставленою в українській традиційній стилістиці із наповненням у інтер'єру предметами українського вжиткового мистецтва.

- Вплив на Кричевського діячів харківського регіонального осередку дослідження української культури (історик Дмитро Багалій, етнограф Микола Сумцов, мистецтвознавець Єгор Редін), які сформували й теоретичну базу творчості Василя Кричевського – вільного слухача їхніх лекцій.

- Рівень й обсяг українських історико-архітектурних, пам'яткознавчих та етнографічних дослідження кінця XIX – початку XX ст. дозволив отримувати систематизовану інформацію про джерела формотворення «українського стилю». Наприкінці XIX – початку XX ст. інтерес до традиційної архітектури України поживався через проведення археологічних з'їздів. Так, експонатом етнографічного відділу виставки XII Археологічного з'їзду в Харкові став повномасштабний макет української хати слобожанського типу, створений за проектом Кричевського. Знайомство Кричевського із етнографами та художниками (Микола Сумцов, Василь Горленко, Порфирій Мартинович, Сергій Васильківській, Опанас Сластьон), які опосередковано вивчали й традиційне українське зодчество.

- Колекціонування предметів українського декоративно-вжиткового мистецтва. Збірку народного орнаменту 1907 р. Кричевського видало разом з іншими у формі великого альбому Полтавське губернське земство. Згодом частина тих рисунків потрапила до альбому 1912 р. Сергія Васильківського «Мотивы украинскаго орнамента», а три з них – до спеціального номера лондонського журналу «The Studio» 1912 р. під заголовком «Peasant art in Russia».

- Теоретичні праці мистецтвознавця Джона Раскіна та художника й публіциста, засновника руху «Мистецтв та ремесел» Вільяма Морріса. Творення національних стилів відбувалося на естетико-філософських засадах, сформульованих мистецьким рухом «Мистецтва та ремесла» («Arts & Crafts»), що виник у другій половині XIX ст. у Великій Британії та швидко поширився в континентальній Європі та США.

- Ідеї вираження національної своєрідності у формах сучасної архітектури у творчості фінських художників напряду національного романтизму та англійського архітектора М.Х. Бейлі-Скотта – представника руху «Мистецтв та ремесел».

Для Кричевського стильовим орієнтиром була українська народна дерев'яна архітектура. Кам'яне будівництво доби Гетьманщини, т.зв. «українське бароко» митець розглядає передусім як вираз західних впливів на українське зодчество. Так, Василь Кричевський писав у своїй статті 1914 р.: «Розуміння українського стилю»: «Стиль бароссо перейшов до нас на початку 17-го ст. і був стилем панським, модним, перенесеним з Заходу гетьманами й старшиною». Микола Філянський критикує Кричевського та його послідовників за надмірне запозичення форм з українських народних примітивів. Для подолання цих вад Микола Філянський рекомендував залучати до арсеналу прототипів і муровану архітектуру України доби бароко, наголошував, що тяжіння до самобутньої архаїки шкодить загальній естетиці. Він зазначав, що потяг до етнічної самобутності «накладає відтінок провінціалізму на самий характер творчості». Йому вторить Дмитро Антонович, вказуючи, що пошуки української самобутності в архітектурі – шлях до національної обмеженості.

У 1920-х рр. під впливом соціально-політичних перетворень в архітектурних об'єктах Кричевського відбувається еволюція в бік раціональності та функціональності при збереженні народно-стильової своєрідності. А з середини 1930-х рр. – в бік із декоративності.

Підкреслена українська самобутність архітектури Василя Кричевського виразилося через стильові напрямки національного романтизму, раціоналізму, арт-деко й тоталітарного історизму. Розвиток народно-стильової своєрідності із модернізацією історичних прототипів розглядається, як пошук архітектури національної ідентичності в архітектурі.

В ході підготовки вказаного вище видання автором доповіді була виконана графічна реконструкція власного будинку Кричевського в Харкові, якою й проілюстрована ця книга. Цей будинок є єдиним збереженим об'єктом архітектури України, що був зведений за власним проектом митця й належав родині Кричевського.

Збережені будівлі, у проектуванні яких брав участь Василь Кричевський є пам'ятками архітектури місцевого значення. На підставі цього дослідження можуть бути скореговані історичні довідки до облікових карток пам'яток із корегуванням авторства проекту з формулюванням «за участі Василя Кричевського». Будівлі які не мають такого статусу можуть бути запропоновані для занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (вид – пам'ятка архітектури) за однією із ознак «є витвором видатного архітектора».

Враховуючі незначний обсяг такого об'єкта авторства Кричевського як будинок Володимира Чубука-Подільського та зрубну конструкцію стін, можливий варіант викупу будинку у сучасного власника з подальшим відтворенням первісного вигляду у Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини у м. Переяслав Київської обл. Створенням в інтер'єрі експозиції музею Володимира Чубука-Подільського.

Публікації про архітектурну спадщину Кричевського надихають представників громадськості до дій спрямованих на розкриття історичного потенціалу будівель авторства Кричевського, які втратили свій первісний вигляд в результаті перебудов. Так первісний вигляд головного фасаду колишньої садиби Стаховського (перебудована й використовується як поліклініка МВС) був відтворений у вигляді муралу (гіпотетична колоризація фасаду – Олександр Фертюк, Євген Совинський, автор ідеї – Олександр Федоришен, реалізація в рамках проекту «VIN ART CITY» 2018 р.). В подальшому можлива реставрація головного фасаду (нині фрагменту фасаду сучасної будівлі, що поглинула колишню садибу в результаті пізнішої добудови), визначеного як предмети охорони будівлі-пам'ятки культурної спадщини.

1. Василь Григорович Кричевський : хрестоматія. *Том I. 1891–1943 pp.* / передм. І. О. Ходак ; упорядн. тому О. О. Савчук. — Харків : Видавець Савчук О. О., 2016. — 532 с., 472 іл. — Серія «Слобожанський світ». Випуск 10.
2. Вітченко Д.М. Патерни української самобутності в спадщині Харківської архітектурної школи першої третини ХХ ст.: джерела й особливості реабілітації. Дис. ... кандидата архітектури: 18.00.01 – Харків: 2019 – 362 с.
3. Горняткевич Д. Українські митці в автобіографіях / Д. А. Горняткевич. – Лондон : Українська Видавнича Спілка, 1958. – 79 с.
4. Лінда С. М. Історизм у розвитку архітектури : дис. ... д-ра архітектури : 18.00.01 / С. М. Лінда. – Львів, 2013. – 392 с.
5. Рубан-Кравченко В. Кричевські і українська художня культура ХХ ст. Василь Кричевський : монографія / В. В. Рубан-Кравченко. – Київ : Криниця, 2004. – 704 с., іл.

Коротун І.В.
докторка архітектури, завідувачка кафедри
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна
ORCID: 0000-0001-6501-0902

ТВОРЧИЙ І КОНСЕРВАТИВНИЙ ПІДХОДИ ДО РЕСТАВРАЦІЇ

Реставрація та реконструкція будівель, різні види ремонтних робіт, це засоби «продовження життя» будівлям, або своєрідна «лікувальна допомога» об'єктам. Їх своєчасне проведення дозволяє, як оновити, так і повністю змінити їх зовнішній вигляд і внутрішнє наповнення. Ступінь втручання у структуру і зовнішній вигляд об'єкту залежать від його стану і статусу, що визначається категоріями цінності.

Зародженням сучасної реставрації прийнято вважати період «нової історії»

Франції кінця XVIII. Від часів Французької революції (1789-1799), відтак диктатури Наполеону I спочатку першого консула, а потім імператора Франції. Отже у ті часи більшість архітектурної спадщини Франції, особливо церкви та монастирі, було пошкоджено чи зруйновано. Наприклад, з 300 церков у Парижі у 16 столітті лише 97 дійшли до 1800 року.

Реакцією наступних років став суспільний попит на збереження національної спадщини. Він стимулював наукову і громадську діяльність видатних особистостей. У 1832 році Віктор Гюго написав статтю для *Revue des deux Mondes*, яка оголосила війну «різанні стародавнього каміння» і «руйнівникам» минулого Франції. А роман В.Гюго «Горбань із Нотр-Дам» (1831) зіграв не останню роль у спасінні давнього собору, який знаходився у стадії руйнації. Після широкого суспільного резонансу цих творів, король Луї-Філіп заявив, що відновлення церков та інших пам'яток буде пріоритетом його правління. У жовтні 1830 року міністром внутрішніх справ Франсуа Гізо, професором історії Сорбони було створено посаду інспектора історичних пам'яток. Перша широко відома спроба каталогізувати пам'ятники, що залишилися, була зроблена в 1816 році. Її творець Олександр де Лабурд, який написав перший список «Пам'ятників Франції».

Найбільша з відомих наукових праць з охорони культурних цінностей того часу – «Реєстр історичних пам'яток Франції», так звана «база Меріме» складена відомим французьким письменником, істориком етнографом, романістом і громадським діячем Проспером Меріме, другим очільником першої у світі Генеральної інспекції з охорони пам'яток.

«Реєстр історичних пам'яток Франції» Проспера Меріме був оприлюднений у 1840 році, у ньому містяться 934 об'єкти. Меріме організував систематичний огляд об'єктів для визначення пріоритетності проектів відновлення та створив мережу кореспондентів у кожному регіоні. Вони стежили за проектами, робили нові

відкриття та сигналізували про будь-який вандалізм. Хоча сам він був переконаним атеїстом, багато будівель, що він захищав і відновлював, були церквами. Він ставився до них як до творів мистецтва і святинь національної історії. П.Меріме часто сперечався з місцевою церковною владою, наполягаючи на тому, щоб пізніші архітектурні зміни були прибрані, а будівлям повернено первісний вигляд. Протистояв місцевій владі, яка хотіла знести або переобладнати старі споруди.

Видатним послідовником і помічником Проспера Меріме став архітектор Ежен Віолле-ле-Дюк. У 1840 році він вперше працював на Меріме. Протягом лише одного місяця він розробив рішення, що запобігло краху середньовічного абатства Везлі. У 1842-1843 роках Меріме доручив йому більш амбітний проект - відновити фасади собору Нотр-Дам-де-Парі. Віолле-ле-Дюк відновив втрачені статуї, а пізніше – шпиль собору [2].

Віолле-ле-Дюк привніс у французьку наукову школу методику точного, археологічного підходу до обмірів та описів предметів старовини, проте його творчий метод і практичний досвід реставрації були щонайменше спірними.

Творчий метод полягає у «відновленні споруди до такого стану, якого, можливо, ніколи фактично не існувало улюбий момен т часу (Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc: *The foundations of architecture*)». Віолле-ле-Дюк вважав, що при реставрації об'єкту не обв'язково дотримуватися принципів повного відтворення історичного стану споруди. Особливо, коли докумен-тальних джерел немає. Для цього випадку, вважав він, доцільно дотримуватися «духу» епохи. А головна мета – зробити споруду художньо привабливою.

Приклад підходу Віолле-ле-Дюка – замок П'єрфон, у «реставрації» якого домінувала ідея створення «ідеальної будівлі» середньовічного стилю. Ідея творчого відтворення середньовічних пам'яток «за Віолле-ле-Дюком» прижилася у багатьох країнах Європи; саме їй зобов'язані своїм зовнішнім виглядом багато пам'ятників, що збереглися, — від замку Карлштайн (вільна «реставрація», 1887-99) до Успенського собору у Володимирі-Волинському (перебудован у 1896–1900 у псевдовізантійському стилі).

Відлуння цих підходів відчувалося і при реконструкції Золотих воріт в Києві (реставраторка Є. Лопушинська, архітектор М. Холостенко, археолог С.Висоцький, 1982). Так само було реконструйовано (за версією М. Холостенка, 1972) на фундаментах XII ст. Храм Святої Великомучениці Параскеви П'ятниці на Торгу в Чернігові.

З погляду сучасної практики консервації будівель реставраційний підхід Віолле-ле-Дюка розглядається як надто вільний, суб'єктивний і такий, що базується на інтерпретаціях, однак деякі архітектурні пам'ятки могли б бути втрачені без його участі у їх відновленні.

Цей підхід викликав протидію протилежного табору «консерваторів», очолюваних Джоном Рескіном, який дорікав Віолле-ле-Дюку в тому, що після його реставрації не можна зібрати навіть уламків справжньої старовини.

Джон Рескін - англійський письменник, філософ, мистецтвознавець і ерудит вікторіанської доби. Він писав на такі різноманітні теми, як геологія, архітектура, міфологія, орнітологія, література, освіта, ботаніка та політична економія. Розвиток інтересу Рескіна до архітектури, і особливо до готики, зумовив виникнення його першої роботи: «Сім світильників в архітектурі» (1849). Назва відноситься до семи моральних категорій, що Рескін вважав життєво важливими для всієї архітектури та невіддільними від них: жертвність, правда, сила, краса, життя, пам'ять і покора. Усі вони забезпечать повторювані теми в його майбутній творчості. «Сім світильників» пропагували переваги світської та протестантської форми готики. У творі «Сім світильників в архітектурі (The Seven Lamps of Architecture, 1849)», Джон Рескін задекларував свої погляди у категоричній відмові відновлювати колишні властивості архітектурного об'єкта за будь-яких зусиль. Оскільки це буде, за його думкою, вже не той об'єкт, що був, тому не потрібно навіть намагатися цього зробити. В цілому, такий підхід отримав назву «консервативного».

У різноманітних варіаціях ці два підходи зберігаються до нашого часу. Наприклад, Oswald (Arnold Gottfried) Spengler у роботі «Занепад Європи» закликає розглядати культуру у тому числі і архітектуру, не у якості пасивного накопичення артефактів, форм, а у якості активного процесу розвитку й еволюції.

Таким чином, «реставрація» — термін, який використовується для позначення втручань, спрямованих на відновлення життя твору мистецтва. А термін «консервація», використовується як певна альтернатива реставрації. В Україні під «консервацією» розуміються всі операції, необхідні для фіксації фізичного стану, потрібного для виживання твору: усунення причин і продуктів руйнації, зміцнення конструктивних елементів, повторне кріплення шарів зображення, превентивний захист. Під «реставрацією» розуміються додаткові операції, які впливають на зовнішній вигляд об'єкта: відновлення втрачених елементів, їх доповнення, або заміна, для живопису і фресок - реінтеграція прогалин, ретуш, реституція, що використовуються для відновлення змісту об'єкта, покращення його естетики, значення.

У німецькій професійній термінології обирає між відтінками слів *Konservierung*, *Restaurierung*, еквівалентів французьким «консервація», «відновлення». Але дуже широко використовується *Denkmalpflege* (збереження), що розкриває мету і чіткі межі програми втручання. Італійська, здавалося б, підтверджує сміливіший вибір, майже виключно використовуючи слово *restauro*. Велика кількість критичних довідкових текстів цією мовою за темою реставрації вказує на те, що це поняття найкраще визначено італійською мовою.

Міжнародна рада музеїв (англ. International Council of Museums; ICOM), у 1984 році дала визначення терміну «консерватор-реставратор»[3]. Реставратор - консерватор це професіонал, відповідальний за збереження художніх і культурних артефактів, також відомих як культурна спадщина. Реставратори володіють досвідом збереження культурної спадщини і застосовують його щоби зберегти цілісність об'єкта, будівлі чи місця, включаючи їх історичне значення, контекст та естетичні чи візуальні аспекти. Цей вид збереження здійснюється шляхом аналізу та оцінки стану культурних цінностей, розуміння процесів і доказів погіршення стану, планування догляду за колекціями або стратегії управління об'єктами, що запобігають пошкодженню, проведення консерваційних процедур і проведення досліджень. Робота реставратора полягає в тому, щоб гарантувати об'єктам, або музейним колекціям збереження у найкращому стані, зокрема щоби демонструвати їх публіці.

Збереження культурних цінностей передбачає охорону та реставрацію з використанням «будь-яких методів, які виявилися ефективними для збереження цієї цінності якнайближче до її початкового стану якомога довше [5]».

Реставратори-консерватори спеціалізуються на певному матеріалі або групі предметів, таких як археологічна консервація, консервація і реставрація архітектурних об'єктів, консервація і реставрація кераміки, скла, вітражів, меблів та дерев'яних виробів, реставрація позолоти та декоративних поверхонь, реставрація історичних інтер'єрів, консервація і реставрація настінних розписів, реставрація металевих виробів, реставрація живопису, паперу та книг, збереження медіа та фотоматеріалів, реставрація каменю.

Найбільш широкий спектр задач і проблем, матеріало- і працемісткість, мають процеси, пов'язані із реставрацією архітектурних об'єктів. Ці комплекси робіт об'єднують у собі багато реставраційних спеціальностей і являються одним з найбільш коштовних і наукоємних видів реставрації.

1. Architecture. Thèmes généraux. Notions essentielles. Електронний ресурс URL: https://www.universalis.fr/encyclopedie/architecture-themes-generaux-notions-essentielles/#i_12027 [дата звернення 06.06.2022]
3. Restauration. Architecture. Електронний ресурс URL: <https://www.universalis.fr/encyclopedie/restauration-architecture/>[дата звернення 06.06.2022]
4. Defining the Conservator: Essential Competencies. (2003). Retrieved from <http://www.conservation-us.org/docs/default-source/governance/defining-the-conservator-essential-competencies.pdf> [дата звернення 06.06.2022]
5. Walston, S. The Preservation and Conservation of Aboriginal and Pacific Cultural Material in Australian Museums. ICCM Bulletin. 4 (1).

Баланюк Ю.С.
кандидатка політичних наук, асистентка
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
м. Чернівці, Україна
orchid: 0000-0003-2940-1177

РОЛЬ ЮНЕСКО В ЗБЕРЕЖЕННІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ

На початку ХХІ століття співробітництво в рамках міжнародних організацій стало ще більш актуальним, оскільки воно створює передумови для планування спільної стратегії та спільного вирішення проблем. Так, наприклад, ЮНЕСКО, до функціональних обов'язків якої належить захист і відновлення пам'яток культури, в останні роки довелося зіткнутися з проблемами варварських актів руйнування культурних артефактів у регіоні Близького Сходу та Північної Африки.

На жаль, міжнародні конфлікти, а також конфлікти всередині окремих країн часто вирішуються виключно силовими методами. Враховуючи той факт, що сучасні озброєння мають величезний руйнівний характер, будь-яка війна приносить велику, а часом і непоправну, шкоду всесвітньому надбанню людства. Тим не менш, ЮНЕСКО поставила собі за мету захищати різноманіття культур в умовах конфліктів, сприяти їх охороні та відновленню.

За даними ЮНЕСКО, в умовах наростаючих конфліктів під загрозою руйнування опинились такі древні міста як Бам в Ірані та Забід в Ємені, долина Баміан в Афганістані, в ході бомбардувань Лівії у 2011 році було завдано значної шкоди культурній спадщині цієї держави. Афганський конфлікт, що почався в 1979 р. негативно вплинув на збереження культурних пам'яток. ЮНЕСКО у 2001 р. не вдалося завадити руйнуванню статуй Будди в Афганістані. Міжнародна рада музеїв склала список об'єктів культури та мистецтва Афганістану. До цього списку увійшли зруйновані чи незаконно вивезені культурні цінності доісламського та ісламського періодів. У 2002 р. ЮНЕСКО було створено Міжнародний координаційний центр збереження культурної спадщини Афганістану. Фахівцям ООН вдалося провести аналіз руйнувань пам'яток Баміана, але відновлення статуї виявилось надто затратним проектом, на який Афганістан не мав коштів.

Важливо відзначити, що в останнє десятиріччя намітилася тенденція, коли держави та міжнародні організації докладають зусиль для повернення історичних цінностей, зокрема до Афганістану. У 2012 р. за сприяння Британського музею та міністерства оборони Великобританії вдалося повернути загалом 843 предмети до Національного музею Афганістану, які були вкрадені під час громадянської війни у 1990-і роки та були вилучені на британській митниці. Цій події передувало підписання меморандуму 2011 про співпрацю між двома музеями. Також Кабульський музей активно співпрацює з міжнародною організацією Червоний

Хрест, який допоміг повернути до Афганістану 1490 цінностей. Звичайно, ситуація в Афганістані залишається складною досі і подальше майбутнє культурних об'єктів невідоме.

З моменту початку військового конфлікту в Іраку керівництво ЮНЕСКО заявило про нагальну необхідність узгоджених міжнародних дій щодо збереження та відновлення іракських історичних пам'яток. Однак через інтенсивні військові дії довелося обмежитися лише підрахунком збитків та руйнувань, завданих культурним об'єктам. Музей Вавилону був розграбований, більшість музейних цінностей було вивезено. За словами А. Джабара, який у 90-ті роки ХХ ст. був керівником робіт з відновлення Вавилону, близько 15 тисяч історичних місць, що мають визначне культурне значення для всього світу, були піддані пограбуванню та руйнуванню. Відомо, що за роки конфлікту з Іраку було вивезено нелегально близько 130 тисяч предметів культурної цінності.

У зв'язку з воєнним конфліктом, що триває, історична і культурна спадщина Сирії також знаходиться на межі знищення. Колишній генеральний директор ЮНЕСКО Ірина Бокова на конференції, що відбулася у червні 2015р. у Парижі, наголосила, що за кілька років воєнних дій у Сирії розкрадені місця археологічних розкопок, а витвори мистецтва вивозяться контрабандою. Крім того, історичні пам'ятки у місцях конфліктів руйнуються часом навіть навмисне. У зв'язку з цим голова ЮНЕСКО Ірина Бокова закликала всі сторони, залучені до сирійського конфлікту, захищати культурну спадщину своєї країни та не допускати її подальшого знищення, сформулювавши своє ставлення до проблеми таким чином: «Питання не в тому, чи потрібно нам обирати між вирішенням гуманітарної кризи та захистом спадщини Сирії. Такого вибору взагалі не має бути. Ми маємо розглядати захист спадщини як частину гуманітарної катастрофи в Сирії». Крім того, експерти ЮНЕСКО наголошують, що в Сирії необхідно захистити не лише шість об'єктів, включених до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, а й решту важливих археологічних пам'яток, включаючи музейні та приватні колекції.

В Алеппо в 2013 р. в ході війни зруйнована мечеть Омейядів - найдавніша і найбільша мечеть цього міста; її єдиний мінарет, побудований більше тисячі років тому, зруйнований 24 квітня 2013 р. В історичному центрі Старого Алеппо на місці самого великого в світі критого ринку «Аль-Мадіна» в даний час попелище. Відповідно до відомостей Генерального директорату древностей і музеїв у Сирії, кількість пошкоджених будівель в Алеппо склала 280 одиниць. Цілеспрямованого руйнування зазнали історичні об'єкти міст Пальміра, Хомс. Внаслідок цього військового конфлікту велику шкоду було завдано об'єктам культурної спадщини, що мають значну історичну цінність, що входять до списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Деякі з них, наприклад, Пальміра були піддані варварським атакам з метою повного знищення. Така доля спіткала Україну і її архітектурну спадщину в наші дні.

З 24 лютого 2022 року ЮНЕСКО разом із партнерськими організаціями проводить попередню оцінку пошкоджень об'єктів культурної спадщини України. Станом на лютий 2023 року внаслідок військової агресії росії проти України, на території України пошкоджено 105 релігійних об'єктів, 18 музеїв, 86 будівель, що представляють історичний та/або художній інтерес, 19 пам'ятників, 12 бібліотек. Найбільше об'єктів розташовані в Донецькій та Харківській областях. Окрім того, пошкоджено 3098 освітніх установ. ЮНЕСКО надалі співпрацює з Україною у подальшому документуванні та оцінці збитків, а також у координації зусиль з реконструкції та відновлення. Конкретна, своєчасна та добре структурована допомога українським інституціям залишається незамінною для того, щоб культура, спадщина та творчі форми культурного самовираження зайняли своє повноцінне місце в майбутній реконструкції та використовувалися як джерела економічної стійкості, соціальне зцілення та відновлення.

Загалом, як показав досвід, успішна діяльність із збереження культурної спадщини в умовах збройного конфлікту повинна мати три рівні реалізації: міжнародний, чи скоріше наддержавний рівень, рівень міждержавної взаємодії, національний рівень. І координуванням найвищого міжнародного рівня охорони займається саме ЮНЕСКО. Надалі успішність просування операції залежить від взаємовідповідальності сторін конфлікту і усвідомленої внутрішньої політики про те, що знищення загальної спадщини людства є злочином проти всього людства. Культурна спадщина та різноманітність будь-якого регіону повинні бути збережені для майбутнього миру, як частина ідентичності всього людства.

Таким чином, можна зробити висновок, що на початку ХХІ століття громадянські війни та акти військової агресії, а також етноконфесійні сутички є найсерйознішими причинами варварського знищення загальносвітової культурної спадщини людства. Всі перелічені конфлікти показують те, що стан анархії, породжений війною та революціями, створює сприятливий ґрунт для викрадення культурних артефактів та їх цілеспрямованого зниження. Однак необхідно відзначити позитивний внесок у збереження пам'яток культури міжнародних організацій, і особливо ЮНЕСКО. Аналіз підходів та стратегій в питаннях охорони спадщини показує, що без тісної співпраці держав з ЮНЕСКО та впровадження рекомендацій організації в міждержавну та внутрішню політику, збереження культурної спадщини в умовах конфлікту стане неможливим.

1. Preserving the cultural heritage of Syria and Iraq. Режим доступу: <https://en.unesco.org/news/preserving-cultural-heritage-and-diversity-syria-and-iraq-essential-irina-bokova-welcomes> (19.02.2023).

2. Damaged cultural sites in Ukraine. Режим доступу: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco> (19.02.2023).

Silvia-Ileana Costiuc
PhD student
„Ion Mincu” University of Architecture and Urban Planning
Bucharest, Romania

RESTRICTIONS AND RESTORATION DURING THE COMMUNIST REGIME IN ROMANIA. 1972-1977

The Directorate of Historical Monuments - DHM operated between 1952 and 1977 and was the main state body that managed the activity in the field of historical monuments. The year 1972 represents the international adoption of the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage and the year 1977 is the symbolic year of the major earthquake, with a lot of loss of life, which destroyed a large amount of historical buildings in Bucharest and subsequently triggered a series of demolitions conducted by the oligarchic state. The interval 1972-1977 is a five-year sample of the field, rendered through summaries of the main specialist periodicals and the presentation of the main restoration projects identified in the archives of the National Heritage Institute, Bucharest.

In Romania the field of historic monuments has a significant tradition that began in the second half of the 19th century, but there is still a lack of synthesis research. The general periods of activity in the field of historical monuments, according to political and organizational structures, are: the Historical Monuments Commission - HMI (1892-1948), the period of the transitional totalitarian regime (1949-1951), the Directorate of Historical Monuments - DHM (1952-1977), and after the earthquake and the dissolution of the DHM - the period of demolition and systematization (1977-1989) and the last - post-revolutionary, recovery.

Romania during the communist regime went through: transition, Soviet domination, dictatorship, security repression, censorship, terror, serious violations of human rights, crimes against humanity and cultural heritage, genocide and persecution of the elite, staged trials of sabotage and espionage, deportations and mass forced labor, mild detente, international isolation, weakening of terror, return of terror and degeneration of the regime. Brutality - one of the criteria for Russian agents sent to Romania - shaped and permeated society. The overthrow of professional structures by appointing forged personalities and rejecting the educated has had dramatic effects, including in the field of historic monuments.

Some of the professors of the Institute of Architecture (now the University of Architecture and Urbanism "Ion Mincu" with a 130-year tradition of teaching in architecture) working in the field of restoration were politically detained: in 1945 - Ion D. Enescu, Constantin Iotzu, in 1948 - Ion Balș, Eugen Botez, G. M. Cantacuzino, in 1955 - Ștefan Balș. While the West was preoccupied with the evolution of restoration theory, in Romania, the field of restoration and design went through difficult periods, the professors

of the DMI generation, perhaps one of the most valuables ever existing in Romania, were replaced from the leadership of higher education in architecture.

The periodical publication – *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice BCMI* (Bulletin of the Historical Monuments Commission – BHMC) - 1908-1945, interrupted between 1944 and 1970, resumed only one year, in 1958, with great efforts and with a specific to the era thematic orientation traditionally accompanied and described the activity in the field of historical monuments.

DHM – a generic name for the administrative structure of the 1952-1977, continued the legacy of restoration. The structure incorporated prominent names in restoration in a team of over 3000 of diverse professionals and survived the administrative reorganizations until the Ceausescu era. The works conducted in the 60s and 70s were considered valuable due to the level the Romanian specialists had reached in order to align themselves with the theoretical and practical developments in restoration at international level, despite the closed cultural environment and the project oriented socialist policy. In addition, some of the restoration projects became acknowledged in the West.

DHM delegations were present at many international events in the field, but specific censorship accompanied their representations. Professor Curinschi-Vorona, director of the DHM between 1963 and 1968, recalls participating in an international event when a telegram forbade the delegation to engage the Romanian state, although no prohibition had been expressed prior before they left the country. The Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, launched on 16 November 1972 - one of the most important, was accepted by the Romanian State 18 years later, in 1990 – after the fall of the Totalitarian Regime, as was the case with most of them.

During the DHM period (1952-1977), under the communist regime, two main directions of restoration coexisted, one of identical reintegration (continuing the conservative activity and direction of the Commission of Historical Monuments), and another one, innovative/creative, direction that represented one of the few moments of professional freedom in repressive time, that integrated the Italian after approach after the second World War. The debates between the reconstructive and the innovative line were disputed (as at the international level) between the two great supporters of the two directions, Ștefan Balș and Horia Teodoru. During this period, the architect Ioana Grigorescu practiced a personal, contemporary restoration with great stylistic liberties and convinced the Commission within DMI with her projects, especially in the restoration of the Dragomirna Monastery where she reconstructed Gothic-like reinforced concrete sails and vaults with an apparent plasticity of the wooden formwork in the direction in which the historical bricks would have been placed. In the 60s, the first tendencies of National Brutalism - a style that emerged as a reaction to dry modernism and drew its decorative elements from traditional architecture – is to be seen in innovative restorations.

According to biographer Alexandru Panaitescu <<it is difficult to understand the conditions under which work was carried out during the communist period>>, Ioana Grigorescu probably carried out her work under the constant fear that the state might

unexpectedly raid her home and discover that she was sometimes working at home, even though it was strictly forbidden.

An important unsigned article appearing in the BHMI invokes the November 1971 Party Plenary and argues that the restorers should take a greater interest in the monuments of the Orăștiei, Turda, Black Sea and Northern Moldavian areas as important for national identity, consciousness and spirit. At the same time, the DHM went through a period of national reorientation of party politics, and probably for this very reason. Ceausescu began to find the legitimacy and independence of the state from the Soviet Union in national history and tradition, and especially in the Daco-Roman origin of national identity. Cultural heritage became a propaganda tool, and inventories, archaeological research and restoration enjoyed a substantial allocation of financial resources, including in the field of conservation, especially for the fortresses of the Orăștiei Mountains, Alba Iulia, Turda, but also for the restoration of medieval monuments, especially in the north of Moldavia.

In the last five years of the DHM's existence (25 years), from 1972 to 1977, the contents of the magazine *Buletinul Monumentelor Istorice/ Revista Muzeelor și Monumentelor - Monumente Istorice și de Artă* BMI and RMM-MIA (Bulletin of the Historical Monuments – BHM/ Magazine of Museums and Monuments - Historical and Artistic Monuments MMMH-AM) show the dominant concerns of the field: international activity (usually described in extremely short and vague articles of a few sentences, emphasizing the eastern European block), articles on the advancement of the fields of restoration theory and practice (protection areas, specific professional problems of restoration-conservation at a high quality level) and a third category, drawn from the second - but more extensive - the systematization of historic centers and areas.

The agenda of the DHM meetings responsible for approving restoration and intervention projects between 1972-1977, which took place almost weekly, reflected similar directions as the periodical publications mentioned: increasing interest in new buildings insertions into monastic complexes, new construction in historic areas - schools, school groups, hotels, spas, car parks. On the other hand, in the secretariat of the commission, many restoration works and current repairs began to be approved without discussion among the members of the commission, which reveals that, on the one hand, great trust was placed in the specialists working in the DHM, and on the other hand that the insertion projects, or innovation projects as Curinschi called them, were considered the most important and the most difficult.

After the dramatic earthquake of 1977, a vast area of historic Bucharest was demolished, the DHM was dismantled because of the voices within against demolition and the huge systematization works started. The devastating earthquake was a pretext for the systematization of cities - heritage demolitions and the implementation of pre-existing symptoms and tendencies related above, while internationally, the countries of the developed world were building friendships on the basis of common achievements and vision in the field of historical monuments.

Bibliografie

ARHIVA INP, Fond CMI, Fond DMASI, Fondul DMI-DPCN.

Legislation

Carta internațională de la Veneția pentru conservarea și restaurarea monumentelor și siturilor, Veneția 1964.

Carta de la Atena, (Carta del Restauro) și concluziile conferinței de la Atena, Atena, 1931.

LEGISLAȚIA privind învățământul, știința și cultura. nr. 3, București, Consiliul de Stat, 1975.

LISTA monumentelor de cultură de pe teritoriul RPR, București, Editura Academiei, 1956.

Publications

D'AVINO, Stefano, (coord.) *Restoration in Romania. Theory and Practice*, Pescara, CARSA, 2020.

BĂRBULESCU, Mihai, DELETANT, Dennis, HITCHINS, Keith, TEODOR, Pompiliu, PAPACOSTEA, Șerban, *Istoria României*, București, Corint, 2014.

BRANDI, Cesare, *Teoria restaurării*, București, Meridiane, 1996.

CURINSCHI-VORONA, Gheorghe, *Centrele istorice ale oraselor: protejare și restaurare: valorificare urbanistică a monumentelor de arhitectura: sistematizare și reconstrucție*, București, Editura Tehnica, 1967.

CURINSCHI-VORONA, Gheorghe, *Restaurarea monumentelor istorice*, București, Editura Tehnica, 1968.

CURINSCHI-VORONA, Gheorghe, *Arhitectură, Urbanism, Restaurare, Discurs asupra istoriei, teoriei și practicii restaurării monumentelor și siturilor istorice*, București, Editura Tehnică, 1996.

CURINSCHI-VORONA, Gheorghe, *Istoria arhitecturii în România*, București, Editura Tehnica, 1981.

IONESCU, Grigore, *Istoria arhitecturii în România (2 vol.)*. București, Academia RSR, 1965.

IONESCU, Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Academia RSR, 1982.

IONESCU, Grigore, *Arhitectura în România: perioada anilor 1944-1969*, București, Academia RSR, 1969.

JOKILEHTO, Jukka, *ICCROM and the Conservation of Cultural Heritage. A history of the Organization's first 50 years, 1959-2009*, Rome, ICCROM, 2011.

PANAITESCU, Alexandru, *Ioana Grigorescu - calea sincerității*, București, Imprimeria Arta Grafica, 2018.

RATOIU, Lucian-Cristian, *Restaurarea monumentelor istorice*, București, ACS, 2021.

Герич В.П.
Кандидат економічних наук
Львівська національна галерея мистецтв ім. Б.Г. Возницького
м. Львів, Україна

ДОСВІД ДЕСЯТИРІЧНОГО УПРАВЛІННЯ МІСЦЕМ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО «ДЕРЕВ'ЯНІ ЦЕРКВИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ»

1. Підготовка та внесення

В 2005 році Урядом України прийнята Концепція Державної програми збереження та використання пам'яток дерев'яної сакральної архітектури на 2006-2011 роки. Цим документом було передбачено ряд заходів по обстеженню, виготовленню науково-проектної документації, проведенню реставраційних робіт на пам'ятках дерев'яної архітектури. Серед інших заходів – вивчення можливості включення групи цих об'єктів в Список світової спадщини ЮНЕСКО.

В 2008 році в ході одного з семінарів в рамках діяльності Міжнародного центру охорони культурної спадщини в Жовкві польські партнери запропонували розпочати працю щодо номінування в Список групи церков українсько-польського прикордоння під назвою «Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі».

Для організації всієї роботи в Україні створена робоча група в основному з місцевих спеціалістів (протокол № 34 засідання *Науково-методичної ради з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури і туризму України* від 26 листопада 2009 р.).

В Польщі робоча група базувалась на підрозділах Польського центру досліджень та реєстрації пам'яток (сьогодні Національний Інститут Спадщини).

В 2009 – 2013 роках була організована відповідна робота з підготовки номінаційного видання, яка включала польову частину (кількаразовий огляд пам'яток сакральної архітектури польсько-українського прикордоння) та камеральної підготовки текстів.

Номінація на внесення об'єктів в Список Всесвітньої спадщини ґрунтувалась на критеріях:

Критерій (III): Церкви несуть виняткові свідчення різних церковних будівельних традицій, які засновані в руслі традицій східної церкви, переплітаються з місцевою архітектурною мовою. Структури, конструкції і декоративні схеми характерні для місцевих громад Карпатського регіону та ілюстровані безліччю символічних посилань і священних знаків, пов'язаних з традиціями.

Критерій (IV): Церкви є видатним прикладом групи будівель в традиційній конструкції колодного (зрубного) типу, який являє собою важливий історичний етап архітектурного проектування на Прикарпатті. Засновані на будівельних традиціях

для православних церков, які були адаптовані відповідно з місцевими культурними традиціями, церкви, які еволюціонували з XVI по XIX століття, відображають священні послання представників громад.

При цьому забезпечувались вимоги щодо інтегральності об'єктів:

- всі елементи, необхідні, щоб висловити значення надбання, є включені з межами, у тому числі зовнішніми стінами або парканами з брамами, можуть включати дзвіниці, цвинтар і вторинні будівлі,

та автентичності - пам'ятки вважаються справжніми з точки зору розташування та встановлення, використання і функціонування. 13 храмів до цих пір використовуються як церкви, три інших - Радруж, Рогатин і Дрогобич зберігаються незмінними як музеї. Також залишається високим автентизм матеріалів структури деревини, що були ретельно відремонтовані традиційними методами протягом багатьох років. Твір має високу ступінь достовірності і дерев'яного покриття зовнішніх і облицювальних стін, який вимагає заміни кожні 20-30 років, у більшості випадків належним чином відновлені. Майже всі церкви зберігають свої оригінальні двері і запірні пристрої, з написами над перемичками з вказівкою дат будівництва та імен теслярів.

У відповідності з наступними процедурами в середині 2012 року об'єкти оглянула експерт ІКОМОС Елефтерія Тсаканіка (Греція), восени 2012 року відбувся розгляд подання з висновками експертів на панелі ІСОМОС. Щодо подання було одне зауваження – додати детальніші плани територій храмів, що було виконано.

В середині 2013 року на конгресі ЮНЕСКО в м. Пномпень (Камбоджа) було прийняте остаточне рішення 37 СОР 8В.37. Група об'єктів – дерев'яних церков була внесена в Список Всесвітньої спадщини під номером 1424.

Цього ж року відбулись церемонії вручення сертифікатів представникам обох країн в Кракові та Львові.

**Перелік об'єктів місця Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО
«Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі та України»**

Табл. 1

		Місце розташування	Назва храму
1	Брунари Вижні	Горлицький повіт / Малопольське воєводство / Польща	Церква Св. Архангела Михаїла
2	Дрогобич	Дрогобицький район / Львівська область / Україна	Церква Св. Юра
3	Жовква	Львівський район /Львівська область / Україна	Церква Св. Трійці

4	Квятонь	Горлицький повіт / Малопольське воєводство / Польща	Церква Св. Параскеви
5	Матків	Стрийський район / Львівська область / Україна	Церква Св. Дмитра
6	Нижній Вербіж	Коломийський район / Івано-Франківська область / Україна	Церква Різдва Пр. Богородиці
7	Овчари	Горлицький повіт / Малопольське воєводство / Польща	Церква Покрови Пр. Богородиці
8	Поврозник	Новосондецький повіт / Малопольське воєводство / Польща	Церква Св. Апостола Якуба Молодшого
9	Потелич	Львівський район / Львівська область / Україна	Церква Зішестя Св. Духа
10	Радруж	Любачівський повіт / Підкарпатське воєводство / Польща	Церква Св. Параскевії
11	Рогатин	Рогатинський район / Івано-Франківська область / Україна	Церква Зішестя Св. Духа
12	Смільник	Бещадський повіт / Підкарпатське воєводство / Польща	Церква Архангела Михайла
13	Туринськ	Саноцький повіт / Підкарпатське воєводство / Польща	Церква Архангела Михайла
14	Ужок	Ужгородський район / Закарпатська область / Україна	Церква Св. арх. Михайла
15	Хотинець	Ярославський повіт / Підкарпатське воєводство / Польща	Церква Різдва Пр. Богородиці
16	Ясиня	Рахівський район / Закарпатська область / Україна	Церква Преображення Господнього

Рис. 1. Карта розташування об'єктів місця Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі та України»

2. Управління об'єктом

Враховуючи специфіку цілого Місця – розташування в двох державах з різним законодавчим полем щодо спадщини, наявність різних власників окремих об'єктів, було прийняте рішення про створення для цієї групи об'єктів спільного консультативного органу – Міжнародної реставраційної ради. Координація дій на об'єктах в обох країнах покладена була з польського боку - на Національний інститут спадщини у Варшаві та з українського – на Державний історико-архітектурний заповідник в м. Жовкві (сьогодні ЛНГМ ім. Б.Г. Возницького)

Міжнародна реставраційна рада за 10 років діяльності стала своєю «родиною» і опікуном церков, згуртувала навколо себе священиків, представників місцевої влади, охоронців пам'яток, спеціалістів завдяки регулярним зустрічам з обох сторін кордону. Протягом цього часу відбулось 17 засідань Ради у вигляді зустрічей, семінарів і конференцій з відвідуванням об'єктів за участі усіх зацікавлених сторін з польської та української сторін кордону з окремими візитами на подібні об'єкти Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Карпатському регіоні Словаччини та Румунії.

В 2019 році прийнята Постанова Уряду № 805 від 24 липня 2019 р., якою затверджено порядок утворення на функціонування органів управління об'єктами Всесвітньої спадщини в Україні, проте до її реалізації управління цими об'єктами доручено здійснювати Міністерству культури України. Правда, незрозуміло, як це відноситься до транскордонних об'єктів, де має діяти спільний орган. Думаю, що Міжнародна реставраційна рада, яка була рекомендована ЮНЕСКО, має право на життя.

На виконання рекомендації Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО попередньо була розроблена проектна документація про встановлення буферних зон на кожному об'єкті, яка затверджена наказом Міністра культури України та імплементована в планувальні документи місцевостей, де розташовані церкви (окрім с. Ясіня, де виготовлення генплану селища триває).

Польські колеги протягом останніх років приділили велику увагу розробці проектної документації з поглибленого опрацювання цих зон з визначенням перспектив їх забудови і впорядкування. Така документація сьогодні виготовлена для церков в Польщі – Брунари, Хотинець, Квятонь, Овчари, Поврозник і церкви в Рогатині. У нас також є опрацьована концепція прилеглої території з включенням ще однієї дерев'яної церкви в м. Дрогобич. В перспективі такий поглиблений погляд на буферну зону з рекомендаціями потрібний для всіх храмів номінації.

Необхідно відмітити, що ми не спостерігаємо за ці роки грубого порушення режимів забудови в буферних зонах наших церков, в першу чергу в частині поверховості, проте окремі дисонуючі елементи появились в Дрогобичі та Рогатині.

Управління усім комплексом храмів вимагає багато інших різноманітних кроків.

Серед них:

- **Збереження пам'яток.** Технічний стан церков з українського боку гірший, ніж з польського. Причин цього є багато – від фінансових (в Польщі працює принцип – для об'єктів ЮНЕСКО – кошти в першу чергу і скільки треба), до загального рівня розуміння спадщини (особливо в діючих храмах). Тому питання консервації та реставрації об'єктів на порядку денному в першу чергу регіональних органів влади. Періодично виділяються кошти на дослідницькі, проектні та реставраційні роботи церков в Дрогобичі, Потеличі, Рогатині, Нижньому Вербіжі, Маткові. Сьогодні тривають реставраційні роботи на церкві в Жовкві, які фінансує Державний бюджет через Міністерство культури та частково Інститут «Полоніка» (Варшава).

Завершується реставрація іконостасу цієї ж церкви і проводяться роботи з реставрації іконостасу в Дрогобичі. Звичайно, в цьому процесі беруть участь відповідні спеціалісти і забезпечується дотримання усіх процедур щодо збереження автентичності, відповідних технологій, погоджень тощо. При цьому використовується професійна дослідницька та кадрова база в регіонах.

Здійснено сканування усіх храмів з українського боку (крім Ужжа) за кошти польського бюджету через Інститут «Полоніка». Усі храми за допомогою міжнародних організацій забезпечені вогнегасниками.

- **Промоційна робота.** Це важлива частина діяльності з популяризації українського дерев'яного сакрального мистецтва. Вона включає в себе створення та показ виставкового матеріалу (планшетна виставка про Місце показана в Києві, в т. ч. в Адміністрації Президента України, у Львові, в Івано-Франківську, Жовкві, за кордонами країни); публікації – виготовлено кілька зразків буклетів про об'єкти Списку всесвітньої спадщини польською, українською, німецькою мовами, збірник

брошур «Шляхи дерев'яної сакральної архітектури Карпат України» з включенням цих храмів, видано декілька наукових збірників про дерев'яні церкви з аналізом об'єктів Списку, проведено декілька широких конференцій. Усі об'єкти ознаковані стендами на двох мовах.

- **Робота з громадами в діючих храмах.** З влучним висловом проф. Богуміли Роуби (Польща), суть роботи зі спадщиною – це робота з людьми. Особливо в релігійних громадах. В цілому в діючих храмах є розуміння громад, священників того, яку цінність вони мають у власності або користуються нею, однак потрібний постійний нагляд за тим, щоб ініціатива людей вписувалась в засади збереження пам'ятки. Автор цього тексту став прихожанином церкви св. Трійці в Жовкві з метою такого нагляду.

Храми є живими організмами, де зберігається як первинна зовнішня форма, так і відповідне наповнення для здійснення літургійних обрядів. При цьому в окремих з них до сьогодні живі древні традиції та обряди. Проте в останній час ми зіткнулись з проблемою в церкві в с. Ужок на Закарпатті, яка є у власності громади УПЦ Московського патріархату. Громада не дозволяє здійснювати будь-які роботи на храмі, а тепер і припинила доступ пам'яткоохоронців до нього. При цьому належним структурам чомусь не вдається застосувати заходи адміністративного впливу згідно діючого законодавства. Очевидно, що це загострення викликано війною в Україні та посиленням негативного відношення суспільства до ворожої Україні російської церкви і вимагає делікатного вирішення.

3. **Висновки та пропозиції**

Ідея цього спільного українсько-польського подання має символічне значення. Окрім збереження і привернення уваги світового співтовариства до культурної спадщини українців (усі храми будувались як церкви «східної» традиції), відновлюються ще одні «ниточки» спільної українсько-польської історії, закладаються умови до міжконфесійного порозуміння, появляються унікально привабливі туристичні шляхи та пов'язані з цим перспективи.

Досвід, отриманий в ході контактів в рамках цієї групи сакральних об'єктів, дозволяє запропонувати наступне:

- організувати майданчик для діалогу «культура – церква» на національному або регіональних рівнях. Це можуть бути періодичні конференції, поєднані з виставковими та іншими заходами;
- Запровадити систему заохочень в трикутнику церква - охоронець пам'яток - виконавець. Добрі практики треба підтримувати та заохочувати;
- Розширити навчальну та популяризаторську роботу;
- Розробити програму створення регіональних шляхів дерев'яної архітектури;
- Подумати над створенням Центру дерев'яної сакральної архітектури, де може зосередитись інформація та знання в цій сфері а також постійно діюча «майстерня» для популяризації та навчання.

1. Розпорядження КМУ від 8 червня 2005 р. N 183-р Київ «Про схвалення Концепції Державної програми збереження та використання пам'яток дерев'яної сакральної архітектури на 2006-2011 роки». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-2005-%D1%80#Text>
2. Постанова КМУ від 24 липня 2019 р. № 805 «Деякі питання охорони та збереження об'єктів всесвітньої спадщини» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2019-%D0%BF/>
3. UNESCO Convening the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. WOODEN TSERKVAS OF THE CARPATIAN REGION IN POLAND END UKRAINE. Cultural Property of the Republic of Poland end Ukraine for inclusion in the world Heritage List. Warsaw – Kiev 2011. s.226-230

Ileana Maria Kisilewicz
Doctor of Architecture

Inna Ostrovsca
PhD student

Simona-Daciana Pasca
PhD student
Polytechnic University
Timisoara, Romania

**SAINT GEORGE CHURCH FROM VORONET MONASTERY (ROMANIA).
 RESTORATION AND PRESERVATION OF A WORLD HERITAGE
 LISTED MONUMENT**

The Saint George Church from Voronet Monastery, in Suceava county, is one of the eight churches with external mural paintings of northern Moldavia which are included in the World Heritage List UNESCO. These churches of northern Moldavia are unique in Europe. They are authentic and particularly well preserved. Built from the late 15th century to the late 16th century, they are masterpieces inspired by Byzantine art. Far from being mere wall decorations, the paintings form a systematic covering on all the facades and represent complete cycles of religious themes. Their exceptional composition, the elegance of the characters, and the harmony of the colors blend perfectly with the surrounding countryside.

Voronet Monastery Church, West Façade, "Last Judgment" Scene. 2022

In 1993 the eight churches with external mural paintings were listed by UNESCO as a World Heritage Site. Criteria: (i)(iv)

- *The external paintings of the churches of Northern Moldavia cover all the facades. They embody a unique and homogeneous artistic phenomenon, directly inspired by Byzantine art. They are masterpieces of mural painting, and are of outstanding aesthetic value in view of their consummate chromatism and the remarkable elegance of the figures. They present cycles of events taken from the Bible and the Holy Scriptures, in the Orthodox Christian tradition.*

- *The idea of completely covering the external facades of churches by paintings is an eminent example of a type of church construction and decoration adopted in Moldavia, which illustrates the cultural and religious context of the Balkans from the late 15th century to the late 16th century.*

Saint George Church from Voronet Monastery

The church of the current Voronet monastery in Suceava county, dedicated to St. Great Martyr Gheorghie, was build, as the scriptures testify, by Stephen the Great in 1488, to commemorate the victory at Battle of Vaslui, with the Turks. From an architectural point of view, it belongs to the first stage of the classic Moldavian style. In 1496 – The interior walls of the church were painted are in “Byzantine style” in technique “a fresco”. And over half a century, n 1547, during the reign of Petru Rareș. By order the Metropolitan Bishop of Moldavia Grigorie Roșca annexed porch (pridvor) to the west end of the church was built and the exterior walls were painted, too. His contribution is recorded on the left of the entrance door.

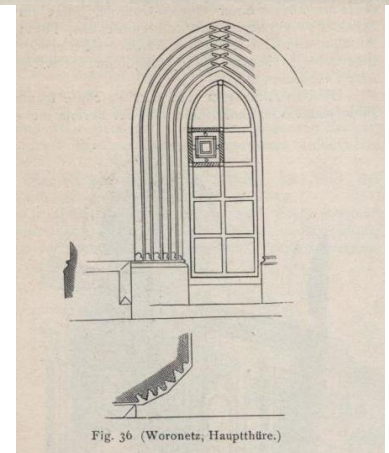
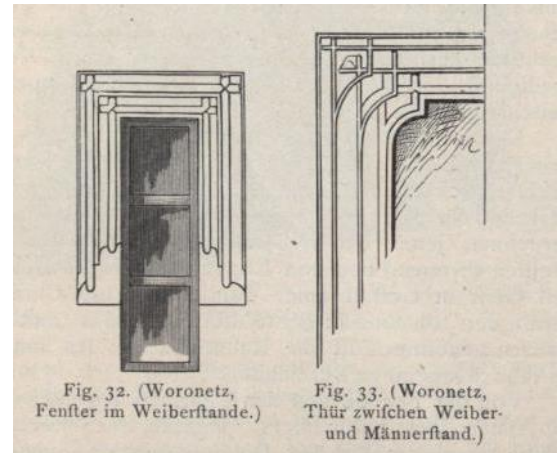
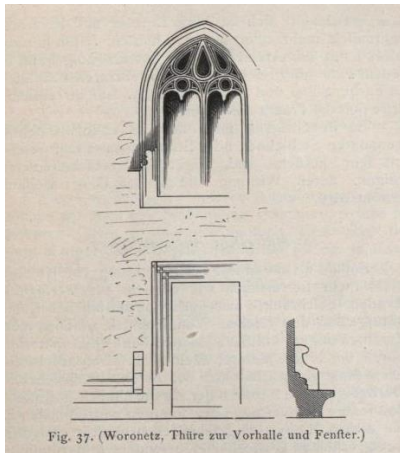
During the Habsburg period of Bukowina (1775-1918), although the activity of the majority of monasteries was closed, their architectural value was observed and studied and described in publications.

In particularly by two architects Josef Hlavka (1831-1908) and Karl Romstorfer (1854-1916). They studied these monuments in the second half of the 19th century. The results of the research were published in specialized magazines of the period in Vienna.

Josef Hlavka made a study on the Orthodox Christian architecture of Bukowina in search of local artistic traditions to inform his design of Ensemble of the Residence of Bukowinian and Dalmatian Metropolitans. His research was published in 1866 as an article - „*Die griechisch-orientalischen Kirchenbauten in der Bukowina*” (Greek-Oriental church buildings of Bukowina), In *Österreichische Revue*.

Karl Romstorfer made stylistical research on the Orthodox Christian architecture of Bukowina and neighbouring Romania. His findings were published in *Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmale* (Announcements of the Kaiserl. royal Central Commission for the Study and Conservation of Art and Historical Monuments) 1896, article – „*Die Kirchenbauten in der Bukowina*” (Church buildings in Bukovina), and in *Allgemeine Bauzeitung* (General construction management) 1896, article – „*Die moldauisch-byzantinische Baukunst*” (Moldovan-Byzantine architecture).

Karl A. Romstorfer, Church buildings in Bukowina, Announcements of the Kaiserl. royal Central Commission for the Study and Conservation of Art and Historical Monuments, 1896, details.

In the second half of the 20th century, took place the important interventions of conservation and restoration of external mural paintings on this monument. Led by Institute of Arts "N. Grigorescu", Bucharest, in 1980-1988. The working team was formed by ing. chemist - Ion Istudor; restorers - Nicolae Sava; Oliviu Boldura; Tatiana Pogonat; Mocara Mocanu; biologist - Dr. Ion Ioniță;

For the better understanding and treatment of the monument in the first stage of the interventions, an analysis of the structure and the layers of the painted walls was made:

- the masonry support is made of river stone and brick, linked with lime based mortar.
- the layer of preparation of the "arriccio" is a lime based mortar with the addition of wheat bran.
- the layer of "intonaco" has in composition lime and sand (32-45%) with the addition of weighed brick and sometimes charcoal.
- the painted layer "al fresco" technique, natural pigments (oxides, carbonates and sulfates) on a fresh lime based substrate.

During the analysis of the conservation conditions of the monument, as the main causes of the degradations have been identified:

Location - The monument is located in a valley, a particularly picturesque natural place, but from the point of view of conservation it has a less favorable position in terms of the action of natural degradation agents. Often known as the "Sistine Chapel of the East", the frescoes at Voroneț feature an intense shade of blue known in Romania as "Voroneț blue". This pigment, basic copper carbonate ($\text{Cu}_2\text{CO}_3(\text{OH})_2$) is very sensitive to high presence water. In reaction with H_2O and nitrogen from the air, it transforms into malachite green ($\text{C}_{23}\text{H}_{25}\text{N}_2$). This reaction is irreversible.

To eliminate this type of moisture, a perimeter drain, 6 m deep, was built around the church. The intervention was successful and the color transformation process was stopped.

Weather conditions – The region where the Voroneț Monastery is located has a very severe and varied climate. With a strong North-wind, a lot of rain in summer and very low temperatures in winter, which in time caused the loss of the color layer on the north facade and the slow destruction of the support layer.

For the protection of the painting on the facades against action of the meteoric water, wind and the cyclical frost-defrost phenomenon, the conservation measure was chosen – widening of the church roof up to 4 m and construction of a protective wall on the north side.

Structural problems - The addition of the porch (in 1547) with only adjoined masonry, and without a weave to the original construction, caused the ground subsidence because of seismic vibrations and underground water, which generate cracks in the porch along the entire section of the masonry.

To consolidate the large cracks on the north and south facades, between the pronaos and the porch, deep masonry weaves were made with iron concrete screeds, using a lime-sand mortar with the addition of calcium caseinate.

Inappropriate interventions and vandal inscriptions - Over time, there have been numerous repair interventions on the monument, without taking into account the compatibility of the original and new materials. In particular, repair works using cement, which is not compatible with lime-based mortars.

During the works, inappropriate interventions were removed and for restoration the following materials were chosen:

- for masonry was used - lime-sand mortar with the addition of calcium caseinate;
- for the restoration of the support layer "arriccio" lime-sand mortar, linen, poodra of brick, calcium caseinat, solution of sodium pentachlor phenol.
- the color layer was consolidated with transparent calcium caseinate dispersion and katiotim C.D. active substance, using Japanese paper for fixation.

Inscriptions on the lower area of the facades that had historical value were selected and preserved, the others were covered.

The chromatic integration was performed in "velatura" and "tratteggio" techniques, in some areas colored mortars were used for a more effective result.

Voronet Monastery Church, South façade, 2022

All these interventions had positive effects and helped to preserve this special monument until today.

In 2006 on the occasion of the cleaning and restoration of the mural painting, beneath the layer of exterior mural painting were found traces of painting older than the one from the period of Petru Rareș. It can be stated that at the time of Stephen the Great, the church was covered on the outside, at least on the west facade, with a painting figurative mural executed "a fresco".

Conclusions

World Heritage Site is a unique landmark which has special cultural and physical significance. Each monument inscribed on the World Heritage List UNESCO is of outstanding value and with specific characteristics, which makes them difficult in maintenance. When it comes to restoration and preservation of architectural monuments, each case must be treated separately, taking into account the specific requirements of each Site.

The exceptional value of the Saint George Church from Voronet Monastery, being one of the Eight painted churches of Moldavia listed in WHL is the external paintings from the 15th - 16th centuries, which cover all the facades. But the geographical location and climate of the region make it particularly difficult to preserve these paintings. Any solution and protection measure must be adapted to specific problems and at the same time synchronized with each other. This process requires a professional and multidisciplinary approach to be effective and to achieve beneficial results.

1. Churches of Moldavia, World Heritage List UNESCO - <https://whc.unesco.org/en/list/598>
2. Karl A. Romstorfer , „Die Kirchenbauten in der Bukowina” (Church buildings in Bukowina), In Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmale (Announcements of the Kaiserl. royal Central Commission for the Study and Conservation of Art and Historical Monuments), Vienna, 1896,
3. M. D. Leonida, Materials and Craft in the Exterior Frescoes of Churches in Northeastern Romania, School of Natural Sciences Farleigh Dickinson University Teaneck, New Jersey, 2016
4. O. BOLDURA, CERCETĂRI STRATIGRAFICE ȘI TEHNOLOGICE PRIVIND PICTURA DE LA BISERICA MĂNĂȘTIRII VORONET, 2007, - <http://patrimoniul.gov.ro>
5. T. POGONAT, O. BOLDUR, CONSERVAREA ȘI RESTAURAREA PICTURILOR MURALE EXTERIOARE DE LA BISERICA MĂNĂȘTIRII VORONET, Institutul National al Patrimoniului, 1989, - http://revistamonumenteloristorice.ro/?articol=57293-conservarea-si-restaurarea-picturilor-murale-exterioare-de-la-biserica-manastirii-voronet&fbclid=IwAR2xbEgjTFL5PCzurfvHYPrxHmtPz8n1TYPvbGn9cbYtZQNOPesphj_OoV0

Герегова С.В.
Кандидат історичних наук, доцент
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
м. Чернівці, Україна
ORCID 0000-0001-7906-475X

«МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ» ЯК НОСІЇ ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО ТА ОСНОВА ТВОРЕННЯ МАЙБУТНЬОГО

Ретроспективне освоєння власної історії та культури є ціннісною передумовою або ж підґрунтям кращого розуміння перспектив майбутнього. Адже будь-який поступальний рух на шляху прогресу цілковито ґрунтується на його житті попередньому. Розумний і виважений підхід до цієї проблеми зумовлює якісний аспект вкладених інвестицій у майбутнє наступних поколінь.

Важливу роль у цьому контексті має культурна пам'ять: як індивідуальна, так і колективна, яка тісно переплітається з пам'яттю історичною та національною. Інтерес до власного минулого стимулює процес відродження історичної пам'яті для народу, який був позбавлений можливості знати свою справжню історію. Всі види і типи пам'яті взаємодіють між собою й, в ідеалі, мають формувати єдність, яка покликана забезпечити цілісність розвитку суспільства. Особлива роль тут належить історичній та національній пам'яті.

Поняття «пам'ять» має чимало конструктів та пояснень, і в цьому, напевно, може конкурувати із багатовимірним поняттям «культура». Безперечно, пам'ять є механізмом передачі інформації та збереження традицій для наступних поколінь, а також потужним чинником формування національної ідентичності та набуття державою суб'єктності.

Як стверджує дослідниця Лариса Нагорна, якщо історична пам'ять «не зациклюється на травмах» і «пошуку ворога», то вона здатна цементувати суспільство, пропонувати прийнятну для нього систему символів. Останні виступають у ролі опори національної самосвідомості і маркерів самоідентифікації. Водночас втрата історичної пам'яті або її значна деформація здатна «зміщувати» суспільні орієнтири.

Такі обставини спонукають науковців глибше досліджувати різні аспекти пам'яті та процесу пам'ятання з метою можливого прогнозування певних їх трансформацій у суспільстві. Проте, такого роду дослідження мають проводитись обережно та з використанням широкої джерельної бази. Адже пропускаючи крізь призму власного розуміння, дослідник, навіть не працюючи для виконання «заказу» політичної кон'юнктури, може помилятися у певних твердженнях щодо історії та відображення її в об'єктах пам'ятання, що є вкрай небезпечним, зокрема, для формування суспільної думки навколо окресленої проблематики.

У формуванні історичної пам'яті й національної свідомості народу важливу роль відіграє культурна спадщина. Без урахування та пізнання культурної спадщини є неможливою національна ідентифікація, що вважається необхідною передумовою інтелектуального прогресу нації. Як зазначає дослідниця Алла Киридон, на відміну від традиційних засобів інформації про минуле, таких, як шкільні підручники, кіно, радіо, телебачення важливо включати у сферу суспільного знання і масової інформації нові підходи, які розширюють пізнання шляхом візуалізації історії через культурну спадщину, - важливу ланку зв'язку минулого із сьогоденням.

У цьому контексті важливу роль відіграють «місця пам'яті» як носії історичного минулого, що, на думку французького історика, основоположника теорії «пам'яті» П'єра Нора, стають епізодами національної історії. Уперше увівши термін «місця пам'яті» у своїй однойменній багатотомній праці (фр. *Les Lieux de Memoire*), дослідник стверджує, що місце пам'яті – поняття абстрактне, суто символічне, призначене вивільнити пам'яттєвий вимір з об'єктів, що можуть бути матеріальними і водночас нематеріальними, як-от вислови, гасла, ключові слова... Вони повинні допомогти подолати розриви між історією і справжньою пам'яттю, повернути відчуття зв'язку з минулим, а тим самим подолати віддаленість минулого і сьогодення.

На нашу думку, дефініцію «місця пам'яті» не можна сприймати у вузькому територіальному аспекті: це можуть бути як артефакти, тобто все, що штучно створено людиною та має певну цінність, так і сама людина, яка є зберігачем та водночас передавачем інформації про певну подію, явище чи ідею. До прикладу, якщо за «місце пам'яті» вважати мармуровий меморіал, то без належного догляду й постійної уваги до нього, він може перетворитися з часом на звичайну купу каміння, хоча й зроблений був з недешевого матеріалу.

«Місця пам'яті» існують не лише для того, щоб окрема група людей зберігала пам'ять про певну особу чи подію, - вони стають частиною культурної спадщини, через яку ретранслюється пам'ять. Музейні експозиції та різноманітні колекції, архівні документи і матеріали, поховання відомих осіб з оригінальними написами на їхніх надгробках тощо, нерідко представляють не лише візуальний інтерес, а, викликаючи певні інтенції, допомагають встановленню тісного зв'язку минулого із сьогоденням.

Передача пам'яті відбувається завдяки таким функціям культури як інформаційна та знакова (семіотична), що обумовлює пам'ятання через певні знаки (символи). Цьому слугують і т.зв. комемораційні практики, що можуть застосовуватись як на рівні держави, так і на рівні громади, міста або навіть окремих співтовариств людей, й за допомогою яких у суспільстві зберігається і передається пам'ять про минуле. Відмова ж суспільства від спадковості поколінь тягне за собою втрату історичних орієнтирів, що досить легко перетворює його на об'єкт соціально-політичних та ідеологічних маніпуляцій та експериментів. Саме у цій інформаційно-

символічній сфері відбувається «битва за минуле» із вираженим проявом інтересів різних суспільних верств і політичних лідерів.

У сучасних умовах повномасштабної війни росії проти незалежної держави Україна, яка супроводжується активним нищенням унікальних пам'яток національної культури з метою стирання української ідентичності, треба чітко усвідомлювати вагомість пам'ятання у вихованні свідомого майбутнього покоління. Адже саме пам'ять можна вважати провідником або ж передавачем історичного досвіду та головним чинником формування національної ідентичності.

1. Киридон А., Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 151.
2. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 20.
3. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛІО». 2014. С. 242.
4. Pierre Nora, *Between memory and history/ Special Issue: Memory and Counter-Memory*. University of California Press, 1989. P. 9.

Andreea Laura Micșa
Master Degree

Oana Claudia Trif
Master Degree
Politehnica University Timișoara
Timișoara, România

SMALL SAXON FORTIFIED CHURCHES IN TRANSYLVANIA – PRESENT DAY’S CHALLENGES AFTER MORE THAN 500 YEARS OF HISTORY

Introduction

The UNESCO world heritage in Romania includes seven villages with Saxon fortified churches in Transylvania: Biertan, Prejmer, Viscri, Dârjiu, Saschiz, Câlnic and Valea Viilor. The study we began during our *Restoration and Heritage Regeneration* Master at Politehnica University Timișoara addresses in particular one small Saxon village from Sibiu county and the surviving architectural heritage of its fortified church.

Apoș is a village found at the end of a secondary road a few minutes away from Bârghiș, near Agnita, in the north-eastern part of Sibiu county. It is a small hillside village where time seems to have stopped. At a closer look, the fortified church reveals its story. But this story can only be understood, from an architectural and heritage conservation point of view, in relation to similar fortified churches in the area and in relation to the history of the Saxon communities that built them. This is why a typo-logical study was needed in order to correctly define a conservation strategy.

The fortified churches included in the study and the criteria for analysis

The relation between the village and its fortified church being a defining one, the first step was to find which villages were most similar to Apoș, regarding their administrative status, importance and independence over time and their relation to the main commercial and strategic roads of the larger area. Not by coincidence, these villages would have similar fortified churches, in terms of volume, style and evolution over the centuries.

Thus, the research finally included a few villages near Apoș – like Nemșa, Pelișor and Zlagna, as well as Țapu, Cund, Dârjiu and Cloașterf, located a bit further in the territory, in the Târnave basin in the heart of Transylvania. The last two – Dârjiu and Cloașterf were chosen because of the similarities of their bell towers with the one in Apoș, whereas the rest have very similar church buildings.

Other important criteria of the typo-logical study were derived from the principles of authenticity and integrity concerning the value of architectural and cultural heritage, as described in the *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Therefore, concerning the fortified churches we analyzed, we took into consideration their form and design, the materials with which they were built, the historic

and present use and function of the buildings, their location and the setting in relation to the natural surroundings and the village as a whole.

The final criteria we chose to use for our analysis are:

- a) the visual connections between the fortified churches and their surroundings and the general site layout;
- b) the current plan and volume of the buildings;
- c) the patterns of change that we could identify over the centuries in relation to the different historic periods and events;
- d) the new challenges the fortified churches are facing in the present and the main forms of degradation that affect them.

The fortified church and the village – visual connections and site layout

The relationship between the fortified churches and their surroundings is defining for the architectural design and technical defensive solutions they each display. But more than that, the visual connections created in the territory by the position and volume of each fortified church in relation to the village and the natural setting are actually defining for the village and its community as a whole. Furthermore, the position of the fortified church in the village was chosen, aside from military defensive reasons, in order to create a landmark in the territory as a way of orientation but also of generating a sense of belonging. The fact that bell towers built around the 19th century continued to have an important role in leading the gaze towards the church from wherever inside or around the village, shows that the sense of belonging and representation prevailed over time.

Specifically, the fortified churches we analyzed have a few important site layout characteristics: most of them are built on a small hill in the center or as close to the center of the village as possible and they are situated near or at the intersection of two main roads alongside which the village was built. These two elements contribute to the creation of a central place in the village, where the school and the parish house were also placed, creating together with the church a triangle of symbols and ordinariness of the community and its everyday life.

This of course has been the case only until the community disintegrated, at the turn of the 21st century. But the visual connections between the fortified churches and their surroundings are still defining the overall atmosphere of each village and should be taken into consideration when inserting a new building or installation in these landscapes, as well as being integrated in a coherent strategic development plan of the area.

The current plan and volume of the fortified church

All of the churches we analyzed are of simple plan – one simple nave and an apse altar (the choir). The fortified enclosures included one or two defense and gate towers, but only at Pelișor and Țapu these towers, together with the enclosure were preserved. The rest of the fortified churches from our study lost their defensive enclosure totally - as in the case of Apoș and Zlagna, or partially - as in the case of Cund and Nemșa, where the enclosure walls were lowered and the towers were demolished between the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

The volumes of these churches are very similar – with the apse of the choir of polygonal form and a bit narrower than the volume of the nave. The nave and the choir are separated by a thick stone masonry arch. The volume of the roof follows the layout of the exterior walls, having two distinctive parts – the lower roof over the choir and the higher

roof over the nave, with the exception of Apoş, where the roofs of the nave and the choir have been integrated into one single volume, probably at the middle of the 18th century.

The current plan and volume of the fortified churches taken into analysis.

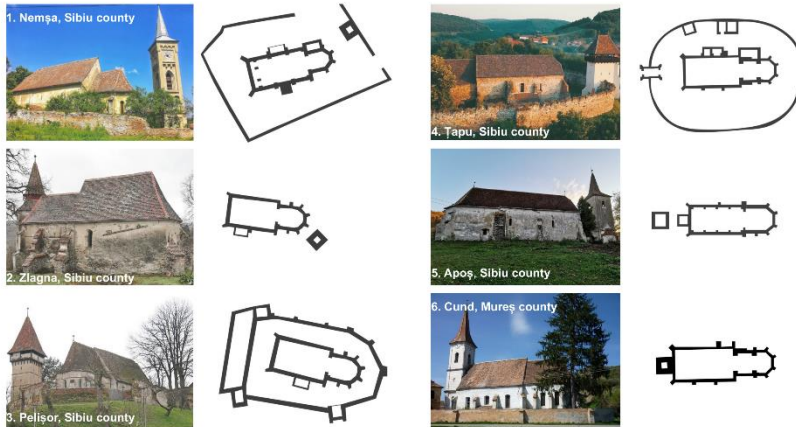
The new bell towers built around the 19th century have a square plan layout and were raised over the base of existing towers and aligned with the enclosure walls – at Apoş, and

probably at Nemşa and Zlagna, or attached to the west wall of the church – at Cund. All of the bell towers built around the 19th century (the bell tower in Apoş is the oldest of the period, dating from 1799) have a split slope roof, with a square base that leads to an octagonal layout at the upper part, giving them a slender look towards the top.

Patterns of change over the centuries

The fortified churches taken into this study have been built in the 15th century (Nemşa is the oldest of them, part of the nave and the choir being built in 1400) and their enclosure walls together with the defensive towers have been built at the end of the 15th century and during the 16th century. Thus, the churches have a simple late Gothic architecture with few decoration elements, mostly found in the choir – tabernacles (at Nemşa and Țapu), perforated stone mouldings below the window arches (at Zlagna and Țapu) and stone entrance portals. The interior Gothic vaults in the choir have survived at Nemşa, together with the *a secco* 15th century paintings that are now covered by a thin plaster layer, but in the case of Apoş, Zlagna and Pelişor the original stone vaults have been replaced with brick vaults during the 18th century reconstruction and renovation period.

The second half of the 16th century brought a major change in the life of the Saxon communities in Transylvania and all over central Europe: the Reformation. After joining the new cult, the saxons began to modify their churches, especially the interior decoration and furniture to adapt to the new confessional norms. The most important changes regarding this process were the destruction, reuse or repainting of polytypical Gothic altars and the covering or destruction of wall paintings dating from the early 15th century.

The 18th century was a renewal period regarding both interior decoration and exterior shape of the built volume. At the interior, the space of the nave was the main point of attention, where new and larger windows were opened towards the south in order to bring more light inside the church. The new windows were aligned with the new brick vaults - like in the case of Apoş and Nemşa.

The 19th century brought new patterns of change: the construction of bell towers, new entrance porticoes, new balconies and organs inside the church and new interior cult furniture like altars and pews.

The bell tower construction period began at the end of the 18th century and lasted until the end of the 19th century. Along with bell towers, the communities also built new large parish houses, that usually were the first and largest houses built of masonry in the whole village, where until then, there were only wooden houses. The parish houses were built near the fortified church, at the foot of the hill or across the road. The new bell towers built during this period have slender roofs and large windows to allow the sound of the massive iron bells to propagate in the whole village. The bell towers have three or four floors and elegant decoration on the facades, with Neo-classical, Neo-Gothic or Neo-baroque influences.

The new entrance porticoes date from the middle of the 19th century and are in a neoclassical style, displaying decorations with religious meaning like the rays of the Sun inside a triangle, the Tables of the Law, inscriptions from the Bible. These brick masonry structures were added to the churches – at Nemşa, Zlagna, Pelişor, Ţapu and Cund in front of the lateral entrances, showing that the central western entrance had lost its importance over time. At Apoş we find an exception, since the western entrance remained the most important one. It is also at Apoş where such a portico was not built during the 19th century, but only in the 1960s, when a portico made of brick and concrete was added in front of the western entrance.

The renewals during the 19th century also addressed the interior of the churches, where a new element was inserted: the organ. Some of the churches already had an organ since the end of the 18th century – like at Pelişor and Cund, while others, like the church in Apoş got its organ only at the end of the 19th century. In order to accommodate the organs – massive wood and metal musical instruments, the churches had to make space either on the western side, at the balconies, or on top of the altar, at the eastern end of the choir. In the case of the churches taken into this study, the organs were placed in the western balconies, facing the altar and accentuating the central axis of the space. In order to place the organ, sometimes important changes were necessary – like in the case of Apoş, where the old 18th century wooden balcony had to be demolished and another new one was built at a lower level to obtain the necessary height of the space. The interior also received new benches and pews or new altars – at Apoş, for instance, the Neo-Gothic altar dates from 1894.

The last pattern of change in the evolution of these historical ensembles that we identified coincide with the beginning of the 20th century, when many of the fortified

churches in Transylvania lost their enclosure walls. The total or partial demolition of the enclosure walls took place at the turn of the century or during its first decade. The construction materials were reused to build new schools near the church or integrated into the remains of the enclosure. This was the case at Apoş, Cund and Nemşa. At Zlagna and Pelişor, the new schools were built at the foot of the hill.

New challenges and forms of degradation

Beginning with the last decades of the 20th century, after experiencing the difficulties and oppression brought upon them by the communist regime, the Saxons in Transylvania, encouraged by the German government decided to emigrate to Western Germany. This process of local population loss in the Saxon villages continued during the last decade of the 20th century. Thus, at the beginning of the 21st century, almost all of the Saxon population in Transylvania was gone. Very few of the Saxon community members remained in their home villages to take care of what their ancestors had built over more than 500 years of history – actually an average of one or two Saxons, still live in these villages.

This is why many of the fortified churches in Transylvania are now empty and closed, only opening their gates to the few occasional visitors. Besides from being almost abandoned by their community, the fortified churches are now facing serious degradation processes, since there are many works needed for repairs and conservation, put on hold since the departure of the Saxons in the late 1990s. The main types of degradation are the uneven settlement of the foundations due to terrain destabilization over time caused by the runoff of the rainwater but also by the changes that occurred as a consequence of the demolition of the enclosure walls.

Aside from structural and architectural degradation because of natural causes or construction errors, there is another more aggressive and dramatic type of degradation – the illegal demolition of heritage buildings for the purpose of using the construction materials by the poor local population that recently occupied the Saxon villages. In Apoş, for instance, part of the built heritage that formed the ensemble of the fortified church has completely disappeared during the period between 2003 and 2011: the bell ringer's house – a class B historic monument that used to be attached to the northern side of the bell tower, the former evangelical school built at the beginning of the 20th century and the house of the evangelical teacher, that had been built to the north of the bell ringer's house.

Due to the fact that few members of the Saxon community still live in the villages and the churches are closed most of the time, there have been many thefts of valuable cult objects or intentional deterioration of the interior furniture, organs and altar pieces. This is why many small objects or important mobile heritage objects like Gothic altars and pews have been moved to more secure spaces like museums or to other churches. This is the case for the polyptical altar from Nemşa, now at the Mediaş fortified church or the polyptical altar from Cund, now at the Church on the Hill in Sighişoara, or the organs of Apoş and Pelişor that are now in other evangelical churches.

Future outlook – local initiatives and new discoveries during conservation works

Fortunately, in the last years, a significant number of local initiatives have begun to restructure the heterogeneous present communities of the former Saxon villages. Thus, by implementing projects that try to preserve the built and natural environment while trying to develop the local economy, associations and small business are forming a web of investors and promoters of locally made goods and services that act in a sustainable way. This kind of initiatives is now helping preserve also the built heritage of this cultural landscape, through conservation workshops and projects from both public and private funding.

Even though there are still many works to be done and many fortified churches that are severely deteriorated, the number of conservation projects has increased in the last few years, so there is hope that this important architectural heritage can be preserved and given a new life.

During restoration and conservation works, many interesting discoveries have been made. For example, large surfaces of wall paintings dating from the early 15th century have been found under the superficial plaster layer in the choir at the fortified church in Nemșa. Today, in many cases, the remains of valuable Gothic wall paintings are brought to light from under the plaster during important restoration and conservation works, but there are still many covered surfaces waiting to be revealed – like at Nemșa, where only a small portion of the painted vaults of the choir has been recently uncovered.

At Apoș, a large surface of the northern wall of the nave, as well as on the arch between the nave and the choir has been found to preserve wall painted writings from the period before the construction of the barrel vaults of the nave. Other important discoveries are the wood carpentry techniques and the marks of the chief carpenters dating from medieval times that are still visible at a closer look on the wooden frame of the roofs. Surprise elements are found among the furniture items as well, like the original signatures of the artists who built them – on the back of the Neo-Gothic altar in Apoș, for instance. These special cult furniture pieces are unique and beautiful, made from noble materials that have endured over time and there is now great interest in conserving and restoring them.

Conclusions

After a very long history, spanning over more than 500 years, the fortified churches in Transylvania still have a very interesting story to tell us. The present period, along with its inherent challenges is one of new perspectives and discoveries that can shed a new light on the story of the Saxon communities and the built heritage that has been preserved in their villages. The new research work that is being done and the application of conservation techniques and the implementation of international principles concerning the built heritage are all favorable premises.

1. Năstăsoiu Dragoș Gh., Ferenc Mihaly, Kiss Lorand - Monumente Medievale de pe Valea Târnavelor, Editura ACS, 2018

2. Operational Guidelines of the World Heritage Convention, 31 July 2021

Іванчук М.Г.
доктор психологічних наук, професор
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
м. Чернівці, Україна
ORCID: 0000-0002-8104-9724

ЦІННІСНИЙ ВЕКТОР КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Однією з ключових проблем сучасності постає головне питання – цілеспрямованого формування української нації, яка знає своє коріння, свою правдиву історію та культуру, історико-культурні здобутки нашого народу, виховання свідомих громадян України, для яких «народ і держава» – єдині. Усяке істотне, а не позірне поліпшення в побуті народу, усяка істотна реформа повинна ґрунтуватися на внутрішній, духовній реформі, на русі вперед, який відбувається в самому дусі народу, бо тільки з цих духовних реформ виростають самі собою тривкі зовнішні реформи... «Надати ж швидкість народному розвиткові може тільки свідоме, розумне виховання й розумне навчання, вони пробуджують розум народу, дають волю його свідомості і збагачують його знаннями, до яких він досвідом не добрався б за багато сотень років. Почуття національного є вроджене, вічне і властиве кожній людині, є даром Божим, має глибинне генетичне вкорінення у психіку й виявляє себе підсвідомо», писав вітчизняний вчений, педагог-психолог К.Д.Ушинський [2, с.57].

Духовний початок у людині виявляється завдяки його «вростанню» у культурну спадщину родини, краю, держави, що вона засвоює протягом усього життя за допомогою освіти, виховання і професійної діяльності. Освіта прискорює цей процес у ході розвитку і становлення людини як особистості, суб'єкта й індивідуальності. Це доводиться дослідженнями вчених і практикою. В освітньому процесі педагоги створюють умови і вибирають такі засоби і технології, що забезпечують особистісне зростання тих, хто навчається, розвиток їх суб'єктних властивостей і прояв індивідуальності. Педагогічна взаємодія учителя і учня в процесі актуалізації та породження культурних смислів і цінностей вибудовує міцний фундамент духовності, на основі якого кожен (і учитель, і учень) вибирає і прокладає власний життєвий шлях. Саме учитель, як суб'єкт освіти й культури, не тільки продуктивно здійснює професійну активність і власний особистісний саморозвиток, але й виступає безпосереднім творцем самої культури й при цьому здійснює формуючий вплив на особистість учня, характеризується здатністю до активного конструювання педагогічної діяльності у широкому культурному контексті, до здійснення підтримки школяра на шляху його самовизначення у світі культурних цінностей, а також потенцією до творення власної особистості з метою досягнення певних цілей професійної діяльності. Таким чином культура й освіта, за

будь-яких обставин, залишаються в центрі уваги усього світового співтовариства і виступають як провідні фактори суспільного прогресу і розвитку цивілізації. Означена проблема є цілком на часі, а особливо у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України, агресивних дій ворога, які поставили під загрозу величезний пласт культурної спадщини нашої держави, а деякі історичні й культурні пам'ятки вже і зруйновані.

Завдяки пам'яткам історії і культури, які є віковічною скарбницею моральних та духовних здобутків нації, відображенням ціннісних пріоритетів різних епох, регіонів, зберігаються багаті невмирущі традиції, історія, світогляд, чесноти українського народу, закладаються основи збагачення культурної спадщини України. У низці праць видатних українських науковців стверджується, що любов до культурної спадщини України прагнення до її збереження є національною рисою українців. Це обумовлює особливо важливе значення, цінності історико-культурної спадщини українського народу.

Культурний потенціал вчителя як дієвий фактор творчого саморозвитку особистості, носія виховання ціннісного ставлення підростаючого покоління до культурної спадщини свого народу, правомірно розглядає І.А.Зязюн і відводить закладу вищої освіти провідну роль у його формуванні на етапі професійного навчання. Підготовці вчителя до виховання учнів на національних цінностях має бути властива випереджувальна роль. Лише через таку ієрархію ціннісних підходів, як: людина – народ – держава – можна реалізувати перспективну й демократичну модель виховання громадянина-патріота.

1.Бех І. Патріотизм і сучасні ознаки та орієнтири виховання. Рідна школа. 2015. № ½

2 Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. – К.: МАУП, 2010. – 312 с.

2. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Твори. В 6 т. Т. 1 / К. Д. Ушинський. – Київ : Рад. шк., 1954. – С. 50–109.

Буйновська Є.В.
Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця
м. Хотин, Україна

**ПРОТИАВАРІЙНІ ТА КОНСЕРВАЦІЙНІ РОБОТИ НА ОБ'ЄКТАХ
 КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ XIII-XIX СТ.**

Хотинська фортеця – це пам'ятка архітектури національного значення, унікальний зразок оборонного зодчества декількох епох. Розбудова оборонної інфраструктури фортеці та навколишніх укріплень відбувалася у період Київської Русі, Галицького та Галицько-Волинського князівств, Угорського королівство, Молдавського князівства, Речі Посполитої, Османської, Австро-Угорської імперій. Саме тому при будівництві оборонних укріплень Хотинської фортеці сконцентрувався військовий досвід та традиції багатьох держав та народів. Хотинська фортеця – це архітектурний комплекс який поєднав у собі Замок XIII-XIX ст. – фортифікаційну споруду баштово-стінового типу та Нову (турецьку) фортецю XVIII-XIX ст. – бастионного типу. Слід зауважити, що саме Нова фортеця є єдиною фортецею, що збереглась на теренах України, яка була збудована турками на території, що належала Османській імперії.

Створенню Заповідника передував довгий і важкий шлях. У 1856 р. Хотинська фортеця офіційно втратила своє військове призначення і була зарахована до розряду цивільних об'єктів. З того часу почався майже сторічний період занепаду Пам'ятки. Значних руйнувань фортеця зазнала у роки Другої світової війни. У повоєнний час фортеця розбиралася на будівельний матеріал, а також для потреб народного господарства.

Перші наукові дослідження Хотинської фортеці, як історичного об'єкта, були здійснені у 1901 р. членами Імператорського Одеського товариства історії та старожитностей. Проте, археологічні дослідження вдалось провести лише у 60-х р. ХХ ст., за керівництва Б.О. Тимощука. Численні звернення науковців і громадськості краю, а також важливі результати археологічних досліджень дозволили у 1963 р. включити Комплекс споруд фортеці м. Хотин до Списку пам'ятників архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави. З 1964 року Чернівецький обласний відділ у справах будівництва і архітектури розпочав діяльність з консервації та реставрації Пам'ятки. Нажаль у 90-х роках, через економічну скруту в державі, фінансування робіт почало скорочуватися, а згодом і повністю припинилося. Систематичні дослідження та реставраційні роботи відновилися лише у 2000-х роках, після створення Державного історико-архітектурного заповідника «Хотинська фортеця».

Заповідник створено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 12.10.2000 р. №1539, з метою забезпечення охорони, збереження та популяризації пам'ятки архітектури національного значення Комплексу споруд фортеці XIII-XVIII

ст. м. Хотин охоронний № 803 (далі – Пам’ятка) та проведення науково-дослідної, музейно-експозиційної, культурно-освітньої, виставкової, інформаційної роботи та надання культурно-видовищних, екскурсійних і туристичних послуг з метою популяризації культурної спадщини та духовного збагачення громадян. До складу Заповідника ввійшло 25 об’єктів культурної спадщини.

Саме з цього періоду розпочались ремонтно-реставраційні роботи. Зокрема, було повністю відновлено гонтові дахи та перекриття башт замку, Палацу коменданта, Замкової церкви, Казарми та Замкової криниці. Відновлено мости Південної (В’їзної) башти замку та мосту через потік нової фортеці.

У 2008 році здійснено коригування проектно кошторисної документації на пам’ятки архітектури національного значення, що входять до комплексу споруд фортеці: Замкову церкву (мечеть) XV–XVIII століття та Комендантський палац замку (Артилерійські магазейни) XV–XIX століття. Проект реставрації та пристосування передбачав комплексну реставрацію фасадів та інтер’єрів пам’ятки з паспортами пофарбування приміщень та влаштуванням в приміщеннях всіх необхідних інженерних комунікацій. Відреставровані існуючі дверні заповнення та відтворено кріплення дверних блоків згідно креслень; виконано реставрацію кам’яного різьбленого декоративного обрамлення віконних прорізів та встановлено кольорові вітражі; виготовлено та встановлено іконостас (2011 рік); виготовлено та встановлено прибори освітлення з влаштуванням в склепінні церкви опорного вузла під панікадило. Також відновлено дерев’яні конструкції даху-навісу з гонтовим покриттям між дахом галереї казарми та стіною церкви; здійснено заміну гонтового покриття даху з обробкою «тиром»; замінено дерев’яні конструкції галереї та сходів на північному фасаді.

У Комендантському палаці замку було виконано комплекс ремонтно-реставраційних робіт: влаштована відкрита консерваційна тераса над входом в підвал (конструкція даху (гонтовий) влаштована на дерев’яному каркасі із дубових стійок); підлогу тераси вимощено кам’яними плитами; збудовано дерев’яні дубові сходи зовнішнього входу на терасу з північного боку. Виконана розчистка підвалів від будівельного сміття. Здійснено реставрацію кам’яної кладки бутових стін, під пружних арок та склепінь підвалів з розшивкою швів та консервацією поверхні мурування; влаштоване білокам’яне обрамлення дверного прорізу в підвали. Дані приміщення повноцінно почали використовуватись для розміщення експозицій та виставок.

У наступних роках була завершена реконструкція зовнішніх мереж електропостачання, влаштовані внутрішньо-майданчикові мережі електропостачання та зовнішня підсвітка об’єктів замку XIII–XIX ст., здійснено благоустрій території замку. Завдяки здійсненим роботам з території фортеці було забрано електроопори, які спотворювали вигляд пам’ятки.

Внаслідок землетрусу 2017 року в місцях примикання східного оборонного муру замку, приміщення Замкової церкви, приміщення Казарми та Північної башти

замку було виявлено велику кількість вертикальних тріщин значних розмірів, що могло свідчити про початок зміщення значної ділянки Східного оборонного муру замку. Враховуючи приблизні розміри ділянки муру, що зазнала зміщення (довжина 50 м, висота – 30 м, товщина 5-10 м), що складає біля 10 000 м³, та вагою (1 м³ каменю – 1700-1800 кг) відповідно приблизно 17 000 т, без вжиття термінових заходів по ліквідації аварійного стану на цій ділянці наслідки могли бути непередбачені. На основі натурних та комплексних наукових досліджень було виявлено, що технічний стан пам'ятки задовільний за винятком аварійних ділянок фасадного обличкування на окремих фрагментах прясел оборонних мурів.

Тому, на прохання Заповідника була створена «Робоча група щодо надання пропозицій стосовно збереження комплексу споруд Державного історико-архітектурного заповідника «Хотинська фортеця» в умовах погіршення гідрологічної ситуації», яка своїм рішенням затвердила «Програму ліквідації аварійного стану об'єктів, що входять до комплексу споруд Хотинської фортеці».

Для виконання протиаварійних, невідкладних консерваційних, ремонтно-реставраційних та робіт з пристосування об'єктів культурної спадщини, що входять до складу Пам'ятки було затверджено Реставраційне завдання на розроблення науково-проектної документації «Роботи з ліквідації аварійного стану, консервації, реставрації, реабілітації та пристосування об'єктів Комплексу споруд фортеці XIII-XVIII ст., м. Хотин».

У 2017 році розроблено науково-проектну документацію для виконання протиаварійних робіт на наступних об'єктах культурної спадщини, що входять до складу Пам'ятки: Оборонні мури замку XV-XIX ст.; Східна башта замку XV-XVI ст.; Подільська брама XVIII ст.; Башта над потоком (руїни) XVIII ст.; Кам'янецька брама XVIII ст. та Мечеть валіде-султан (руїни) XVIII ст. Також розроблено науково-проектну документацію для виконання невідкладних консерваційних робіт на наступних об'єктах культурної спадщини, що входять до складу Пам'ятки: Замкова церква XV-XVI ст.; Казарма XV-XIX ст.; Південно-східна башта замку (руїни) XV-XVI ст.; Руська брама (руїни) XIX ст.; Східна башта Нової фортеці (руїни) XVIII ст.

Протиаварійні та невідкладні консерваційні роботи на об'єктах розпочались у 2019 році. Згідно проектно-кошторисної документації на Оборонних мурах замку XV-XVIII ст. та Східній башті замку XV-XVI ст. були здійснені наступні роботи: розчищено фасадні поверхні стін від нашарувань бруду та рослинності; здійснено антисептичну обробку фасадних поверхонь мурування; влаштовано консерваційний шар стяжки (мурування) кам'яних кладок стін з організацією водовідвідного ухилу; виконано гідрофобний захист на всіх поверхнях кладки; здійснено ін'єктування глибоких тріщин та пустот кладки; реставровано кладку мурувань стін з використанням автентичного матеріалу; декор в цеглі відтворено дотримуючись автентичного малюнку. Роботи на стародавньому муруванні виконувались розчинами близькими за складом і природою до історичних. Тобто матеріали для

реставрації мурування повинні бути сумісними між собою та з стародавніми матеріалами даного мурування, щоб запобігти негативного впливу один на одного.

З метою допоміжного захисту ділянок оборонних мурів східного прясла – в зоні трасування фундаментів зруйнованої прибудови – між Північною баштою та Замковою церквою влаштовано дерев'яний навіс. Конструкцію та гонтове дахове покриття відтворено згідно конструкторських проектних рішень.

Ще одним об'єктом на якому здійснювались протиаварійні роботи є Мечеть валіде-султан нової фортеці XVIII ст. Впродовж декількох років на пам'ятці здійснювались археологічні дослідження завдяки яким було розчищено підвальні приміщення мечеті та визначено чіткі контури споруди. Комплекс робіт які було здійснено в першу чергу передбачав ліквідацію аварійного стану та наслідків руйнування залишків мурування стін зруйнованої споруди. Тому було розчищено основи мурування від сипучих ґрунтів, пилу та деструктивної маси, яка не підлягала укріпленню. При розбиранні деструктивної кладки було виконано маркування блоків та каменю, для подальшого їх повторного використання. Розшивка швів виконана по зразку з автентичним періодом XVIII століття. Виконано реставрацію фрагментарних втрат цегляного мурування склепіння південно-західної камери мечеті та його консервацію та влаштовано підтримуюче дерев'яне риштування (система кружал, стійок та підкосів). На реставрованих та автентичних ділянках зроблена антисептична обробка проти різнорідних грибків та плісняви. По всій площі кам'яних стін та склепіння влаштовано захисну гідроізоляцію. Для запобігання подальшого зволоження цокольної частини і фундаментів залишків стін виконано тимчасовий водовідвід з території приміщень мечеті.

Першочергові протиаварійні роботи було виконано і на Башті над потоком нової фортеці (руїни) XVIII століття. Зокрема, було розчищено робочу ділянку в межах контуру зруйнованої башти з напільної сторони, і в межах контуру зруйнованих контрфорсів – з внутрішньої сторони території фортеці, орієнтовно на 6 м. Виконано роботи по влаштуванню тимчасової греблі при вході потоку до зруйнованої західної стіни та влаштовано дамбу з використанням габіонів. Виконано осушення відкосів русла потічка в межах робочої ділянки методом влаштування по руслу потічка дренажних труб. На аварійних ділянках берегових схилів русла потічка виконано їх укріплення засипкою ритвин і розломів в ґрунтовій основі кам'яними відвалами. Виконано підсилення та відновлення втрачених ділянок цокольної та фундаментної кладки ескарпової стіни, башти та контрфорсів шляхом реставрації існуючого мурування та доповненням втрачених фрагментів кладки по зразку автентичного мурування. Окремі ділянки, згідно інженерно-конструкторських рішень, підсилено армуванням. Після усунення деструктивних фрагментів мурування стін вище цокольної і фундаментної основи виконано відновлення міцності, цілісності зовнішньої кладки з відтворенням втрачених ділянок.

На Кам'янецькій та Подільській брамах нової фортеці XVIII ст. відновлено міцність, цілісність та підсилено існуючі ділянки зовнішньої кладки, а саме: підсилено окремі фрагменти стін новим муруванням та домуровкою втрачених фрагментів забутовки та аварійні фрагменти фасадного мурування. Масив реставрованого і відтвореного мурування виконано з перев'язкою з автентичними залишками XVIII ст. анкерами, піронами і скрутками з нержавіючої сталі. На кам'яній кладці башт здійснено гідрофобізацію поверхні. Влаштовано тимчасові глиняні відмостки вздовж фасаду башт та виконано захист (гідроізоляція) площин кам'яної кладки стін та арок від поверхневих вод.

У складі протиаварійних робіт, з метою своєчасного виявлення деформацій, пошкоджень та можливих руйнувань Комплексу споруд фортеці XIII-XVIII ст., а також виявлення причин їх виникнення, було розроблено комплексне рішення по діагностиці, вимірювальному устаткуванню та моніторингу (система моніторингу). Принцип її роботи – збирання розрізної інформації із контрольних точок, її обробка, аналіз, узагальнення і формування інтегральної інформації, на основі якої можна оцінювати і прогнозувати технічний і технологічний стан будівель та споруд. Саме тому на об'єктах було встановлено датчики нахилу та тахеометр «Циклоп». Завдяки яким можна виявити виникнення навіть мінімальних величин кренів та осідань фундаментів як споруд в цілому так і окремих конструкцій та елементів. Реалізовані рішення по системі моніторингу надають значні обсяги актуальної інформації про наявність дефектів і пошкоджень конструктивних елементів об'єктів Заповідника та дозволяють вчасно виявити та запобігти виникненню аварійних ситуацій на пам'ятці.

У 2021 році протиаварійні роботи на об'єктах пам'ятки були завершені в повному обсязі. Також в цьому році було здійснено реставраційний ремонт мосту Південної (В'їзної) башти замку XVII-XVIII ст.

Власне створення Державного історико-архітектурного заповідника «Хотинська фортеця» відіграло вирішальну роль у збереженні Пам'ятки національного значення.

Hanna Petrova
Master student
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Chernivtsi, Ukraine

ARCHITECTURAL RECONSTRUCTION: METHODS, TECHNIQUES AND APPROACHES

We humans often think of ourselves as superior, highly intelligent beings. Even so, our civilization still struggles to do away with one of its oldest inventions: combat. Every conflict has an adverse effect on the built environment because of the destruction of buildings. The average man is left without a place to live and essential cultural and educational institutions when a conflict is over because buildings fall into ruin. It is initially required to return the regular living circumstances in order to help the damaged community get back on its feet.

Case Study 1: Dresden Frauenkirche

Dresden Frauenkirche was a tremendous source of pride for Dresden at the time it was built since it had one of the biggest domes in the world. The decision-making process for the rebuilding will be heavily influenced by the original significance of this structure.

The GDR Government made the decision to use the ruins by transforming them into a "memorial of the war" as a result of its incapacity and reluctance to undertake architectural rehabilitation. Just a few of the original structure's walls were left standing after the 1945 bombing, and those walls—still standing—became a symbol of the GDR Dresden, changing the city's urban environment.

One method of resolving the problem may be observed in the example of the Atomic Bomb Dome, which will be discussed in the next case study, which is the passive monitoring of the ruin for an extended period of time.

The rebuilding of the Frauenkirche was characterized by intense public interest and participation. Older Dresden inhabitants could not accept a ruin, or "memorial of the war," in place of such a magnificent edifice since they still vividly remembered the old Frauenkirche as it was decades before and its immense importance as the city's emblem and pride. Thus, the next generations were raised with this romanticized image of Dresden Frauenkirche, the ruins became a symbol of nostalgia and longing for the past times.

As a result, the general populace clamoured for an accurate replica that would match the original Church's brilliance. Consequently, the Society to Promote the Restoration of the Church of Our Lady, speaking for the citizens of Dresden, began the fund-raising campaign with the intention of restoring Frauenkirche not long after the collapse of the Berlin Wall and German reunification. The outside stone's look and color were irrevocably changed to a darker shade of grey by the fire. One of the most important design considerations for the reconstruction was the color contrast between the light grey of the new stone and the dark grey of the damaged stone.

The Frauenkirche reconstruction is easily categorized as using the "faithful reconstruction" technique when one considers the fundamental concept behind it. Little portions of the old, dark-gray stone were also used, even though most of the stone used for the rebuilding was new. The absence of any attempts to repair, clean, or replace the ancient stone with new stone demonstrates that the goal of the restored Frauenkirche was not only to replicate the old one.

Case Study 2: Hiroshima Peace Memorial

Although being approximately 150 meters southeast of the epicenter of the atomic bomb detonation, the Hiroshima Production Hall somehow managed to remain intact when the rest of the city was completely destroyed. This truth has a strong symbolic significance that will serve as the foundation for its future function in the city.

The Japanese government initially planned to restore the whole city. This idea of a total reconstruction is similar to Woods's concept of Erasure, which aims to bury a portion of the nation's past. Although it was the sole structure to survive the bombing, the Hiroshima Production Hall was kept standing and turned into the Hiroshima Peace Memorial.

It is important to understand that both Germany and Japan were aggressors during World War Two in order to completely comprehend this strategy. Thus, these nations are taking stock of their prior collective decisions and deeds by converting significant ruins into war or peace memorials. By doing this, architecture separates itself from its original purpose and becomes a metaphor for the lesson of the tale (in this case, the morality of World War II). Moreover, building serves as a perpetual symbol and memory of a certain historical era.

There was a significant public debate about the options for this ruin's future. Residents of Hiroshima objected with the government's approach to this ruin, much as they did in the situations of the Dresden Frauenkirche and the Neues Museum in Berlin. Yet unlike these two structures, the Hiroshima Production Hall did not have any special significance for the people of Hiroshima, nor was it in any way symbolic or spiritual. Despite this, some members of the public continued to call for an accurate reconstruction. In this instance, the occupants were more attached to the larger urban environment as it was before the War than to the building itself.

In his *Argument Against Erasure*, Lebbeus Woods described the citizens' innate response to anything that is unfamiliar, unpleasant, or brings up painful memories.

He saw the value of leaving behind traces of such a bad foundation, nevertheless, in order to establish a better society with the capacity to shape its own destiny.

Case Study 3: Cadiz Castle

The Cadiz Castle is an important subject for the research because it demonstrates an alternate philosophical approach to restoration, despite the fact that it was not violently damaged in an armed battle and cannot be categorized as a post-war rebuilding. Also, the Cadiz Castle is a superb illustration of how a renovated historical structure encourages public participation.

Quevedo did not make an effort to faithfully restore the materials to their original form in his restoration methods. In contrast to this conventional strategy, he executed his own ideas of what will be referred to as the "patching" method, utterly disregarding the concept of authentic historic restoration. By acknowledging the fundamental nature of past time, its irreversibility, the architect respected the place in this way. This perspective on reconstruction makes honest reconstruction appear deceptive since it nearly always tries to influence this crucial aspect of time.

Similar evidence is presented by the public's participation in this restoration as it was in the other case studies of this study. Each of the situations has a similar reason for including the public: a strong emotional bond and sentiment between local people and the building. Humans also have a tendency to fear the strange and unexpected. In terms of architecture, many of the most well-known buildings in the world, like the Eiffel Tower and the Pompadour Center in Paris, exhibit this early anxiety.

Case Study 4: Berlin Neues Museum

The Neues Museum originally had a diversity of architectural styles from various parts of the world and historical periods to go along with the variety of its museum exhibitions. The underlying reason Berlin citizens had a sentimental look back at it during the periods when the government neglected it was due to its architectural intricacy and distinctiveness. Nonetheless, during the redesign and planning phases, the reconstruction crew and architects would face one of their biggest challenges in dealing with this complexity.

The Dresden Frauenkirche fate was shared by the Neues Museum. As the local administration had no interest in reopening the museum, the remains were kept undisturbed and bare-bones protected for decades. The Neues Museum's original building, in contrast to the Dresden Frauenkirche, which was only left with two walls remaining, was still mostly intact.

In comparison to the other case studies included in this study, the rebuilding of the Neues Museum was a little more challenging. To finish the project, the team renovating it had to mix restoration, reconstruction, and conservation techniques. While some of the building's components, including its renowned grand staircase, were entirely destroyed by the bombing, others, which were more severely damaged, just required meticulous repair.

Some of the original brick that was discovered on the site was utilized by restoration professionals working on the Neues Museum. The primary distinction between their restoration strategies is that the old stone at Neues Museum underwent multiple cleaning procedures before being randomly combined with the new stone, whereas the restoration team at Dresden Frauenkirche honored the old stone's damaged qualities by doing so. Consequently, the reused brick of the Neues Museum conceals any signs of past damage and degradation by appearing to be in the same condition as the new brick.

The method of rebuilding used by Chipperfield is known as intervention-based reconstruction. By substituting them with his own, more straightforward adaptations,

Chipperfield mostly respects the original structural components, as can be seen on the example of the Central Staircase.

1. Souto, Ana. Museum Neues Berlin, by David Chipperfield: Completing the past with a Minimalist Intervention.

2. James, Jason. Undoing Trauma: Reconstructing the Church of Our Lady in Dresden.

3. Woods, Lebbeus. Radical Reconstruction.

Шебек Н. М.
докторка архітектури, професорка
ORCID 0000-0001-6038-3945

Кузьменко В. І.
студентка
ORCID 0000-0002-2507-2807

Київський національний університет будівництва і архітектури
м. Київ, Україна

ПЕРЕДУМОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ СЕРЕДОВИЩА ІСТОРИЧНОГО АРЕАЛУ МІСТА УМАНЬ

Дослідження присвячено **проблемі** дбайливої реконструкції міського середовища історичних населених пунктів. Проблему збереження та ревіталізації середмість історичних міст України досліджували Н. А. Лещенко, О. В. Рибчинський, М. Р. Ясінський та інші науковці. Проте у жодному з відомих авторам досліджень не висвітлювались питання трансформації планування і забудови в межах історичного ареалу міста Умань Черкаської області на засадах спадкоємного розвитку.

Мета роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні пропозицій щодо збереження традиційного характеру історичного середовища міста Умані під час його адаптації до нагальних потреб сьогодення.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження було застосовано авторську методику, яка передбачає:

- аналіз затвердженої містобудівної документації;
- вивчення історичних джерел;
- натурне обстеження і комплексну оцінку території;
- знайомство з намірами місцевого самоврядування;
- спілкування з експертами;
- вивчення громадської думки;
- розробку стратегічних напрямків просторового розвитку досліджуваної території;
- формування художньої програми удосконалення міського середовища;
- обґрунтування пропозицій з реконструкції центральної частини м. Умані.

В основу дослідження було покладено **гіпотезу**, у відповідності до якої найбільш надійним способом збереження традиційного характеру середовища в межах історичного ареалу міста Умані є розв'язання актуальних проблем середмістя шляхом реалізації латентних можливостей міського середовища та потенціалу місцевої громади.

Підтвердження гіпотези ґрунтувалося на виявленні нереалізованих можливостей просторового розвитку центральної частини Умані.

Умань – місто старовинне і водночас молоде. Історична частина міста Умань має свій особливий колорит, у якому переплітаються архітектурні пам'ятки старовини, різні стилі забудови та особливості місцевого ландшафту.

Досліджувана територія знаходиться у центральній частині міста навколо основних магістральних вулиць загальноміського та районного значення. В процесі історичного розвитку в межах досліджуваної території сформувалися громадсько-ділові й торгівельні зони, зона культових та історичних споруд, навчальні, культурно-видовищні та спортивна зони. Також на ділянці розміщена житлова багатоквартирна та садибна забудова, змішана багатоквартирна та громадська забудова, виробнича зона.

На основі вивчення літературних джерел було виділено п'ять етапів історичного розвитку досліджуваного фрагменту середовища:

1. *Умань козацька (XVI-XVIII ст.)*

Перше документальне підтвердження існування міста Умані відноситься до 1616 року, коли в судовому засіданні розглядалась справа одного з його мешканців – В. Калиновського. У 1629 році Умань – вже досить великий населений пункт, в якому було 1027 димів (так на той час визначалась кількість помешкань) і проживало 9600 чоловік.

2. *Умань у складі Речі Посполитої (XVIII-XIX ст.)*

Відродження регіону відбувається більш активно, починаючи з 1726 року, коли Умань переходить у власність польських магнатів графів Потоцьких.

3. *Умань у складі Російської імперії (XIX - XX ст.)*

У 1793 році за другим поділом Польщі Умань ввійшла до складу Російської імперії, а з 1797 року стала центром одного з повітів Київської губернії.

4. *Умань у складі Радянського Союзу (1920 - 1991 рр.)*

Період, пов'язаний із радянізацією міста, відзначився створенням нових ідеологічних пам'ятників та символів радянської пропаганди. Крім цього, під час Другої світової війни Умань, а особливо її центральна частина, потерпала від бомбардування німецьких військ, а з 1941 по 1944 рік Умань була під німецькою окупацією. В наступні після визволення Умані роки багато зруйнованих будівель відбудували, що змінило вид міста.

5. *Незалежна Україна (1991 р. - сьогодні)*

Новий етап у розвитку міста розпочався із серпня 1991 року. Складнощі перших років становлення української держави не могли не вплинути на розвиток міста. Проте кінець 90-х років характеризується відродженням усіх сфер життя уманчан. В цей час у центральній частині міста будуються нові будівлі, та деякі існуючі реконструюються, зазнає змін центральний сквер та площа міста, що докорінно змінює її вигляд, у порівнянні з колишніми періодами.

На прикладі Умані бачимо, як масштабні події історії України змінювали розвиток міста, і як історія населеного пункту впливає на його сьогодення й майбутнє. Центральна частина міста Умань має великий історико-культурний потенціал, який розкриває історію міста та відіграє важливу роль в історичному розвитку України і Черкаської області.

Під час натурного обстеження території було виявлено, що деякі історичні будівлі та споруди, які раніше були насичені різноманітними функціями, зараз знаходяться у занедбаному стані та не використовуються за призначенням. Окрім цього, поруч із пам'ятками історії та архітектури місцевого значення за останні роки виросли не співмасштабні будівлі, які спотворюють загальний вигляд історичної частини міста. На території існують гострі конфлікти, пов'язані з несанкціонованим паркуванням та з несанкціонованою роздрібною торгівлею, адже машини, торгівельне обладнання і товари, які виставляють магазини на тротуарах, ускладнюють пересування пішоходів. До того ж, у центрі міста гуртується багато маргіналів. Частина території в межах історичного ареалу міста, яка активно використовується хасидами під час щорічних паломництв, забудована зі значними порушеннями будівельного законодавства України, і фактично втратила будь-які ознаки традиційного характеру середовища.

В результаті вивчення намірів місцевого самоврядування було з'ясовано, що влада планувала реставрацію костелу Успіння Пресвятої Богородиці та відновлення його початкового вигляду, а саме відбудову веж, а також відновлення Військового собору, розвиток підземних ходів міста.

Під час спілкування з директором історико-культурного заповіднику «Стара Умань» Владиславом Давидюком були обговорені проблеми історичної забудови міста та її стану, необхідності її захисту та відновлення. Співрозмовник також наголосив на необхідності реконструкції історичної занепакої забудови та насичення її функціями, які необхідні для сучасного міста.

Дослідження громадської думки показало, що мешканців міста незадовільняє вигляд історичної забудови міста, а інформацію про неї, яка розміщена поруч, більшість не помічає. Під час особистої розмови з пересічними мешканцями міста з'ясувалося, що люди не знають, які саме пам'ятки є цінними, та чому, тобто інформаційні знаки та довідки є недовірними у забудові міста. Це пояснюється візуальним «шумом» у місті, великою різнобарвністю вивісок та реклами, які не тільки забирають на себе увагу, але й закривають фактурні фасади історичних будівель. Більшість людей незадоволені станом архітектурних пам'яток та громадських просторів міста, нерозвиненою велоінфраструктурою міста, якістю пішохідних просторів. Активна реакція містян та їх участь в опитуванні показала, що мешканцям не байдужа доля історичних пам'яток міста, радше навпаки, вони бажають, щоб їх місто розвивалося як центр культури, із громадськими просторами та культурними закладами. Тобто у суспільства є попит на відновлення історичної частини міста та просвітництво у цій сфері.

Стратегічні напрямки просторового розвитку історичного ареалу міста Умань. В результаті вивчення основних проблем та можливостей просторового розвитку центральної частини міста Умань, було вибудовано наступні стратегічні напрямки відновлення, збереження і спадкоємної трансформації традиційного характеру середовища в межах історичного ареалу міста Умань:

1. Стратегічний напрямок *«Історико-культурний розвиток та туризм»*, який включає в себе відновлення історичної забудови міста, реконструкцію існуючих та створення нових готелів, відтворення «Уманської фортеці», створення «Містечка ремісників», розбудову системи пішохідних туристичних маршрутів в історичному центрі міста – наземних і підземними ходами, проектування нових музеїв, обладнання туристичних інформаційних центрів, арт-просторів та фуд-кортів.

2. Стратегічний напрямок *«Гуманізація соціального простору»* який передбачає турботу про задоволення потреб різних категорій місцевого населення і складається з розвитку системи культурно-побутового обслуговування мешканців, підтримки місцевого виробництва завдяки популяризації його продукції та влаштуванню додаткових місць праці, організації місць соціокультурної взаємодії – «Міського форуму», дитячих та спортивних майданчиків, а також просторів для заохочення уманчан вивчати історію та культуру рідного міста.

3. Стратегічний напрямок *«Пішохідний рух, іженерна та транспортна інфраструктура»*, до якого належать організація продуманої системи безбар'єрних пішохідних просторів, проектування зручної транспортної розв'язки в центрі міста, завдяки якій зменшиться навантаження на магістральні вулиці, розвиток велоінфраструктури, розвиток зручної системи громадського транспорту, облаштування комфортних і безпечних зон очікування.

Під час формування **художньої програми удосконалення міського середовища** в межах історичного ареалу міста Умань було здійснено:

1. Виділення основних композиційних планувальних осей: від адміністративного будинку до міського ринку та від дендропарку «Софіївка» до Осташівської набережної. Дані осі перетинаються на території центральної площі – площі Соборності – місці зустрічі мешканців і гостей міста, де і пропонується облаштувати «Міський форум».

2. Розробку художньої концепції реконструкції планування та забудови історичної частини міста, яка має сформулювати загальне враження про Умань як про місто із давньою історією, центр культурно-просвітницької діяльності із затишними вуличками та міськими громадськими просторами зручними для спілкування і відпочинку.

3. Облаштування в межах історичного ареалу міста тематичних зон, які б відповідали історичним традиціям – представляли певний історичний період, розповідали про місцевий побут та звичаї. Такі простори не тільки заохотять

туристів до відвідування Умані, але й матимуть просвітницьке значення для місцевих мешканців.

4. Розробку пропозицій щодо трансформації зовнішнього вигляду тематичних зон, які мають змінюватися упродовж доби та року. В їх межах можна буде проводити тематичні заходи, ярмарки, виставки, фестивалі.

5. Підбір засобів виразності архітектурного середовища, здатних виразити творчий задум з реорганізації міського середовища зі збереженням ідентичності міста Умань за рахунок використання притаманної йому стилістики, відповідно до історичної забудови, українських символів та мотивів.

Отже, Умань має усі можливості та ресурси для розвитку як туристично привабливого міста, із розвиненим малим та середнім бізнесом, з безпечними для довкілля промисловими підприємствами. Проте, необізнанність громадськості та низька зацікавленість влади у підтримці історичної, культурної та екологічної сфер впливає на занепад історичних будівель, які безпосередньо пов'язані з історією міста, погіршення екологічного стану міських територій та водних об'єктів, занедбаність пішохідних маршрутів, розвиток бізнесу. Ці фактори негативним чином відбиваються на рівні безпеки, комфорту та якості життя містян, формують відповідне ставлення суспільства. Тому, особливо важливим є збереження традиційного характеру середовища історичного ареалу Умані та розвиток історичного потенціалу міста, який може не тільки привабити туристів, але й сприяти формуванню освідченого, культурного, високорозвиненого суспільства.

Оригінальність дослідження. Наукова новизна дослідження обумовлена застосуванням авторської методики багатофакторного аналізу існуючого становища, розробки програми стабілізації традиційного характеру середовища в межах історичного ареалу міста Умані та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо адаптації середмістя до потреб сучасного життя та викликів майбутнього.

Практична цінність дослідження. Результати досліджень можуть бути впроваджені у розробку дорожньої карти, дбайливого оновлення міського середовища центральної частини Умані на віддалену перспективу.

Соціально-економічний ефект від реалізації розроблених пропозицій полягатиме в збереженні ідентичності середмістя Умані, підвищенні якості життя та добробуту місцевого населення, створенні додаткових робочих місць, популяризації цієї місцевості, наповненні міського бюджету, покращенні стану довкілля тощо.

1. Davydiuk V.M. (2018), Podorozh vulytsiamy staroi Umani [Trip through the streets of old Uman].Uman: Vizavi.

2. Leshchenko N.A. (2021), Metodolohichni osnovy restavratsiino-rekonstruktyvnykh transformatsii istorychnykh tsentriv malykh mist [Methodological foundations of restoration and reconstruction transformations of historical centers of small

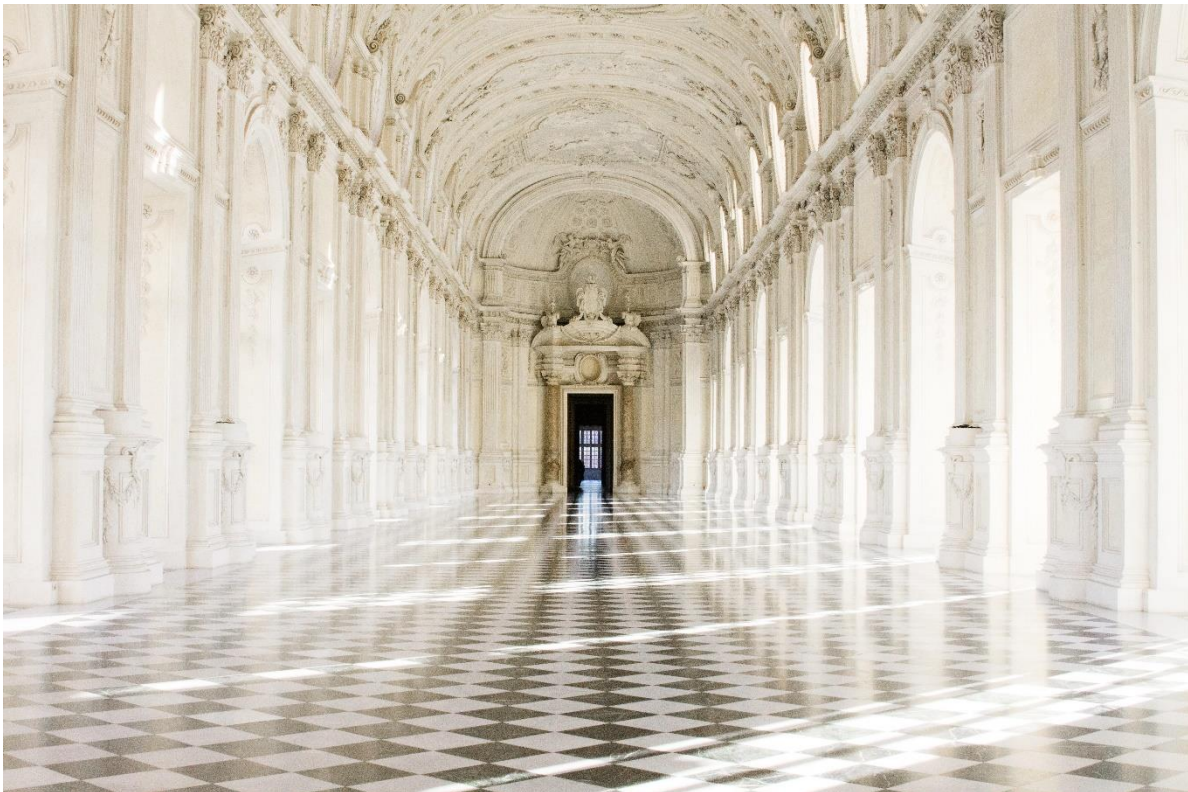
towns]. Doctor of Architecture. Thesis. Kyiv National University of Construction and Architecture.

3. Rybchynskyi O.V. (2017), Formuvannia i revitalizatsiia seredmist istorychnykh mist Ukrainy [Formation and revitalization of the centers of historical cities of Ukraine]. Doctor of Architecture. Thesis. Lviv Polytechnic National University.

4. Yasynskyi M.R. (2018), Vidtvorennia kvartaliv zhytlovoi zabudovy tsentralnykh chastyn malykh istorychnykh mist [Reproduction of blocks of residential buildings in the central parts of small historical towns]. Ph.D. Thesis. . Lviv Polytechnic National University.

Paolo Cornaglia
Professor
Politecnico di Torino
Turin, Italy
ORCHID: 0000-0002-8509-4258

**THE RESIDENCES OF THE ROYAL HOUSE OF SAVOY, A SERIAL SITE
IN THE *WORLD HERITAGE LIST* SINCE 1997 IN PIEDMONT (ITALY)**

Venaria Reale (Turin), Castle. The *Great Gallery* (Michelangelo Garove, 1700, Filippo Juvarra 1716) after restoration (Creative Commons Zero, 2016)

On the sixth of December of 1997, during the 21st session of the *World Heritage Committee*, held in Naples, the system of the Royal Residences of the House of Savoy, in Turin and around the city, has been inscribed in the *World Heritage List* as a serial site. As the Unesco webpage reports: «The Committee decided to inscribe this property on the basis of criteria (i), (ii), (iv) and (v), considering that the Residences of the Royal House of Savoy in and around Turin represent a comprehensive overview of European monumental architecture in the 17° and 18° centuries, using styles, dimensions and space to illustrate in an exceptional way the prevailing doctrine of absolute monarchy in material terms». It's important to notice that in Italy only the Medici Villas around Florence are a Unesco Serial

Site. The Royal Palace of Caserta has been inscribed in 1997, but not the other residences of the Neapolitan system, as Capodimonte, Portici, Persano, Carditello. In France the Royal Palace of Versailles and the Royal Castle of Fontainebleau have been inscribed, separately, in 1979 and 1981, but the system of the French Royal residences is not listed as a serial site. The inscription has been founded on 4 criteria: this system of buildings *represents a masterpiece of human creative genius* (i) «as outstanding testimony to the exuberant genius of Baroque and Late Baroque art and architecture», through architects as Guarino Guarini and Filippo Juvarra, it *exhibits an important interchange of human values* (ii) thanks to «the monumental architecture and town planning reflecting the interchange of human values during the Baroque age», it is *an outstanding example of a type of building* (iv) being «an outstanding example of the strategies and styles of the Baroque, a monumental architectural ensemble illustrating the prevailing doctrine of absolute monarchy in material terms», and, finally, it is *an outstanding example of a traditional human settlement* (V): «The Residences of the Royal House of Savoy constitute a dynastic heritage that is both complex and unitary being a true symbiosis between culture and nature through its mastery of urban space and its planning of vast tracts of countryside to create a concentric authoritarian organization with Turin at its centre». Other qualities are: the *integrity* of this system of buildings, garden, parks and avenues connecting them to the former capital, Turin, the *authenticity* kept thanks to correct restoration procedures, the good network of national, regional and local rules and regulations conceived on every scale for the *protection* and the valorization of this important cultural heritage.

This system of residences was rooted in the choice of Turin as capital of the Savoy State, in 1563. This prompted the construction of a first ducal palace by Emanuele Filiberto (the so-called *Palazzo Vecchio*) and the plans for building the *Palazzo Novo Grande* (now known as *Palazzo Reale*) in 1584, at the hand of his successor, Carlo Emanuele I, and the establishment (1564) of a duchy estate around the capital, where *loisir* and hunting residences were gradually built. The riverside palaces (Mirafiori, 1583; Regio Parco, 1602, Valentino, 1620), the villas on the hills (Vigna del Cardinal Maurizio, today known as Queen's Villa, 1615; Vigna di Madama Reale, 1648), the dynastic castles of medieval origin, then gradually transformed (Rivoli, Moncalieri), the hunting lodges (Venaria Reale, 1659; Stupinigi, 1729), the residences of the junior branches, farther away from Turin (Racconigi, from 1620; Agliè, from 1765; Govone, from 1792) added up to a rich assortment of palaces, villas, castles, farm lands and vineyards in which, in every phase, the vision of the Savoy rulers left its mark, remodeling apartments, buildings, gardens

Today in the Unesco Serial Site are listed 22 buildings in Turin and in its surrounding. After a long decay many of these buildings have been restored and given back to the public. Big restoration works already completed motivated the decision of the Unesco Committee in 1997, others followed this inscription in the list. In 1984 the Regional Government promoted the restoration of the Rivoli Castle, transformed - thanks to its unfinished condition - in the “scene” for a contemporary art museum.

In 2006 the Queen's Villa and its beautiful Italian gardens were re-opened, but the biggest work was the complete rehabilitation of the huge complex of Venaria Reale (the name means Royal Hunting), one of the most important restoration works in Europe, lasted from 1998 to 2007 thanks to European, Regional and National funds. It's a case study of "best practices": before restoring many investigation and research group were formed, by many different professionals (architects, engineers, art historians, architecture historians, chemists, etc...) to "scan" the building and the archival sources and plan the best restoration, daily monitored by the conservation authorities in a continuous feedback with these groups. This complex of buildings, after one century and half of misuse as a barrack and other fifty years of abandon laid in disrepair, in a very poor condition, almost in ruin. After the reopening of 2007 it became the fifth museum in Italy according to the number of visitors, before the last pandemic. Today the complex hosts the Palace with the apartments and many exhibition areas to different scales (2 km of visiting tour), a top-level restaurant, the Conservation and Restoration center for artworks, the great gardens (reconstructed 60 hectares out of 125).

Venaria Reale (Turin), Castle. The *Orangerie* (Filippo Juvarra 1722) during restoration (photo Paolo Cornaglia, 2004)

If the case-study of Venaria Reale castle is a very good example of “best practice”, the today problem is related to the management and the valorization of this system of 22 buildings, despite the signature of a Memorandum about a management plan among the stakeholders. We have to point out the complicated network of different ownership: most of the buildings and their gardens and parks belong to the Italian State, but to different branches and levels (autonomous National Museums, like the Musei Reali, or the cluster of the Regional Museum Directorate, with Carignano Palace, Queen’s Villa, the castles of Racconigi, Moncalieri and Agliè). Others belongs to Municipality (Madama Palce, Royal Theatre...) or to hybrid institutions like the autonomous private-public Consortium of Venaria Reale, with the La Mandria Royal Castle and park. Some of they belong to Foundations (Hunting lodge of Stupinigi), universities (the Valentino Castle hosts the Architecture Departments and belongs to Polytechnic) few are private (Pollenzo castle), etc. Each institution has different funding programs and restoration programs, under the global control by the Soprintendenza (National Monument Protection Office, with regional branches). In Bavaria the former Royal Management Department for the residences has been kept intact after 1918 and now – in a different political system – works well. It didn’t happen the same in Italy after the fall of Monarchy in 1946. This mosaic of ownership brought the stakeholders to conceive a board with all the representatives for planning a global program of valorization and touristic promotion, under the leader role of Venaria Reale: The Network of the Royal Residences of Savoy.

This Network, with its website, its Facebook page and connections with regional and municipal tourism agencies (*Visit Piemonte, Turismo Torino e Provincia*) show an effort to transform into a real system the whole ensemble of buildings and gardens, trying to reach results in terms of visibility, tourism and economic improvement like – for instance - in the case of the castles of the Loire Valley in France. At the moment this network doesn't work at its top level. We got the first results, on the other hand, in the field of garden maintenance: gardeners from Venaria Reale work now in the gardens of the Royal Palace, of the Queen’s villa, of Stupinigi, bringing experiences and good practices in other places, creating a real system, at least in this field, reducing the role played by external companies without a real knowledge of this historical gardens.

UNESCO - Residences of the Royal House of Savoy, <https://whc.unesco.org/en/list/823>

Royal Palace of Venaria Reale , <https://lavenaria.it/en>

Royal Museums, Turin, <https://museireali.beniculturali.it/plan-your-visit-royal-museums/>

The Royal Residences of the House of Savoy, <https://lavenaria.it/en/explore/royal-residences-house-savoy>

Residenze Reali Sabaude, <https://www.facebook.com/ResidenzeRealiSabaude/>

Вігченко Д.М.
кандидат архітектури, доцент

Свиридова А.
студентка

**Харківський національний університет міського господарства імені О.М.
Бекетова**
м. Харків, Україна

РЕСТАВРАЦІЙНЕ ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНИХ МІСТ ПОЛЬЩІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

Руйнування забудови історичних міст України в ході збройної агресії РФ обумовлює опрацювання стратегії післявоєнної відбудови. Відновлення ареалів історичних міст необхідне для збереження національної та регіональної ідентичності, трансляції історичної пам'яті, формування у місцевих громадах відчуття цінності містобудівного й архітектурного оточення, гордості за свою культурну спадщину. Якісне історичне середовище приваблює у міста активних творчих особистостей, сприяє «формуванню соціального капіталу» міста, що врешті решт знаходить відображення в зростанні економіки регіону. Стратегія післявоєнного відновлення має враховувати поважне ставлення до пам'яток містобудування і архітектури, цінної історичної забудови та їх включення у сучасну систему життєдіяльності.

Вкрай актуальним для українських містобудівників є приклади відбудови європейських міст після Другої Світової війни, зокрема міст Польщі. Реконструкція історичних центрів Варшави і Гданська вважається найбільш масштабною не тільки у Польщі, а й у Європі.

Відновлення Варшави, зруйнованої в роки Другої світової війни на 84%, є першою у світовій історії спробою повної реконструкції історичного ядра міста. У лютому 1945 р. урядом Польщі була ухвалена резолюція про реконструкцію Варшави, створено Бюро відновлення столиці (Biuro Odbudowy Stolicy). Завдяки наполегливості команди архітектора Захватовича район «Старе місто» Варшави був відтворений у найдрібніших деталях.

Головним задумом проекту відновлення Варшави було відновлення всіх будівель без виключення. Для цього були задіяні наявні зображення та описи зруйнованих пам'яток. Після війни основою генерального плану стала нереалізована містобудівна концепція 1934 р.: хаотично і щільно забудоване місто з вузькими вуличками з однією єдиною наскрізною транспортною артерією набуло зовсім іншого вигляду та структури: великі проспекти, транспортне сполучення між усіма районами та передмістями. В його основі лежала ідея поділу міста на

«монофункціональні простори». В наш час цей підхід вважається дискусійним, але на той момент він дозволив суттєво покращити рівень життя у місті. Варшаву поділили на зони: житлові масиви, зони з університетами та музеями, промислові зони. Усі вони відмежовувалися одна від одної зеленими поясами та об'єднувалися транспортною інфраструктурою. Сучасна система велодоріжок стала можливою тому, що ще тоді у плані міста було закладено широкі транспортні проспекти: їх будували з резервом для трамвайних колій й інших видів транспорту.

У 1946 р. було розроблено, обговорено та затверджено генеральний план відновлення та реконструкції Варшави (архітектори Р. Піотровський, З. Скібневський, Я. Захватович, Б. Ляхерт).

Виникло кілька напрямків реконструкції. Напрямок, що отримав назву «Canalettoisation», передбачав відтворення будівель у більш ідеалізованому вигляді, як на картинах художників минулого. Натхненником відновлення Старого міста у Варшаві був Ян Захватович. Одна з найцікавіших його робіт – реконструкція Собору Іоанна Хрестителя. Собор 14 століття багаторазово перебудовувався під час свого існування. Ян Захватович намагався за різними архівними документами відтворити первісний вид будівлі, як вона виглядала 500 років тому: у результаті фасад був збудований у стилі так званої надвислянської готики. Реакція сучасників на таке рішення і весь проект відновлення Старого міста була неоднозначною. Але врешті-решт відтворене Старе місто було включено до Переліку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Водночас не вдалося зробити достатню кількість громадських просторів, оскільки в післявоєнній ситуації важливішим було житло. Нові широкі проспекти створили ідеальні умови для панівної ролі у місті автомобілів, а не пішоходів. Модерністська ідея поділу міста на монофункціональні зони призвела до утворення автомобільних заторів у часи пік та до безлюдності районів у неробочі дні.

На відміну від Варшави, реставрацію Гданська провели лише частково. Первісному відновленню підлягали тільки головні храми, Головна ратуша, Велика зброярня, двір Артуса, міські ворота та деякі кам'яниці. Відтворенню підлягали лише об'єкти, збудовані до сер. 19 ст. За задумом будівлі зовні мали виглядати як історична пам'ятка, а всередині набули сучасного характеру. Історична реконструкція Гданська носила спрощений характер. На місці руїн зводили нові будівлі стилізовані під історичні форми. Не зважаючи на цю особливість реконструкції Гданська вдалося зберегти історичну атмосферу старого міста.

Отже, причиною успіху при відновленні міст у Європі виступають такі ключові фактори:

- добре скоординовані зусилля спеціально створених організацій на місцях;
- ініціатива та підтримка відновлення місцевих громад;
- великі державні інвестиції, націоналізація міських земель в зоні реконструкції.

Не існує універсальної стратегії для відбудови усіх міст. Для кожного району історичної забудови повинен застосовуватися індивідуальний підхід.

Пам'ятки архітектури несуть у собі науково-історичну та естетичну складову. Якщо, історично-наукова складова є важливою для вузького кола фахівців, то естетична – для усього суспільства (як жителів, так і туристів). Водночас реставраційне відтворення – це компроміс між науковими вимогами та вимогами естетичними.

Для розробки стратегії відновлення та поновлення історичної забудови повинен бути здійснений комплексний аналіз. Метою спільного обстеження є отримання інформації про історико-архітектурної цінності забудови, плануванні та благоустрою території, містобудівних, технічних і інших властивостях будівель.

Історико-архітектурну цінність забудови досліджують на двох рівнях. Вивчають планувальну структуру території і обстежують будівлі-пам'ятки. Обстеження починають з аналізу архівних документів установ міського управління, музеїв.

Райони історичної забудови займають значну частину міських територій. Отже, можна виділити наступні основні класифікаційні ознаки районів реконструкції, важливі для доцільної організації реконструктивних заходів, це:

- час виникнення;
- розміщення на плані міста;
- функціональне призначення;
- історико-культурна цінність планування і забудови;
- особливості просторово-планувальної структури;
- демографічна ситуація.

Слід розуміти стан кожного міста та ступінь його руйнування. Згідно з цією оцінкою створюється передпроектне рішення, котре виступає дуже важливим етапом перед початком реконструкції. Лише комплексна оцінка історичної забудови здатна створити комфортне середовище з індивідуальними особливостями кожного міста.

Головною метою архітекторів є збереження цілісності у структурі міста. Врахування топологічних та економічних аспектів, транспортної доступності та культурної спадщини грає важливу роль у реконструкції історичної забудови.

Погранична І.І.
кандидатка архітектури, асистентка
Національний університет «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-4164-6110

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ КЛАСИЦИСТИЧНИХ ПАЛАЦІВ У МАЛИХ МІСТА ТА СЕЛИЩАХ УКРАЇНИ

Аналіз технічного стану окремих об'єктів у палацово-паркових комплексах та загальної збереженості комплексу загалом свідчить, що без відповідного правового регулювання, використання, інтеграції в культурне та економічне життя суспільства пам'ятки палацово-паркової архітектури в Україні приречені на нефахову реставрацію, неналежне використання і як результат – остаточне руйнування.

Одним з методів, що забезпечує актуалізацію пам'ятки в сучасному суспільстві, інтеграцію її до культурного життя, надання нових функцій зі збереженням існуючої історико-культурної цінності є ревіталізація (Блейклі, 2002).

Ревіталізація – переосмислення будівель, громадських просторів, які втратили свою первісну функцію та цінність у поселенні та суспільстві.

Подібні процеси є досить новими в Україні і законодавчо не врегульовані. Відповідно, прикладів успішної ревіталізації палацо-паркових комплексів в Україні є досить мало. Переважно є втрата декоративних елементів, окремих будівель чи споруд і як результат – втрата комплексності пам'ятки. (Рис. 1-2)

Рис. 1. Руйнування ліпнинного декору стелі, палац у с. Ілляшівка,
Хмельницької обл. Фото автора

Рис. 2. Руйнування ліпнинного декору на фасаді, палац у с. Самчики, Хмельницької обл. Фото автора

Палацово-парковий комплекс виконував чимало функцій, що зумовило виникнення відповідних будівель і споруд, позначившись на їх об'ємно-планувальному та архітектурному вирішенні, а також на загальній композиції. Така поліфункціональність палацово-паркових комплексів зумовила широку номенклатуру будівель та споруд, які умовно можна розділити на такі групи: а) палацові будівлі (палац, офіцини, галереї, які їх сполучали та ін.); б) службові та господарські споруди (конюшні, дровітні, комори, млини, водонапірні башти та ін.); в) комплекс споруд із в'їзною брамою (в'їзна брама, прибрамні корпуси); г) паркові споруди (альтанки, оранжереї); д) культові споруди (церкви, каплиці).

Сьогодні можна виділити такі проблеми щодо збереженості та використання ласицистичних палаців у малих міста та селищах України:

- віддаленість об'єктів від великих населених пунктів. Території, де споруджувалися палацово-паркові комплекси були насичені історичними подіями і зводилися в центрі магнатських землеволодінь, проте, сьогодні – це, переважно, сільська місцевість;

- розташування на околиці населеного пункту, що впливає на якість під'їзних доріг, наявність електромереж та інженерних комунікацій;

- пристосування під інші громадські функції за радянських часів (лабораторні центри, лікарні, пансіонати, дитячі табори, школи тощо) і, як результат, нівелювання із декоравтини ліпнинними елементами, покриттям стін та підлог – нефахова реконструкція об'єктів;

- неналежна експлуатація при відсутності реноваційних робіт, що в результаті призводить до руйнування палацових споруд;

- відсутність ремонтних робіт після пожеж, руйнування конструктивних елементів палаців чи інших об'єктів палацово-паркових комплексів. Такі дії призводять до повільної руйнації пам'яток палацової архітектури. Ця проблема характерна для України загалом, що підтверджують наявні приклади: палац Сангушків в Ізяславі (Хмельницька обл.), палац Шидловських в Старому Мерчику (Харківська обл.), палац Курисів в Петрівці (Одеська обл.), палац Терещинків в Денішах (Житомирська обл.), палац Собанських в Ободівці (Вінницька обл.), палац

в Ілляшівці (Хмельницька обл.), палац у с. Самчики (Хмельницька обл.) та інші (Родічкін, 2009);

- виключеність з сучасного суспільного на культурного життя селища чи громади;

- відсутність державних коштів та програм щодо реставраційно-відновлювальних робіт. Дуже вдалими є приклади такого пристосування та реставрації у інших Європейських країнах. (Рис. 3)

Рис. 3. Палацово-парковий комплекс у Радзійовіце. 2017 р. [Online]
Доступно: <http://palacradziejowice.pl/zespol-palacowy/palac/> Дата звернення:
14.11.2018

Палас у с. Радзівіце у Польщі. Головною і найбільш представницькою будівлею в палацово-парковому комплексі є палац, з'єднаний із Замком критим арковим переходом. Об'єкт розташований недалеко від Великого Ставу, поряд з головними вхідними воротами. Палац цегляний двоповерховий, прямокутний у плані з мансардою, прихованою під мансардним дахом.

На місці сучасного палацу ще в XV ст. була резиденція Радзійовських; у 1678-1684 після ретельної перебудови Міхалем Радзевським набула барокових форм. Найбільшої пишноти резиденція мала при королі Сигізмунді III і Янові III Собеського. Сучасних форм палац набув після реконструкції Якубом Кубицьким в кін XVIII – поч. XIX ст. Архітектор мав завдання акцентувати головний вхід. На головному фасаді з центральним входом був встановлений центральна прохід, а над ним був розміщений герб Красинських. На другому поверсі була збудована тераса, яка опиралася на чотири колони тосканського ордеру. Вікна були оточені плоскими смугами, а підвіконня підтримувалися на консолях. Архітектор зберіг анфіладне розташування кімнат. Південна стіна була прикрашена бароковим чорним мармуровим порталом. Інтер'єри прикрашали гротескові арабески, завдяки чому ми отримуємо ілюзію тривимірності. На стінах розташовані фрески Вавельського замку та Театру на воді в Лазенках. На жаль, вони були написані в 1932 році, і після війни вони були втрачені. (Stepinska, 1977)

Розширення палацово-паркового комплексу тривали і в ХІХ – ХХст. : було створено штучний ландшафтний парк у англійському стилі і невеликий неоготичний замок. Він вважається найцікавішим архітектурним об'єктом парково-палацового комплексу через його архітектурні деталі. Архітектурну форму замку, яку ми можемо бачити сьогодні також надав Якуб Кубіцький у ХІХ столітті. В результаті роботи, виконаної архітектором, невеликий об'єкт, складений з трьох нерегулярних ділянок різної висоти з трапецієподібною баштою, закінчений пірамідально. Зовнішні стіни, прикрашені скульптурними та архітектурними деталями, які були знайдені під руїнами під час реконструкції в 1802 р. Серед них варто згадати геральдичні щити та меморіальні дошки. Як і палац, замок дуже добре утримується, проте будівля не відкрита для відвідувачів. Між замком та південно-східним куточком палацу була збережена оборонна стіна. Архітектори розробили критий прохід уздовж північної стіни (аркадний зв'язок), а з південної сторони – оранжерею.

Крім палацу в складі палацово-паркового ансамблю є великий парк і каплиця. Збереглися колишні водні елементи – канали Великого та Малого Ставу.

Зруйнований під час Другої світової війни, палацово-парковий комплекс повністю відновлений Міністерством культури і мистецтв. З 1965 року він був будинком творчості для творців культури. Сьогодні будівлі палацово-паркового комплексу, після ремонту в 2002 році, знаходиться в дуже хорошому стані. Попередній жовтий колір фасадів був замінений двома відтінками білого кольору, що дозволило розкрити всю красу класицистичних форм. Це особливо помітно вночі, коли він підсвічується.

В даний час у палаці знаходиться музей і зали для тимчасових виставок, є постійна виставка творів Йозефа Хелмонського, а також на території резиденції розміщені апартаменти, рецепція та ресторан готелю, який функціонує в будівлі палацу, готельні номери. Будівлі колишньої ферми і кузні пристосовано під конференц-зали.

Висновки. Досліджуючи досвід ревіталізації пам'яток палацово-паркової архітектури, можна зробити висновок, що ревіталізація занедбаних палацово-паркових комплексів з низьким рівнем збереженості архітектурного вистрою окремих об'єктів, їх декоративного вирішення можлива шляхом соціалізації простору, розробки туристичних маршрутів із залученням таких об'єктів, розробки елементів інфраструктури, благоустрою території, використання палацово-паркових комплексів для проведення виставок, конференцій тощо, що забезпечує актуалізацію об'єкта культурної спадщини.

Ревіталізація не змінює історичні форми об'єкту, вона формує навколо об'єктів культурний громадський простір, що надає таким об'єктам туристичну привабливість, залучення коштів і як результат – збереження об'єкту загалом. Сам об'єкт – палацово-парковий комплекс – залишається ядром притягання людей та формування у ньому нового сучасного громадського простору.

Сучасний соціальний ринок створив нову модель культурного залучення суспільства. Сьогодні фахова ревіталізація об'єкту сприяє збереженню палацових комплексів та створенню довкола об'єктів культурної спадщини туристичних продуктів.

Успішні практики ревіталізації можливі за умов співпраці громадських організацій, експертного середовища, місцевої влади та громади, що отримує певний імпульс задля реалізації проекту музеєфікації. Об'єднання цих чинників на території малих громад здатне не лише дати поштовх відродження занедбаних палацово-паркових комплексів, а й залучити громаду до актуалізації, ревіталізації власної культурної спадщини.

Stepinska K., (1977). Palace i zamki w Polsce. Dawniej i dzis. Warszawa: Krajowa agencja wydawnicza. T.2., s. 231.

Блейклі Е.Д. (2002). Планування місцевого економічного розвитку: теорія і практика. Львів: Літопис.

Жукова О.В. (2009). Палаци та старовинні садиби. Харківщина, Полтавщина, Сумщина. Харків: SI-print.

Рибчинський О.В. (2016). Місцева громада та збереження спадщини в контексті ревіталізації ринкових площ історичних міст України. Сучасні проблеми архітектури та містобудування, 42, 120-126.

Погранична І.І. (2019) Архітектура палаців Якуба Кубицького кін. XVIII – поч. XIX ст. // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. Львів: НУ «ЛП». – 230 с.

Герич К.І.
кандидатка архітектури, асистентка
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
м. Чернівці, Україна
ORCID:0000-0001-7175-1678

МЕНЕДЖМЕНТ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ

Менеджмент (управління) культурної спадщини є важливою складовою популяризації та використання пам'ятки архітектури, яка дає можливість отримати фінансування для проведення реставраційних робіт (залучення інвесторів, меценатів тощо).

Культурна спадщина включає пам'ятки (архітектури, скульптури та ін.), архітектурні ансамблі та визначні місця [2], найбільшу кількість серед яких становлять пам'ятки архітектури. Пам'яткою архітектури є об'єкт, що підлягає охороні, має історичну, наукову, художню та культурну цінність, а також достатній для проведення реставраційних робіт рівень збереження та повноти архітектурних форм.

Вперше ідея охорони культурної спадщини виникла у Скандинавських країнах, для яких оберігання пам'яток було традиційним звичаєм. У Швеції в 1666 р. було прийнято акт «Королівського Магістрату оголошення та припис про стародавні пам'ятки і старовини в державі» [4], в якому проголошувалася заборона завдавати шкоди пам'яткам, до яких відносилися поховання, руїни замків, інші відомі споруди та їх залишки, а також вводилася система опису пам'яток, яку повинні були здійснити місцева влада та духовенство. У 1886 році був виданий королівський Декрет, який зробив шведське законодавство у сфері охорони культурної спадщини найстарішим у світі, де у двадцяти параграфах розроблялися механізми захисту пам'яток та способи контролю за ними, принципи проведення дослідження та виконання археологічних робіт, а також знесення пам'яток, при проведенні господарських робіт [3].

Пам'ятки культурної спадщини здійснюють значний вплив на середовище їх розташування (соціальний, культурно – освітній, економічний, містобудівний). Економічний вплив реставрації та реновації пам'яток архітектури полягає у створенні нових робочих місць, розвитку малого бізнесу, зростання туризму та вартості нерухомості. Хорошим прикладом була американська програма економічного розвитку «Main Street», у якій брали участь більше 2500 міст, в яких були створені нові робочі місця та компанії, відремонтовано і розширено торгівельні будинки в історичному центрі, залучені значні обсяги інвестицій [5].

Окрім економічного впливу, культурна спадщина підвищує туристичний потенціал регіону, який проявляється у екскурсійних (оглядових) маршрутах на

території пам'ятки, культурно – історичному, мистецькому, креативному, тематичному та подієвому туризмі тощо.

Сучасні тенденції охорони пам'яток архітектури передбачають виконання інтегрованої реставрації, яка включає тісний взаємозв'язок та співпрацю реставраторів, архітекторів, дослідників історичної, технічної та ін. документації, громадських діячів та представників влади. Пам'ятко – охоронна діяльність в Україні повинна розв'язувати низку питань, найголовнішими серед яких є:

- Відсутність фінансування, що спричиняє втрату багатьох пам'яток архітектури.
- Порушення законодавства у сфері охорони спадщини, відсутність належного покарання, неякісний контроль за виконанням та дотриманням закону.
- Відсутність цифрового та паперового реєстру і документації всіх пам'яток.
- Низька популяризація та інвестиційна привабливість пам'яток архітектури, через відсутність податкових пільг для інвесторів, спонсорів, меценатів тощо.

Саме правильний менеджмент культурної спадщини дозволяє показати її цінність, зацікавити інвесторів через формування ціннісної пропозиції, розробку бізнес – моделі, бізнес – стратегії та бізнес – плану пам'ятки архітектури із врахуванням чотирьох складових: мети, учасників, діяльності і доходів. Метою і діяльністю є цілі та робота організації, яка опікується пам'яткою. Учасниками є залучені до збереження пам'ятки люди (архітектори, волонтери та ін.). Доходами являються зароблені та отримані кошти.

Ефективність управління визначається через оцінку впливу на середовище, спільноту та економіку. Складовими ефективного управління є: «місце», захист і збереження пам'ятки, вибір пріоритетів, планування завдань та цілей, промоція і комунікація. Бізнес – план пам'ятки архітектури включає перелік дій, які допоможуть реалізувати стратегію. Бізнес – стратегія описує цілі та напрями управління пам'яткою, а бізнес – модель є способом отримання доходів, враховуючи ресурси та можливості досягнення поставлених цілей. Цінність пам'ятки включає переваги, якими вона володіє (історичні, символічні, естетичні та ін.).

Утилітарна цінність пам'яток архітектури, яка досягається відновленням та набуттям нових функцій дозволяє створити можливості для практичного використання пам'ятки, зменшує її відстороненість від сучасності, а популяризація сприяє включенню до активного життя суспільства. Все це створить умови для утримання та збереження пам'ятки.

Вітчизняні та закордонні організації, що опікуються культурною спадщиною розробляють різноманітні рекомендації, «кейси», «дорожні карти», Білі книги, які містять інформацію, експертні думки, приклади вирішення того чи іншого питання, яке пов'язане із пам'ятко-охоронною діяльністю. Метою публікації таких документів є надання корисної інформації, алгоритмів дій, порад, висновків, а також розбір помилок.

Наприклад, проектом ReHERIT, який реалізовувався у 2018 – 2020 рр. та був спрямований на переосмислення і розвиток потенціалу культурної спадщини міст Центральної та Західної України була видана Біла книга «Управління місцевою культурною спадщиною в Україні: огляд державної політики, джерел та моделей фінансування», яка дає рекомендації для органів місцевої влади, а також громадських діячів зрозуміти процеси фінансування місцевої культурної спадщини, поглибити знання та розуміння перебудови і підвищення ефективності фінансування пам'яток [1].

Одночасно, під час розробки бізнес – плану пам'ятки архітектури, при плануванні в подальшому проведення реставраційних робіт необхідно врахувати такі складові: дослідження об'ємно – планувальних та архітектурно – конструктивних рішень будівлі; технологічні, технічні, організаційні рішення виконання демонтажних та будівельних робіт; кошторисні розрахунки та техніко – економічні показники; вибір машин та механізмів; архітектурні проектні рішення щодо реставрації пам'ятки та ін.

Висновки. Частими проблемами для архітекторів – реставраторів та громадських діячів, які намагаються відновити маловідомі пам'ятки архітектури є відсутність підтримки та несприйняття спадщини, як економічного активу. Тому важливим є розуміння принципів управління культурною спадщиною, яке дає можливість популяризувати пам'ятку серед населення, залучати волонтерів до її відновлення, а також отримувати грантове та ін. види фінансування, без якого виконання реставраційних робіт є практично неможливим.

1. Біла книга «Управління місцевою культурною спадщиною в Україні: огляд державної політики, джерел та моделей фінансування». URL: www.reherit.org.ua
2. Охорона культурної спадщини. Збірник міжнародних документів. Київ, 2002. 136 с.
3. Присяжнюк О.М. Шведська традиція державної опіки над культурною спадщиною. Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал. № 1(17). 2022. 234 с. ISSN 2707-6776. <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-17-8>
4. Hammer F. Die geschichtliche Entwicklung des Denkmalrechts in Deutschland. Tübingen: J.C.B. Mohr. 1995. 434 s.
5. Rypkema D., Cheong C., Mason R.. *Measuring Economic Impacts of Historic Preservation: A Report to the Advisory Council on Historic Preservation.* Washington, DC: Advisory Council on Historic Preservation, 2011.

Онуфрив Я.О.

**кандидатка архітектури, доцентка
ORCID: 0000-0003-0261-4738**

Лукашук Г.Б.

**кандидат сільсько-господарських, доцентка
ORCID: 0000-0003-4043-8771**

Тупісь С.П.

**кандидат архітектури, доцент
ORCID: 0000-0003-3772-5243**

**Національний університет «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна**

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЛАНДШАФТНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРКІВ-ПАМ'ЯТОК САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА (НА ПРИКЛАДІ ПАРКУ "ЖОВТНЕВИЙ" В М. ЧЕРНІВЦІ)

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва - категорія заповідних об'єктів, що визначається Законом України про природно-заповідний фонд. Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

На сьогодні у межах міста Чернівці налічується дев'ять парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення загальною площею 108,55 га. Парк «Жовтневий» займає важливе місце серед об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення м. Чернівці. Площа парку складає 63,5 га, з яких 6,5 га займають декоративні озера. До нашого часу збереглася тополева алея, яка, найімовірніше, була частиною польової дороги в минулому. Парк було закладено на основі залишених фрагментів лісової рослинності, згодом сформували алеї з урахуванням особливостей рельєфу та заклали алеїні і солітерні посадки. Особливістю парку є три штучні озера поєднані між собою струмком, який є притокою річки Коровія. Рельєф парку горбистий, з вершини одного з пагорбів відкриваються красиві краєвиди на всю долину з силуетом гори Цецино і далечинами в бік с. Великий Кучурів. В перспективі розвитку зеленої зони міста Чернівців парк «Жовтневий» розглядається як найбільша озеленена територія в південному районі міста. Згідно з Інтегрованою Концепцією розвитку міста Чернівці (2030) планується пов'язати «зеленими» еко-коридорами територію парку з іншими парками в центральній частині міста.

В контексті даної проблематики авторами публікації у 2021 р. був розроблений проект реконструкції парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Жовтневий».

Згідно проведених нами передпроектних досліджень у парку «Жовтневий» виявлено низку проблем та конфліктів транспортно-пішохідного, функціонального, природного, антропогенного та візуального характеру. Серед яких основними є:

- втрата просторової цілісності парку: територія парку розділена на дві частини вулицею Комарова з інтенсивним транспортним рухом, що значно ускладнює пішохідні зв'язки між цими двома частинами парку;
- недоступність території парку для маломобільних груп населення на більшій частині території парку і на деяких входах;
- значне пошкодження покриття на більшості паркових алеях і доріжках;
- відсутність велосипедної інфраструктури на території парку;
- необлаштованість окремих входів на територію парку;
- незаконне використання території парку сторонніми особами;
- нерівномірне антропогенне навантаження на територію парку;
- недостатня кількість облаштованих просторів для дітей і молоді;
- недостатня кількість санітарних об'єктів: громадських вбиралень, смітників;
- відсутні облаштовані місця для розведення вогнищ і проведення пікніків;
- підтоплення і надмірне заволодження окремих ділянок парку;
- замулення і забруднення озер стічними водами і сміттям;
- присутність значної кількості аварійних і сухостійних дерев;
- присутність на території парку значної кількості інвазійних видів рослин та ін.

Концепція ландшафтно-просторової організації парку „Жовтневий”, розроблена авторами даної публікації, передбачає вирішення основних проблем та конфліктів на території парку планувальними та ландшафтними засобами. В першу чергу, було заплановано сполучити південну частину парку із північною частиною парку підземним переходом, що дозволило б вирішити проблему доступності для маломобільних груп населення та загалом покращити і спростити пішохідний зв'язок між цими двома частинами парку. Згідно з проектованою концепцією у південній частині парку планується максимально зберегти її природний характер, але при цьому сформувати чітку планувальну структуру та забезпечити відвідувачів необхідними зручностями. Для того щоб побороти явище неконтрольованого розведення вогнищ і влаштування пікніків мешканцями необхідним є організувати цей вид відпочинку та забезпечити місцевих мешканців обладнаними майданчиками для влаштування пікніків. Такі місця пропонується створити на схилах на місці колишніх фруктових садів між верхньою та нижньою алеями парку. Ще одним важливим ресурсом, який має південна частина парку є наявність значного перепаду рельєфу, що створює можливість улаштування тут оглядових майданчиків, звідки відкриватимуться види на південно-західні околиці міста. Одним з основних планувальних заходів, що покликані зберегти природні ресурси території парку „Жовтневий”, є функціональне зонування, що передбачає створення заповідної зони в межах парку. До цієї зони входить заболочена долина струмка та озеро в південній частині парку. Згідно проектованої концепції ця частина парку повинна зберегти

свій природний характер і задля цього формується ця зона, де буде обмежено перебування людей. Згідно з проєктованим функціональним зонуванням, найбільшу площу на території парку займатиме зона тихого відпочинку та прогулянок, натомість зона розваг та активного відпочинку буде зменшена, а зона торгівлі та громадського харчування взагалі зникне. Це дозволить зменшити наявне антропогенне навантаження на ландшафт та захистити наявні цінні елементи озеленення.

Проєкт утримання та реконструкції парку «Жовтневий» спрямований на максимальне збереження природного ландшафту та підсилення його функціональних і художніх особливостей. Відновлення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва повинно проводитись комплексом методів: реставрація найбільш цінних елементів рослинних мікроугруповань, консервація дерев та кущів, що підлягають охороні, адаптація всього паркового комплексу до сучасних умов.

Закон України Про природно-заповідний фонд України. - [Документ № 2456-12, поточна редакція від 08.08.2021, чинний від 16.06.1992]. – Верховна Рада України, 1992. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>

Інтегрована концепція розвитку Чернівців 2030. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://chernivtsi2030.cv.ua/?p=2483>

Тупісь С.П., Онуфрив Я.О., Лукащук Г.Б., Соснова Н.С., Кознарська Г.Є. ПРОЄКТ УТРИМАННЯ ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ ПАРКУ ПАМ'ЯТКИ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА „ЖОВТНЕВИЙ” У М. ЧЕРНІВЦІ. Пояснювальна записка. Том 1. Львів, 2021.

Мартишова Л.С.
кандидатка архітектури, доцентка
ХНУМГ імені О. М. Бекетова
м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-2211-3562

ГЕНЕЗИС КУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТУ

Всесвітня історія – по суті своїй, історія конфліктів, в основі якої, як історії розвитку людства, лежить процес зміни не тільки історичних періодів, а й чергування будівництва і руйнувань, коли творення змінюється знищенням, "звільняючи місце" для нових періодів і актів творіння. Кожен конфлікт спричиняє руйнування від локальних до глобальних, проте йдеться не тільки про фізичне знищення цілісності, а, головне, про втрату цілих пластів культури, традицій, зокрема й самотності людей.

У загальній формі взаємозв'язок між подіями, явищами та об'єктами у світі, виражають закони діалектики, сформульовані Г.В.Ф. Гегелем, які, однак, мають глибше коріння. Так, "ядром" діалектики називають "закон єдності та боротьби протилежностей", що має античний прототип: "ворогуюче з'єднується, з тих, що розходяться, – найпрекрасніша гармонія". Таке визначення античний матеріаліст Геракліт дав гармонії, яка, на його думку, визначає об'єктивний світ речей, структуру космосу і загалом взаємовідносини природи і мистецтва. Згідно з цим законом, кожному предмету і явищу властиві внутрішні протилежності, що перебувають у єдності та взаємодії, боротьбі між собою. Взаємодія протилежностей народжує форму, спричиняючи зміну в структурі або згин поверхні (за Гайдеггером).

Сучасне уявлення про культурний ландшафт неоднозначне. Нині склалося три принципово різних тлумачення терміна "культурний ландшафт", в основі якого лежать різні домінуючі чинники: природне, культурне або інформаційне середовище. Так, деякі дослідники дотримуються традиційного підходу і визначають культурний ландшафт як антропогенний ландшафт, тобто природний ландшафт місцевості, змінений людиною за певною програмою, що має високі естетичні та функціональні якості. В основі іншого підходу лежить розуміння культурного ландшафту як деякої місцевості, яка протягом тривалого історичного періоду була місцем проживання певної групи людей, які є носіями специфічних культурних цінностей. Найчастіше як такі групи виступають етнічні або конфесійні спільноти. Існує також розуміння цього терміна як інформаційного, в основі якого лежить уявлення про активну роль інтелектуальної та духовної діяльності у формуванні культурного ландшафту; при цьому важливо підкреслити, що культурні духовні та інтелектуальні цінності, які зберігаються й передаються від одного покоління людей до іншого у вигляді інформації, не тільки визначають формування

та розвиток культурного ландшафту, а й є його частиною, зазнають на собі вплив інших, матеріальних компонентів ландшафту.

Найважливішою частиною культурного ландшафту є культурна спадщина, що зберігається у вигляді уречевлених об'єктів, традиційної діяльності людей або інформації. У деяких культурних ландшафтах спадщина є домінантною, визначає перебіг усіх суспільних процесів, що відбуваються на їхній території. Це насамперед комплексні історико-культурні та природні утворення, які є носіями історичної пам'яті, пов'язані з місцями, що зберігають у собі матеріальні та нематеріальні свідчення історичної пам'яті – пам'ятки архітектури, археології, етнології, топоніми, архівні та бібліографічні джерела, різноманітні об'єкти та предмети – природні та антропогенні, що вказують на зв'язок ландшафту з історичними подіями. Подіями, що визначили долю країни, народів, які її населяють, їхньої культури, а також із життям великих людей, які внесли особливо вагомий вклад у розвиток країни та грали значну роль в формуванні її культури.

Сучасне місто це високоорганізована структура з численними складними зв'язками та системами, які є різними інфраструктурними рівнями цілісного організму. Всі ці рівні не тільки пов'язані між собою, а й взаємообумовлюють один одного, створюючи цілісний інформаційний простір, що виражається властивою кожному рівню мовою. Містобудівна структура міста, що виражена мовою об'ємно-пластичних форм архітектурних об'єктів та просторовими засобами, має найбільш сильний вплив на психологічний та емоційно-естетичний стан людини (мешканця міста). Просторові особливості міської структури відбивають не тільки майстерність і індивідуальність автора, але, головне, філософію часу, його стилістичні та естетичні особливості, традиційні і культурні стереотипи, і навіть сучасні технологічні тенденції.

Складність та багатозначність сучасного світу обумовлює певне ставлення до навколишнього середовища, вимагає його нового осмислення і розуміння. Архітектура та містобудування, сфера, що охоплює всі прояви діяльності людини, де найважливішим є те, що це простір моделювання штучного середовища, яке є невід'ємною частиною цілісного світу. Середовище – це цілісний, організований простір, що постійно оточує людину, за допомогою архітектури активно і постійно впливає на єдиний процес формування цієї двоєдиної структури (архітектурне середовище моделює природне, поєднуючись в єдине ціле). Створюючи штучне середовище для життя людини, архітектура багатогранно впливає на людину, при цьому найсильніший вплив вона чинить через візуальне сприйняття, бо діяльність людини завжди пов'язана з різними формами сприйняття навколишнього середовища. Витвір архітектури – це ідея (щось вигадане, уявне) що «одягнена» в матеріальну форму у реальному просторі міста та відтворює світ і його устрій, механізм переведення в фізичний вимір міфів і вигадок, викликаних сучасними умовами, де вигадки стають реальністю завдяки грі форм, образів і смислів.

По мірі того як архітектура стає дійсністю і частиною повсякденного ландшафту, її буденність підвищує рівень реальності, а безперервне відтворення надає початковій архітектурній штучності – природність. Повторюючись у вирі витворів, архітектор створює нову багатофакторну архітектурну реальність, елементи якої проглядаються скрізь, поєднуючись в цілісне середовище, де знак і те що позначається зливаються в ціле. Відтворення за своєю природою – це ритуал повторів і наслідування, де народжується нова штучна природа на основі вже створеної. Ця нова реальність вражає нас грою об'ємно-просторових форм, більше за дійсність, змушуючи орієнтуватись за допомогою архетипів та гри у «впізнання» елементів та образів в навколишньому світі.

Тож унікальність архітектурного середовища сучасного міста не тільки в його здібності постійно відповідати вимогам стрімкого розвитку, чи в тім, що мистецтво архітектури полягає в наслідуванні ідеї, породженої умовами чи тенденціями певного періоду. Архітектура сучасного міста це цілісний організм, що шар за шаром «створює» світ міста, а кожний новий елемент базується на первісному та стає в свою чергу базою для наступного.

Архітектура, з моменту «появи на світ» у вигляді першої споруди – стародавнього житла, охоплювала естетику і функцію, оперувала знаннями, якими володіло людство, висловлювала розуміння навколишнього світу, а архітектор був не тільки будівельником і художником, але і інженером, вченим і філософом. Він був озброєний усіма знаннями, що давав навколишній світ, – від Піфагорійської космогонії, архітектоніки, космосу, до вчення Демокрита про атоми. Перші будівлі, споруджені людиною на Землі, – це моделі світобудови, а структура древніх міст – не що інше, як відображення картини світу, де основні осі вулиць орієнтовані відповідно «небесним осям». Космос і природне середовище в значній мірі визначили як містобудівні традиції, так і архітектурні образи, що неодмінно знайшли відображення в одному з основних естетичних призначень архітектури – виявляти внутрішню сутність об'єкта, закладену в території і часі, виражену через «здійснення метафізики» цієї території, у втіленні прототипу, спочатку властивого даному місцю (простору). Тож архітектор здатний об'єднувати в єдине ціле об'ємно-просторового витвору художньо-образні і багатофункціональні аспекти.

Peter Strasser
Professor
University for Continuing Education
Krems, Austria

THE MARKING OF CULTURAL PROPERTY ACCORDING TO THE 1954 HAGUE CONVENTION – LESSONS LEARNT FROM AUSTRIA

In 2022 UNESCO provided technical advice to the Government of Ukraine on the marking of cultural sites. This endeavour should facilitate the recognition of cultural property during armed conflicts. Consequently, the marking of cultural property does not fulfil “marketing purposes” like as “label” for touristic purposes, but represents common practise laid down in international law.

Signs for cultural property are a phenomenon of the 20th century. Their emergence is closely related with armed conflicts; consequently their legal basis is connected with the development of international humanitarian law. Since *the IXth Convention concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War* (The Hague, 18 October 1907), where in its article 5 a sign for cultural sites is foreseen, in a series of Conventions (*Roehrich Pact 1935*, *The Hague Convention 1954*, and its *Second Protocol 1999*) signs for cultural property were introduced. However, only the blue-white shield of the *1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflicts* (mentioned in the Arts 6, 16 and 17 of the Convention) (and of the two specifications of the shield referring to “special protection” and “enhanced protection”) became widely known and implemented on global scale. Later, labels symbolising *World Heritage* (1972), intangible heritage of UNESCO (2003), *Cultural Routes of the Council of Europe* and of heritage recognised by the European Union (*European Heritage Label*) became widely applied with non-military purposes. These labels, however, symbolise the important value of the “common heritage of mankind” and contribute widely to the development of cultural tourism and to mutual recognition of cultural values based on cultural diversity.

The (voluntarily) marking of cultural property as stipulated in Art. 6 of the *1954 Hague Convention* represents an activity to be undertaken primarily during times of peace as preparatory work. Although Art. 10 of the Convention refers to the marking of cultural property “under special protection” to be done “*during* an armed conflict”, in practise, however, shelters for cultural property under special protection (Art. 8) were marked already during peace time. In fact, the handful sites under “special protection” in Austria, Germany, Holy See, Mexico and in the Netherlands were – so far it is known to the author – never involved in an armed conflict anyway.

This essay will focus on the implementation practise of the marking of cultural property in Austria, which were undertaken based on the *1954 Hague Convention*. These activities, which cover meanwhile a period of more than fifty years, represent an interesting case regarding interpretation and application of an international Convention. The marking

exercise of cultural property was never implemented before in Austria (while the evacuation of cultural goods was undertaken during Second World War – long before a corresponding international legal instrument – including a specific emblem – was adopted). Austria ratified the *1954 Hague Convention* in 1964. The marking of cultural property was triggered in Austria – according to some oral sources – on the occasion of an armed conflict: In August 1968, during the invasion of troops of the Warsaw Pact under the lead of the Soviet Union in Czechoslovakia, it seems that in Austria civilians marked some buildings (e.g. chapels and churches) close to the Czechoslovakian border with hand-made blue-white shields in order to prevent damages during an eventual armed conflict close to the Austrian border. (Due to political reasons, the Austrian Government did not allow the Austrian Army to enter the zone closer than 30 km to the state border.) Consequently, analogue to the origin of the idea of cultural property protection, which is stipulated in early examples of Humanitarian Law (e.g. *IXth Hague Convention 1907*), also in Austria the marking goes back to a military background. Following this “civilian implementation” of the spirit of the *1954 Hague Convention*, the Austrian government installed in the late 1960ies and 1970ies the *Konventionsbüro* at the Federal Monuments Protection Authority in Vienna. This “Convention’s Office” was mandated to implemented in close cooperation with the Austrian Army the *1954 Hague Convention*. For many years the *Konventionsbüro* was engaged in the identification and marking of cultural property in Austria with the blue-white emblem. Maybe it did its job “too well”, as it compiled registers and descriptions of some thousands cultural properties and classified them into four ranks (category A as “very important” up to category D as “of local importance”). Between 1971 and 1984 some thousands of emblems were distributed. Finally, the emblems became a common feature of the Austrian landscape, however, as the marking was often made on an ad-hoc basis, the overview what should be protected under the 1954 Convention got lost. Moreover, the registers with some thousands of entries of A-D-categorised property did rather confuse the military staff than to support them in their military planning, as practically “everything” of the landscape was somehow a cultural property of a certain A-D-rank.

Consequently, following the amendment of the Austrian Monuments Protection Act in 2000, by 2009 a new inventory had to be prepared based on international registration standards. At the same time, all the emblems, which were displayed so far, ceased to be valid (however, they were not removed). The new inventory (which was issued through a Minister’s decree) of cultural property protected under the *1954 Hague Conventions* covers 135 site and is available through internet.

The contribution will on the one hand provide an overview on the international obligations regarding the marking of cultural property, and on the other hand demonstrate the practical implementation of these international demands by analysing the activities, achievements and deficits of Austria’s marking efforts. The contribution will conclude with recommendations on “does and dont’s”.

Попович Є.М.
магістр, асистент
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

ВІМ СКАНУВАННЯ В ПРОЦЕСАХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ

ВІМ-сканування - метод візуального дистанційного дослідження поверхонь об'єктів, за допомогою спеціального обладнання. Обладнання використовує лазерні промені для фіксації кожної окремої точки об'єкту який знаходиться навколо чи біля даного устаткування. Кожній цятці автоматично задається значення відстані від лазерного випромінювача до поверхні, місцезнаходження за координатами та відповідний відтінок кольору, що відповідає оригінальному відтінку на поверхні сканованого об'єкту. Кількість таких точок варіюється в залежності від технічних можливостей обладнання та розмірів досліджуваного об'єкту, в середньому значення складає 4 млн точок за 1 секунду, з точністю до 1 мм. Для детальнішого відтворення майбутньої 3д моделі на основі даних від ВІМ -сканування рекомендується проводити сканування із декількох місць та ракурсів.

Із початком 1990 років такі технології почали використовувати і в архітектурній практиці. Перш за все,- метод дозволяє отримувати за короткий термін пропорційну поверхневу модель певної споруди, на противагу традиційним архітектурним обмірам. Можливість зберегти її на портативних носіях і доступ до неї у будь-який час. Особливу роль ВІМ-сканування виконує в процесі реставрації і дотичних йому,- коли необхідно в превентивних цілях дослідити і зафіксувати історичну будівлю, пізніше - створити ВІМ модель, дослідити конструкції та енергоефективність після реставрації. Створення декількох ВІМ варіантів реконструкції чи фіксації, консервації чи ревіталізації певного об'єкту дозволяє вибрати оптимальний варіант і в подальшому прискорити процес створення технічної документації. Проте, технічний розвиток не досягнув розвитку коли штучний інтелект міг би автоматично дистанційно визначати тип тої чи іншої конструкції, визначати стиль та період будівництва заданої споруди, і головне, - навряд чи буде спроможний визначати її художню, технологічну чи історичну цінність просто відсканувавши її. Серед недоліків (тимчасових) можна ще назвати,- сканування можливо тільки поверхнево, без визначення можливих внутрішніх дефектів, складу матеріалів будівництва, типів конструкцій тощо.

Застосовано 3D сканування в численних проектах на стадіях архітектурних обмірів. Серед найбільш визначних і останніх пам'яток Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО можна привести приклад собору Св. Софії в Константинополі (Стамбулі). Сканування проводили дослідники Fabian Stroth

із Університету Альберта Людвіга у Фрайбурзі, кафедри Візантійської археології, та Hasan Firat Diker, - професор із Університету Фатіха Султана Мехмета, Факультету архітектури та дизайну. Окрім 3D сканування було використано короткохвильові радари, і відкрито та досліджено нові підземні структури та коридори. Найбільш яскравим прикладом практичного використання технології Scan-to-BIM та Points Cloud став випадок із всесвітньо відомою пам'яткою архітектури собором Нотре Дам в Парижі. Де після пожежі та руйнувань, було прийнято рішення про реконструкцію первинного вигляду, і зараз в ході реставрації джерелом для розроблення технічної документації слугує відсканована істориком та архітектором Андрю Таллоном 3D модель собору в 2015 році, за допомогою обладнання від компанії Trimble MEP. За допомогою цього ж обладнання в 2005 році була відсканована пам'ятка ЮНЕСКО музей-заповідник «Софія Київська» ДП «Київгеоінформатика»: «Для лазерного сканування використовувався панорамний 3D сканер Callidus CS3200, а для координування точок стояння сканера - безвідбивачевий електронний тахеометр Trimble 3305DR. Зовнішнє сканування було виконано з трьох точок стояння інструменту під кутом 120 °, а в середині - на кожному поверсі, з кроком 0.5 ° × 0.5 ° для детальної зйомки всіх подробиць об'єкта.»

Особливої уваги потребують історичні ареали менших міст України. Наприклад, в межах історичного ареалу міста Чернівці існує охоронна зона пам'яток архітектури та містобудування площею 293 га, 211 вулиць та 483 пам'ятки архітектури. При наявності таких методів фіксації, є можливість і шанс провести сканування фасадів, деталей, внутрішніх приміщень і зберегти ці ареали у віртуальній формі, оскільки технічні стани будівель постійно погіршуються і втрачаються. В майбутньому на основі BIM моделей, технічно буде можливо навіть роздрукувати суцільні фасади в первинному вигляді, відтворивши таким чином цікаві і неповторні творіння людських рук та ідей.

1. 3D scanning data use for modular building renovation based on BIM model/ Anatolijs Borodinecs, Jurgis Zemitis, Modris Dobelis and Maris Kalinka/ MATEC Web of Conferences 251 (2018)
2. A Scan-to-BIM Methodology Applied to Heritage Buildings/ Gustavo Rocha, Luís Mateus / Heritage 2020 MPDI/
3. <https://mep.trimble.com/fr/resources/blog/bim-%C3%A0-la-rescousse-la-restauration-et-la-reconstruction-de-notre-dame>
4. <http://www.kmcgeo.com/Topoworks/2005-scan-sofia.htm>

Пентелейчук Ф.Г.
магістр, завідувач лабораторії
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

АНТОЛОГІЯ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОСЛАВНИХ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ БУКОВИНИ

Варто зазначити, що Буковина відома своєю сакральною архітектурою, особливо православними парафіяльними церквами. Важливою та актуальною є необхідність дослідження й збереження цієї спадщини з метою її передачі наступним поколінням.

Метою даного дослідження є дослідження розвитку та типологічних особливостей планувальних рішень парафіяльних дерев'яних церков. Досягнення мети статті передбачає виконання таких завдань: аналіз існуючих досліджень і зразків архітектури православних дерев'яних церков Буковини, порівняння споруд різних хронологічних періодів, виявлення чинників впливу на їх розвиток, узагальнення проведених досліджень, формулювання висновків.

Так склалося, що Буковина займає особливе місце у розвитку архітектури православних храмів. В першу чергу ми зобов'язані цим культурній самобутності і традиціям народу, природно-кліматичним умовам, а також видатним діячам культури, з яких більшість належала до церковного кліру.

Докторка архітектури Ірина Коротун поділяє розвиток православної архітектури Буковини на 5 етапів: середньовічна, або княжо-боярська доба (мол-давське князівство) - період ктиторства та розвитку регіонального стилю; австрійський період: 1774-1918, період європеїзації, початок і розвиток будівництва парафіяльних церков; румунський період 1918-44, відродження національних і регіональних стилів храмової архітектури; радянський період 1944-91 припинення будівництва церков, частковий занепад споруд, у яких припинено використання церковними громадами; сучасний період (Незалежна Україна) – відродження і розвиток традицій архітектури культових споруд [1].

Зазначені періоди характеризуються певними особливостями. Так, у середньовічну, або княжо-боярську добу практично не будувалися парафіяльні (приходські) церкви. Православна архітектура цього періоду на території Південної Буковини представлена монастирськими комплексами: Церкви Успіння Богородиці в монастирях Сучавиця, Путна (1470-81), Благовіщення, Молдовиця (1532), обітня церква Відсічення глави Святого Іоана Хрестителя в Арборі (1502), що ввійли до Списку ЮНЕСКО, а також церква Святого Георгія, монастир Святого Іоана Сучавського та інші. Також цей період представлений унікальними церквами-фортецями Північної Буковини: Свято-Ільїнська церква у с. Топорівці (1560), церква Вознесіння, смт Лужани (1453), Різдва Богородиці, село Рухотин (1459),

церква Різдва Пресвятої Богородиці монастиря Гореча (1767), Чернівці. Окрему групу складають дерев'яні церкви, що дійшли до нас від молдавського періоду. Найстаріша з відомих – дерев'яна церква біля монастиря Путна (датується часом Стефана Великого), Свято- Миколаївська дерев'яна церква 1607 рік (рис.1).

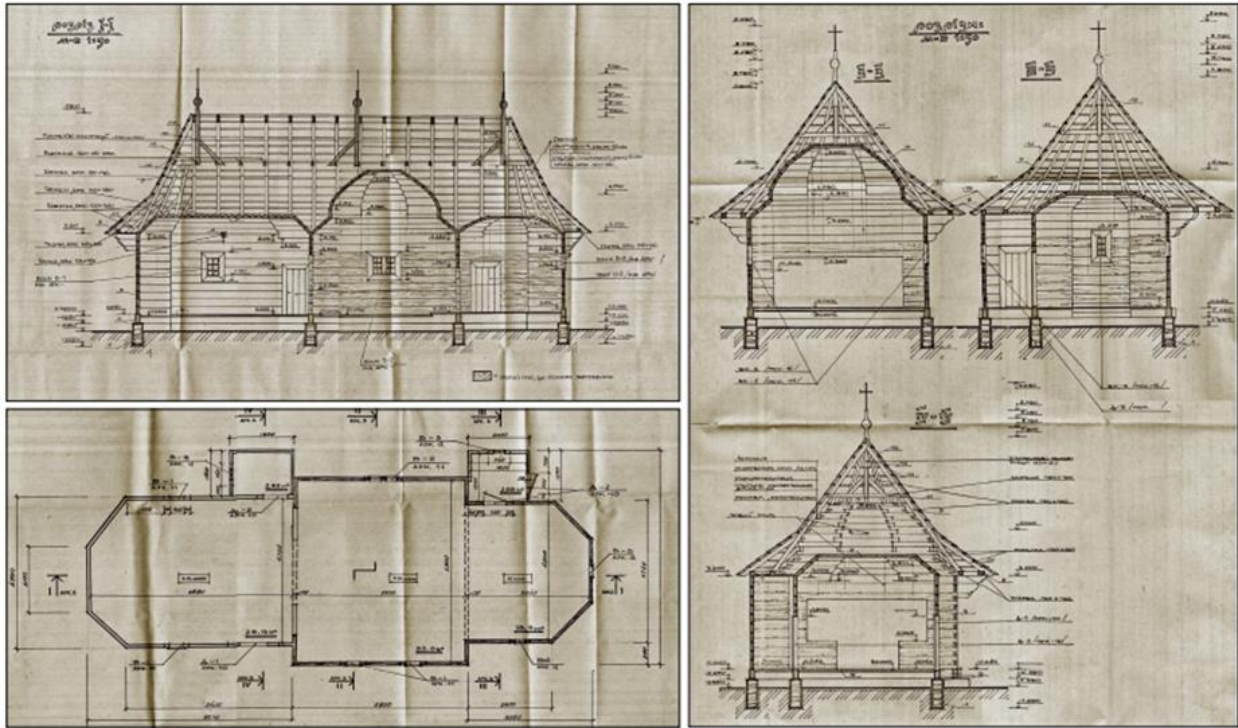

Рис.1. Свято-Миколаївська церква. Обмірні креслення. Розріз, план.1993 [3]

Також у Чернівцях збереглися дерев'яні Вознесенська (кін. XVII ст.), Спирідонівська та Успенська церкви (рис.2, 3). Троїцька Свято-кафедральна церква, що знаходилася у Чернівцях і у радянські часи була переміщена до музею народної архітектури та побуту імені Климентія Шептицького, м. Львів (рис .4).

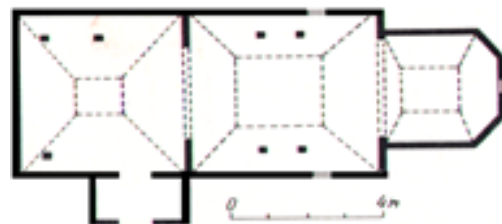
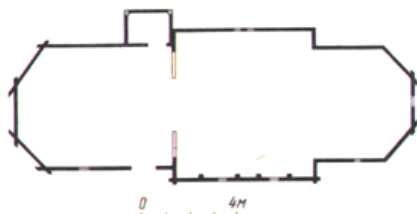

Рис. 2, 3 . Миколаївська церква, 1607 г.; Вознесенська церква, кін. XVII ст.

м. Чернівці [2]

У австрійському періоді спостерігається початок і розвиток будівництва парафіяльних церков. Зокрема велике розповсюдження, в силу доступності матеріалу, отримали дерев'яні церкви. У цей період перестають діяти обмеження на планувально-просторові художні рішення храмів. Тепер не тільки княжі церкви, але й приходські прикрашаються виразними банями, що слугують просторовими композиційними завершеннями споруд.

Рис.5. Свято-Троїцька кафедральна церква, переміщена до музею народної архітектури та побуту імені Климентія Шептицького, м. Львів [3]

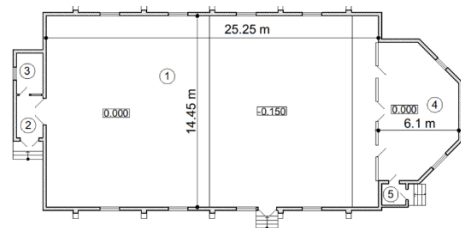

Рис.5. Парафіяльна церква Святого Миколая і дзвінниця у селі Волока

Парафіяльна церква Святого Миколая у селі Волока (рис.5) є однією з найстаріших та найбільших дерев'яних церков на Буковині. В історії села Волока, що за 12 км від міста Чернівці, вона є другою з відомих нам церквою села. Перша знаходилася на відстані приблизно 200 метрів на схід від теперішньої і також була дерев'яною. Вона проіснувала від 1785 до 1829 року. Коли розпочалося будівництво другої церкви, попередня була демонтована і перевезена в сусіднє село Червона Діброва, де її заново зібрали і де вона існує і наразі.

Будівництво церкви святого Миколая тривало з 1829 по 1831 рр. Дерево для спорудження церкви привезено з села Панка. Особливістю церкви є те, що вона

побудована без єдиного металевого цвяха. Для з'єднання дерев'яних конструкцій між собою використані цвяхи з дерева.

На відстані кількох метрів, на південь від церкви, знаходиться дзвіниця. У плані вона являє собою видовжений прямокутник, по висоті з трьома відкритими арковими просторами, у яких знаходяться 3 дзвони. Ідентична дзвіницям церков Святого Миколая у Чернівцях (рис.1) та Успіння Пресвятої Богородиці міста Сучава. Церква згадується у деяких роботах зокрема у монографії, присвяченій селу Міхальча.

Рис.6. Свято- Миколаївська дерев'яна церква та дзвіниця.

Так, Захаріє Воронка писав: «...від села Міхальча у південно-західному напрямку видно пагорб, який... має крутий ухил у сторону села Великий Кучурів. На цьому пагорбі видно багато дерев, а посеред них велику споруду. Це церква села Волока».

Усі наведені церковні споруди мають споріднену, характерну для дерев'яних церков Буковини, планувальну організацію – у формі корабля (одноавні, 3х частні): алегорія корабля порятунку, носова частина – вівтар, центр із паствою; притвор - корма – приміщення для тих, хто оголосився бути похрещеним, але ще пройшов обряду. Пропорції поздовжньої осі церков відповідають пропорціям вертикалі православного хреста [1].

За часів відомого нашого земляка, митрополита Петра Могили, цей планувальний тип розповсюдився по території усїєї православної України, а також на територію теперішньої Польщі, в анклавах заселених у ті часи православним українством.

1. Коротун І.В.: *Архітектурні особливості православних храмів Буковини /Сучасні проблеми архітектури та містобудування/К. КНУБА 20`2008. С. 294 - 300.*

5. *Pentelesco N. Voloca pe Derelui. Schița monografică, județul Cernăuți. Suceava anul 1982-1985.*

Чередюк Є.В.
аспірант
Київський національний університет будівництва і архітектури
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-9618-1322

ОРГАНІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ПРОСТОРІВ РЕЗИДЕНЦІЇ МИТРОПОЛИТІВ БУКОВИНИ І ДАЛМАЦІЇ В ЧЕРНІВЦЯХ

Архітектурна спадщина загалом є вагомою частиною культурної спадщини людства. Цінні архітектурні об'єкти відображають історію та культурний розвиток суспільства. Багато цінних архітектурних об'єктів минулого вже давно повністю або частково втратили свою первинну функцію, що створює серйозні виклики перед суспільством щодо визначення історичної та архітектурної цінності таких об'єктів та вжиття заходів щодо їх збереження.

У країнах Заходу у другій половині ХХ століття внаслідок експериментів та пошуків нового підходу до збереження та менеджменту спадщини відбулася зміна парадигми збереження архітектурної спадщини, фокус змінився від об'єктів (охорони) до процесів та результатів. Таким чином спадщина почала розглядатися не як пам'ятники минулого, а як засіб для передачі історичності. До того ж при такому підході споруди та монументи сприяють розвитку територій задовольняючи соціальні, політичні та економічні потреби мешканців. Ідея полягає в тому щоб використовувати надбання минулого для сприяння розвитку майбутнього, тим самим примножуючи значимість такої спадщини [1].

Резиденція митрополитів Буковини і Далмації є однією з найпопулярніших туристичних атракцій Буковини. Вже понад 10 років ансамбль є охоронюваною пам'яткою всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Україна, як держава-член ЮНЕСКО, взяла на себе зобов'язання щодо збереження і захисту об'єктів всесвітньої спадщини [3].

Сучасні тенденції у сфері збереження архітектурної спадщини вимагають не тільки захисту цінних автентичних споруд та їх елементів, але і пристосування таких архітектурних об'єктів до умов сучасного міського середовища та потреб сучасного суспільства. Зокрема мова йде, наприклад, про інклюзивність та пошук нових функцій на заміну тим, які застаріли та втратили свою актуальність [2]. Це, звичайно ж, стосується і громадських просторів, які, якщо не є безпосередньою частиною архітектурних ансамблів, то часто виступають доповненням архітектурних об'єктів і допомагають інтегрувати цінну історичну архітектуру в полотно сучасного міста. Враховуючи існуючу туристичну привабливість Резиденції Митрополитів Буковини і Далмації та її туристичний потенціал постає проблема організації комфортних умов перебування на території об'єкту зростаючої кількості відвідувачів. Двори, що знаходяться на території ансамблю потребують уваги. Із плином історії Резиденція

втратила свою первинну функцію, і згодом двори що формують простір навколо почали занепадати. Переосмислення занедбаних просторів дає можливість комплексного вирішення кількох проблем одночасно – проблему реставрації занедбаної архітектури та архітектурних елементів, ревіталізації занедбаних просторів та пристосування до вимог сучасного суспільства щодо інклюзивності та комфорту.

Територія ансамблю площею у 8га знаходиться у безпосередній близькості та пішохідній доступності до кількох центрів тяжіння історичного центру Чернівців, зокрема до Центральної і Театральної площ, а також площі Філармонії. Навколо Резиденції є сформована охоронна буферна зона площею у 245га. На північ від об'єкта на вершині гори Домнік знаходиться парк імені Юрія Федьковича, що характерний своїм занедбаним станом, проте є дуже перспективною локацією на межі старого міста. Поряд з головним входом на територію ансамблю також є сквер, який нещодавно було ревіталізовано. Основну вісь Резиденції формує Центральний двір (курдонер), Митрополичий Палац та Дендрологічний парк Резиденції. У західній частині Ансамблю знаходиться Семінарська Церква та Семінарський корпус, на схід – Монастирський корпус. Навколо Резиденції зведено Резидентський мур. Чотири споруди формують відкриті простори між ними, відокремлені один від одного мурами резиденції. Серед відкритих просторів Резиденції виділяються наступні: [3]

- Центральний двір (курдонер);
- Господарський, що знаходиться на схід від Монастирського корпусу;
- Східний (верхній) знаходиться на схід від Митрополичого Палацу;
- Семінарський двір розташовується між будівлями Семінарської церкви та Семінарського корпусу;
- Західний двір знаходиться на захід від Митрополичого Палацу.

В контексті проведення 2021-2022 роках реставраційних та ревіталізаційних робіт на території Господарського двору, а також ревіталізації скверу поруч з Резиденцією, подальше обговорення та переосмислення інших просторів ансамблю Резиденції та її буферної зони актуалізується і було б логічним продовженням робіт на території Господарського двору. Особливої уваги заслуговують Семінарський та Східний двори. Східний двір, характерний частковою занедбаністю та неавтентичними прибудовами, є продовженням Господарського, тому він є найочевиднішим «другим кроком» у процесі реорганізації дворів Резиденції. З іншого боку, проблема Семінарського двору сильно пов'язана з насадженнями у цьому дворі. Імовірно корінні системи дерев пошкодили водовідвідну систему, що створює загрози Семінарській Церкві та Семінарському корпусу Резиденції, а тому вирішення його проблем мало б бути більш пріоритетною метою. Як вже зазначалося вище, реставрація це можливість комплексно вирішувати проблеми, а отже у процесі обов'язкової реставрації інженерних мереж цілком логічним було б реорганізувати і сам двір, створивши якісний громадський простір. Окремо варто

згадати і західний двір Резиденції, який не є занедбаним, він просто пустий. Чернівецький національний університет, який займає територію ансамблю проводить там різні події (фестивалі, заходи тощо). Цей двір, хоч і є одним з найбільших за площею імовірно з усіх потребує найменшого втручання. При подальшому плануванні розвитку територій ансамблю варто враховувати в першу чергу інтереси та потреби місцевої громади, студентів та туристів.

Підсумовуючи, можна підкреслити що хорошим знаком є зацікавленість Чернівецького університету у розвитку цих територій, що характеризується реставраційними роботами на території Господарського двору, проте розробку подальших планів в тому числі на інші двори Резиденції митрополитів Буковини і Далмації варто активно заохочувати і їй сприяти, зокрема популяризацією цих ідей, залученням інвесторів, проведенням архітектурних конкурсів тощо.

1. Ashworth, G. (2011). Preservation, Conservation and Heritage: Approaches to the Past in the Present through the Built Environment, *Asian Anthropology*, 10(1), с. 1-18.
2. ICOMOS (2002) International Cultural Tourism Charter. Principles And Guidelines For Managing Tourism At Places Of Cultural And Heritage Significance. ICOMOS International Cultural Tourism Committee.
3. Марусик Т. В., Коротун І. В., Архітектурне диво Чернівців. Architectural miracle of Chernivtsi. українська, англійська. Видавничий дім Букрек, Чернівці, 2019р.

Гомонович С.С.
доцент

Довганюк А.І.
асистент

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна
ORCID 0000-0002-8052-9304

МІСТОБУДІВНИЙ РОЗВИТОК ТА РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПРОМИСЛОВОГО РАЙОНУ МІСТА ЧЕРНІВЦІ

Розвиток міст в Україні відбувається значною мірою шляхом формального планування та регулюється національною системою планування, згідно з яким кожне місто має розвиватися на основі генерального плану. У Генеральному плані Чернівців, розробленому у 2012 році, недостатньо уваги приділено особливостям та терміновим викликам, які постають перед Чернівцями. В Генеральному плані не визначено пріоритетних заходів й основних проєктів, а сама схема не містить чіткого розподілу між вже існуючими елементами та запланованими. У межах ІКРМ (Інтегрована концепція розвитку міста) розроблено карти «Нові райони згідно з Генеральним планом забудови Чернівців», а також «Будівництво доріг згідно з Генеральним планом забудови Чернівців», які дозволяють заповнити цю прогалину.

Територія центрального промрайону складає приблизно 100 га. Вона розташована між річкою Прут та історичною частиною міста.

Положення району є несприятливим по відношенні до сусідніх сельбищних територій. Район негативно впливає на навколишнє середовище, відрізає сельбищні території від ріки. За останні роки відбулося скорочення промислових об'єктів в даному промрайоні.

З метою покращення навколишнього середовища, а також реалізації ідеї зв'язку центру міста і набережної р. Прут існуючі підприємства пропонується винести, лишивши вагонне, локомотивне депо та «Машзавод», який також обмежується територіально. Вивільнені території, разом з існуючим парком надаються переважно для розвитку рекреаційної та громадської зон переважно спортивного та культурного характеру.

Територія центрального промрайону знаходиться в межах адміністративної території обласного центру місті Чернівці, розташована на правому березі річки Прут, на відстані 1 км від історичного центру міста. Територія знаходиться в межах охоронної зони пам'яток історико-культурної спадщини.

Роз'єднаність історичного центру та потенційної рекреаційної зони міського рівня обумовлюється зосередженістю промислових та транспортно-складських територій, які на даний час використовуються тільки частково. Переважну частину

території промрайону складає територія Машинобудівного заводу та Локомотивного ДЕПО та інші промислові об'єкти, для яких закритого типу території є характерним.

Існуюча ситуація території між річкою Прут та центром міста має дві потужні складові – економічна та екологічна, що представлені тут міським рівнем потенціального використання, для стійкого розвитку потрібна остання складова – соціальна, тобто, людина, яка не тільки приїжджає на роботу та відпочинок, а й проживає та користується даним простором. Природні активи представляють виняткову можливість дати майбутнім жителям прямий доступ до рекреаційних зон та при цьому в кілометровій – двадцяти-хвилинній пішій доступності до історичного центру міста. Також дана територія має потенціал перетворитись в багатофункціональний поліцентр, тим самим притягуючи людей з усього міста та прилеглих населених пунктів завдяки пішій доступності до залізного вокзалу, який в перспективі перетвориться на великий транспортний вузол та з півночі річка Прут, яка є рекреаційним серцем міста.

Основні аспекти розвитку території:

- розташована в північній частині від історичного центру м.Черніцві і вирізняється своїм вигідним розташуванням, навністю та наближеністю до доріг, проїздів місцевого значення з твердим покриттям;

- до особливостей даної території треба віднести склад її рельєфу, водні ресурси, що є потенціалом для розвитку рекреаційної зони. Територія проектування частково вільна від забудови.

Територію центрального промислового району можна визначити перспективною для її розвитку, як громадського багатофункціонального центру з частковою житловою забудовою.

На території центрального промислового району наявні комунальні, транспортні підприємства, промислові та складські об'єкти, електрична та насосні підстанції, що можуть здійснювати негативний вплив на загальний екологічний стан навколишнього середовища.

За Інтегрованою концепцією розвитку міста були надані конверсійні пропозиції розвитку та покращення і модернізації занедбаних територій не діючих та частково працюючих промислових підприємств.

До таких територій відноситься набережна р. Прут, вона є однією з найбільших та найважливіших зон із високим потенціалом розвитку, яка з'єднує історичний центр міста з ландшафтом р. Прут. Необхідно посилити функцію цих територій як зеленої відпочинкової зони. Для цього варто сформувати своєрідний багатофункціональний район, в якому можна проживати й працювати, а освоєння набережної р. Прут створить привабливе середовище для дозвілля та відпочинку.

Необхідно зберегти промислову забудову, особливо, якщо деякі приміщення можна використати для створення робочих місць, або ж вказати на їхню цінність для

історії. Сьогодні такий розвиток не відповідає Генеральному плану міста, але зміни можна внести за наявності пропозицій багатофункціонального кварталу.

Уздовж південного берега р. Прут необхідно реалізувати такі заходи:

- а) розбудувати міський пляж;
- б) облаштувати кемпінгову стоянку, спортивні майданчики;
- в) прокласти велосипедну доріжку на дамбі.

Основні ескізні пропозиції розвитку території між залізничним вокзалом та річкою Прут – послужили основою для розробки детального плану, що межує з набережною р. Прут (Рис.1, 2).

Ділянка проектування детального плану частини території (Рис. 2.) частково вільна від забудови. На території ділянки проектування присутні всі необхідні інженерні мережі загальноміського значення. По території проектування проходять дороги та проїзди з твердим покриттям (асфальтним, покращеним щебеним) та ґрунтовим покриттям.

Проектом детального плану території пропонується ревіталізація існуючих промислових та транспортних об'єктів та подальша розбудова території будівлями і спорудами громадської та житлової функції, її впорядкування та благоустрій, додаткове будівництво об'єктів інфраструктури для створення багатофункціонального району.

Відповідно до містобудівної документації «Коригування історико-архітектурного опорного плану і проекту зон охорони пам'яток та визначення меж та режимів використання історичного ареалу м.Чернівці», затвердженого рішення Чернівецької міської ради від 28.02.2007р. №252 та наказом Міністерства культури і туризму України від 16.06.2007р. №661/0/1607, територія обмежена вулицями Прутською, Машинобудівників, Білоруською, Ізмайлівською та річкою Прут в м. Чернівці знаходиться в межах V зони регулювання забудови центрального історичного ареалу міста Чернівців із спеціальним режимом використання території.

Нове будівництво обмежується, допустима висота нової забудови - до 12 метрів. Не допускається розміщення будівель лінійної структури значної довжини (зокрема, багатосекційних житлових будинків).

У зонах регулювання забудови нові будівлі регламентуються за розташуванням, прийомами організації, висотою, довжиною фасадів, масштабом, характером членувань, пластичним і кольоровим вирішенням функціональним використанням. Реконструкція існуючих будівель і споруд регламентується відповідно до їх культурної та містобудівної цінності, а також відповідно до вимог збереження традиційного характеру середовища.

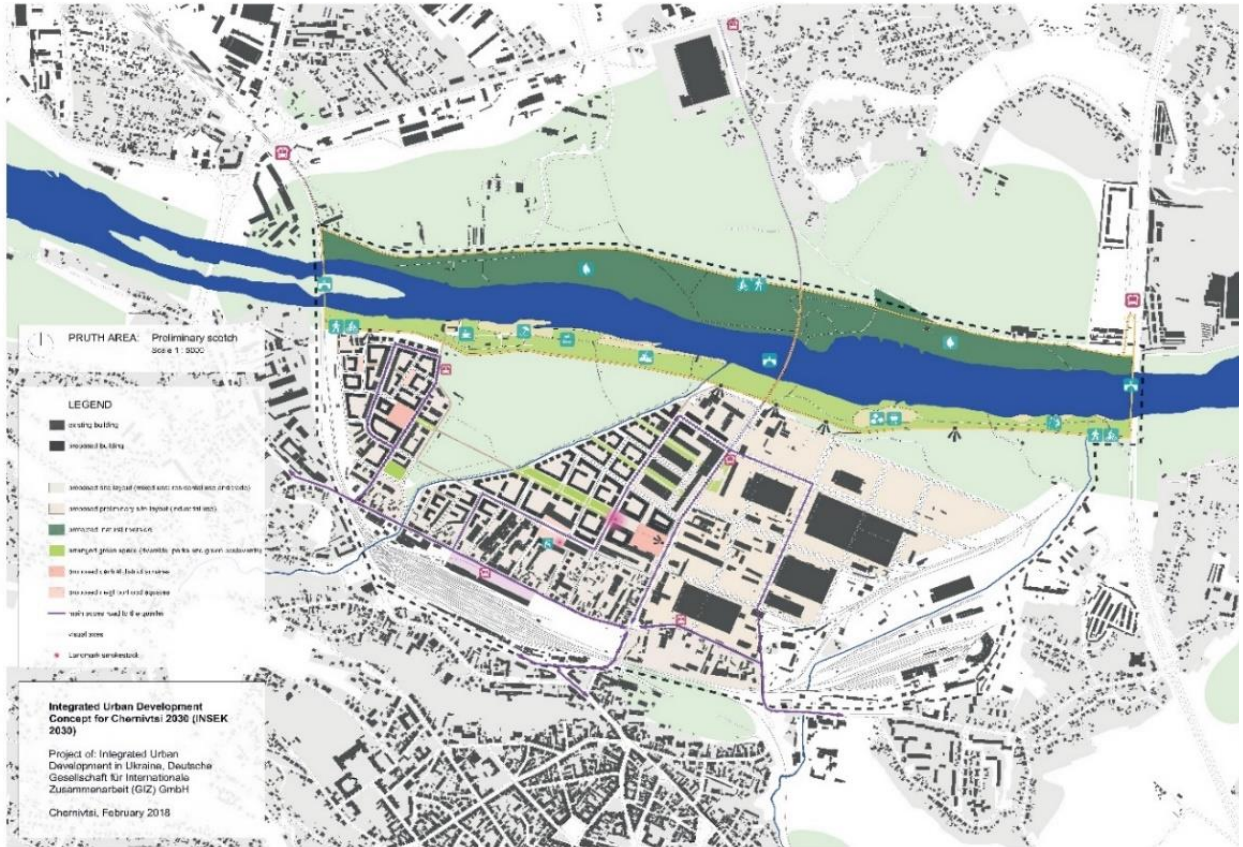

Рис. 1. Ескізні пропозиції розвитку території між залізничним вокзалом та річкою Прут.

Рис. 2. Переможець архітектурного бліц-конкурсу на кращу проектну пропозицію детального плану території, обмеженої вулицями Білоруською, Прутською, Машинобудівників, Ізмайлівською та річкою Прут.

Формування планувальної структури території району ДПТ базується на рішеннях закладених схемою планування території міста Чернівці з певним уточненням.

Розподіл території за функціональним використанням базується на планувальних рішеннях, направлених на формування нового якісного архітектурно-планувального середовища, що сприятиме підвищенню комфорту населення даного району та компактному, рівномірному розвитку міста.

Основними принципами планувально-просторової організації даної території є:

- розміщення вищезазначених об'єктів з урахуванням містобудівної ситуації, що склалася на суміжних територіях;

- максимально зручне розташування об'єкту;

- створення оптимальної схеми дорожньо-транспортного руху;

- створення оптимальних мікрокліматичних і санітарно - гігієнічних умов;

- максимальне збереження природного ландшафту.

Детальним планом території передбачається максимальне збереження існуючих зелених насаджень.

Територія проекту має беззаперечний потенціал перетворення в багатофункціональний район для роботи та комфортного проживання з природними просторами для різноманітного відпочинку та простими маршрутами пересування за умов інтеграції природи та переосмислення колишніх промислових зон. Щоб досягти цієї візії потрібно створити середовище, яке буде відповідати потребам людей заохочувати людей комунікування спілкування та сприятиме якісному відпочинку та заохочуватиме до активного способу життя.

Розвиток території має базуватись на наступних принципах міського розвитку:

- принцип доступності базується на можливості вибору найбільш зручного типу пересування з пріоритетом на близькі відстані;

- принцип багатофункціональності проявляється у здатності задовольнити повсякденні потреби мешканців за допомогою різноманітних функцій, які доступні в межах району;

- принцип соціальної інклюзивності забезпечує взаємодію усіх мешканців громади безвідносно до соціальної приналежності та стану здоров'я;

- принцип інтеграції природи та людини направлений на забезпечення природного ландшафту в міському середовищі;

- принцип партисипації означає взаємодію усіх зацікавлених сторін у процесі прийняття рішень;

- принцип "людського масштабу" передбачає врахування габаритів і властивості людини для формування комфортного середовища.

Проектом передбачено різні типи забудови: житлова забудова квартального типу, з зблокованих та окремих будинків. По вул. Прутській передбачена переважно громадська та забудова змішаного типу. Велика частина пропонованої території утворена квартальною забудовою, що полягає в розділенні житлових кварталів сіткою вулиць на невеликі сектори із внутрішніми дворами. Такий спосіб забудови формує комфортні громадські простори та соціальні зв'язки між мешканцями, запобігає утворенню занедбаних територій між будинками, а отже благоустрій у

кварталі підтримується на вищому рівні. Квартали формують багатофункціональні простори, адже важливі об'єкти інфраструктури зручно розташовані на першому поверсі житлових будинків. Значною перевагою даного типу забудова є забезпечення рівномірного розподілу транспортних потоків і як наслідок дозволяє уникнути заторів, а мешканці мають альтернативні комфортні шляхи. У зв'язку з високим рівнем ґрунтових вод та можливістю підтоплення території, підземні поверхи відсутні, натомість формується перший рівень у вигляді «стилобату», де розміщені паркінг для жителів квартала та громадські приміщення, що відкривають перспективу активізації фасадів, що виходять на пішохідно-активну вулицю. Простір над паркінгом формують внутрішні двори. Облаштовані зональним принципом для врахування потреб всіх мешканців, що сприятиме більш активному соціальному життю в середині житлового простору.

Майданчики облаштовуються відпочинковими та соціальними зонами, лавицями, альтанками, барбекю для дорослих і розвиваючим дитячим майданчиком з натуральних матеріалів для дітей, що слугуватиме формуванню добросусідства. Перші житлові поверхи будуть мати привілеї у вигляді власної прибудинкової зони відгороджену елементами озеленення. Висотність забудови в одному кварталі може варіюватися, що формує тераси, як для загального використання так і для приватного.

Дана схема дає змогу уникнути монотонності кварталів, формуючи скелястий образ, що краще сприймається, як поблизу так і на відстані.

Забудова сформована по принципу «людського масштабу» створює комфортний простір не тільки для проживання, а також для активного відпочинку та формування соціальних зав'язків. Структура фасадів так само повинна бути різноманітною, але дотримуватись певного коду. Оскільки нова забудова повинна максимально інтегруватись в існуючу природу, і бути співзвучною історичному центру міста, пропонуємо, переважно використовувати для оздоблення натуральні матеріали. Двори, побудовані за терасним типом, як геологічні скелясті породи, водночас дають можливість уникнути монотонності.

Проектом передбачено ревіталізація основних корпусів заводу в креативний-кластер, де можуть бути розміщені на різних рівнях велика кількість офісів, робочих майстерень, гуртки та спеціалізовані школи, можуть проводитися різні заходи - від виставок до концертів, семінарів і майстер-класів. Концепція творчих кластерів вдихає життя в занедбані території, роблячи їх популярними, і тим самим дають поштовх, як економічного, так і культурного життя міста. Індустріальні приміщення мають вуличний дух і особливу естетику, що надає відчуття свободи дій. Орендна вартість менша ніж на інших майданчиках. Цей фактор особливо важливий для нових стартапів, представників творчих професій і молодих підприємців, у яких часто кількість ресурсів обмежена.

При економічному обґрунтуванні та технічній неможливості використовувати існуючі цехи заводу можливий варіант їх знесення чи часткового знесення, а на їх

місці необхідно формувати нові квартали змішаної забудови.

На території запроектована загальноосвітня школа та дошкільний навчальний заклад. Також при розвитку території необхідно влаштувати невеликі вбудовані дитячі садочки по території житлового кварталу.

На основі вище наведеного та проаналізованого територія центрального промислового району потребує ревіталізації, оскільки, значна частина її площі – території промислових підприємств, особливо їх будівлі та споруди знаходиться в занедбаному, а подекуди аварійному стані.

Нажаль, проаналізований конкурсний проект ревіталізації – переможець архітектурного бліц-конкурсу залишився на папері та подальший проектний розробці, основною перепорою його втілення є суперечність, невідповідність Генеральному плану міста Чернівці – основній містобудівній документації якою керуються при розробці детальних планів території, особливо в частині зонінга території та поверховості будівель і споруд, але рішення цієї проблеми можливе шляхом внесення змін до містобудівної документації – Генерального плану міста Чернівці.

1. Генеральний план розвитку міста Чернівці. Загальна пояснювальна записка в двох частинах. Том 1. Частина 1. / З. В. Підлісний, Р. І. Мишко, В. І. Дубина, П. І. Крупа. – Львів: Державний інститут по проектуванні об'єктів житлово-цивільного будівництва «Укрзахідцивільпроект», 1990.

2. Корегування генерального плану розвитку міста Чернівці / [П. І. Крупа, Н. П. Сивенька, І. Л. Божик та ін.] за редакцією В. І. Дубини. – Л: Державний інститут проектування міст. «Містопроект», 2002.

3. Роботи з виготовлення містобудівної (проектної) документації «Коригування генерального плану міста Чернівців» Частина 1. Загальна пояснювальна записка. Основні розділи / Дубина В. І. Сивенька Н. П., Лопушанський М. Р., Голуб І. Д., Теглівець Р. С., Турик В. П., Фролова О. С., Дорохін А. О., Фіалковський С. Я. – Львів: Державний інститут проектування міст «Містопроект», 2012.

4. Інтегрована концепція розвитку Чернівців 2030 – Чернівецька міська рада у співпраці з німецькою урядовою компанією Deutsche Gesellschaft für international Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, жовтень 2019 року. [online] Доступно:

https://drive.google.com/file/d/1CJYT9N4_vQ9-Mfdyiniigw9jjQcWt_07/view

5. НСАУ місцева організація національної спілки архітекторів України в Чернівецькій області [online] Доступно: [https://archibuk.org.ua/rezultaty-zamovlenogo-arhitekturnogo-blits-konkursu-na-krashhu-proektnu-propozytsiyu-detalnogo-planu-terytoriyi-dpt-obmezheno-yi-vulytsyamy-biloruskoyu-prutskoyu-mashynobudivnykiv-izmajlivskoyu-ta-rich/](https://archibuk.org.ua/rezultaty-zamovlenogo-arhitekturnogo-blits-konkursu-na-krashhu-proektну-propozytsiyu-detalnogo-planu-terytoriyi-dpt-obmezheno-yi-vulytsyamy-biloruskoyu-prutskoyu-mashynobudivnykiv-izmajlivskoyu-ta-rich/)

6. 11_8 Пропозиція розвитку набережної Пруту. pdf [online] Доступно: https://drive.google.com/drive/folders/1wGNucM1e3quAScbozky6AQ5NR3_yPIV

Ileana Maria Kisilewicz
Doctor of Architecture

Frățiman Andreea-Alexandra
MSc student
Polytechnic University
Timisoara, Romania

THE FRAGMENTATION OF THE HISTORICAL SITE BY MODERN INTERVENTION

The historical site, a tangible representation of cultural heritage, is often subject to modern intervention. This study examines the impact of such interventions on the fragmentation of the site. Using a general case study approach, the physical and visual fragmentation caused by the introduction of modern elements into the site is analyzed. Results indicate that such interventions not only alter the physical integrity of the site but also hinder the overall aesthetic and cultural significance but also the frame of society itself. The findings of this study emphasize the need for a more considerate and sensitive approach to modern interventions in historical sites, one that balances preservation with practical considerations while minimizing negative impacts. The study concludes that an interdisciplinary approach to conservation, including collaboration between society architects, urbanists and decision-makers is critical to ensure the preservation of the cultural heritage embodied in historical sites.

The fragmentation of historical sites by modern intervention is an important topic because it sheds light on the tension between preserving cultural heritage and accommodating contemporary needs. Historical sites are often unique landmarks that represent a culture's shared identity, history, and values. Therefore, it is important to protect these sites from any form of damage or loss. At the same time, modern cities often require new structures and amenities to meet the needs of their existing or planned populations. This often leads to a situation where historical sites are fragmented or altered to accommodate these new developments.

The impact of such interventions on historical sites can be significant; for example, the construction of modern buildings around a historical site can obscure its view and obscure its significance. Similarly, the construction of new infrastructure within a historical site can lead to the loss of cultural heritage, by intent or passively, as well as the original character and design of the site. In some cases, such interventions can also result in a loss of authenticity, as the original design and materials may be replaced by modern equivalents.

The preservation of historical sites is essential to maintaining cultural heritage and ensuring that future generations can appreciate and understand the cultural heritage of the past. When historical sites are fragmented by modern intervention, it can have a negative

impact on the cultural heritage of the site, and potentially of the entire community. The topic of fragmentation of historical sites by modern intervention is therefore important because it highlights the need to balance contemporary needs with the need to preserve cultural heritage.

In this context, the fragmentation of historical sites by modern intervention is an important topic that highlights the tension between preserving cultural heritage and accommodating contemporary needs. It is essential to find ways to balance these competing interests, in order to protect historical sites for future generations and maintain their cultural significance for the community.

Current paper encompasses a drive through in several objectives and concepts that need a congruent clarification:

- Analysis of the latest research on this problem, with reference to the process by which the growth and expansion of cities results in the physical and social division of urban areas, often leading to the destruction of cultural and architectural heritage.
  - The necessity of usage for multidisciplinary and integrated approaches to urban planning, design and engineering innovations that prioritizes the cultural and social dimensions of cities
    - Historical site preservation in city development
    - The balance between preserving our cultural heritage and allowing for modern urban development to take place in a coherent way.
      - The costs and benefits of heritage preservation are complex
      - Historical site fragmentation examples
      - Historical site intervention best-practices
      - Intangible elements and architectural patrimony
      - Protect and preserve versus regenerate concepts
      - Adapting old legacies to new needs
      - The pressures on architectural patrimony
      - The debate around "Old problems, New solutions or New problems, old solutions?"
        - Adapting old legacies to new needs
        - Adapting intervention to historical value
        - Modern intervention versus restoration

In conclusion, heritage preservation is a crucial element in urban planning, providing a rich blend of places and stories that add depth and meaning to urban life. It requires a delicate balance between the needs of the present and the preservation of the past, and it is essential that we work together to ensure that our cultural heritage is protected for future generations to enjoy.

Despite the challenges posed by industrial development and other factors such as armed conflicts and major infrastructure projects, the preservation of cultural heritage

remains an important challenge in our world today. The fragmentation of cities and cultural sites continues to pose a significant threat to our cultural heritage, but it is essential that we work to address this issue.

The identification of intrinsic values can offer incommensurable value over time, helping to blend modern solutions with historical context in a way that preserves our cultural heritage for future generations. It is essential that we view ourselves as builders and not demolishers, as professionals who understand the historical and contemporary social fabric in which we are a part. This understanding is key to creating new patrimony elements that will enrich the cultural landscape for generations to come.

Historical sites are important cultural heritage landmarks that need to be protected and preserved for future generations.

The fragmented state of historical sites also leads to increased degradation and loss of important cultural elements, such as architectural features and cultural landscapes.

The preservation of historical sites requires a comprehensive approach that takes into account the cultural, social, and economic factors affecting the site, as well as the needs and perspectives of stakeholders.

The conclusions are based on a review of the literature and case studies, as well as a critical analysis of current practices and challenges in the field of cultural heritage conservation.

[1.] Blundo, D. S. et al., 2018. Improving sustainable cultural heritage restoration work through lifecycle assessment based model. Paris: Elsevier Masson SAS.

[2.] Filepkó, D., 2018. Ideology fuelled destruction in Buda Castle after World War II. Budapest: Docomomo.

[3.] Fusco Girard, L. & Vecco, M., 2021. *The “Intrinsic Value” of Cultural Heritage as Driver for Circular Human-Centered Adaptive Reuse*. [Online] Available at: <https://doi.org/10.3390/su13063231> [Accessed 15 01 2023].

[4.] ICOMOS, C., 2008. *The Quebec Declaration*. Quebec: ICOMOS.

[5.] Jihad, F. & Jacques, T., 2012. *Bricolage Planning: Understanding Planning in a Fragmented City*. Liège: Université de Liège, Lema.

Щербанюк Л.
Директорка муніципальної бібліотеки ім. А. Добрянського

Ковтун Ю.
Завідувач сектору електронної ідентифікації та адміністрування користувачів
Головне управління Національної поліції в Чернівецькій області
м. Чернівці, Україна

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ “ЧЕРНІВЦІ-БЕРЛІН-СВІТИ...”

Архітектурний ансамбль “**Моргенройт**” зберігся як достойна пам’ятка голові будівельного комітету Вільгельму Іппену, архітектору Йозефу Шрайберу та всім чернівчанам, які доклали організаторських та творчих зусиль, а також значних фінансових ресурсів для його побудови та успішної діяльності. Сьогодні ми знаємо ці споруди як Палац «Академічний» Буковинського державного медичного інституту (БДМУ) за адресою вулиця Фрідріха Шиллера, 11 та початкову школу ліцею №12 по вул. Лесі Українки, 18, які є престижними закладами культури та освіти у Чернівцях.

Як відмітила завідувачка кафедри архітектури професорка ЧНУ ім. Федьковича пані Ірина Коротун, будівля театру “**Моргенройт**” є однією з найкращих громадських споруд, збудованих, як інтерпретація архітектурного стилю ар-деко. З цим культурним осередком пов’язаний величезний творчий доробок музикантів, літераторів та театральних колективів, що використовували мову їдиш, шляхом організації театральних постановок, просвітніх й інформаційних проєктів, які мали на меті розвиток єврейської культури та освіти, підтримку солідарності та благодійності.

Будинок культури «**Моргенройт**», як його називали, складався з двох великих будівель, з’єднаних в одну солідну споруду, за задумом відомого чернівецького архітектора Йозефа Шрайбера (Josef Schreiber). Весь комплекс був добре продуманий та грамотно спроектований.

Перша будівля (школа) була зведена упродовж 1923-1924 років на вул. Куза Воде (нині вулиця Лесі Українки) та призначалася для шкільних та культурних закладів і організацій.

Друга будівля (театр), що була розташована поруч нижче, на перехресті з вулицею Шиллергасе (Schillergasse, сучасна вулиця Шиллера), призначалася під велику театральну-концертну залу, прибуток від якої дозволив би фінансувати культурно-освітню діяльність «**Моргенройту**». Восени 1931 року будівництво театру по стількох роках було завершено, велична та комфортна чотириповерхова споруда була зведена.

Слід віддати належне майстерності та досвіду архітектора Йозефа Шрайбера, який у 1904–1905 роках керував будівельними роботами зі зведення справжніх архітектурних шедеврів: Чернівецького міського театру, відомого нині як Чернівецький академічний обласний український музично-драматичний театр імені Ольги Кобилянської, а у 1906-1908 роках – Чернівецького Єврейського народного дому.

Цікавим та повчальним для нащадків є приклад ставлення видатних представників єврейської громади Чернівців до культурної та духовної спадщини свого народу. Не зважаючи на почасти протилежні політичні погляди, сіоніст Маєр Ебнер та соціал-демократ Вільгельм Іппен входили до комітету з підготовки відзначення 60-річчя реформістської синагоги - Темплю у 1937 році, в ході роботи якого виконувалися реставраційні роботи. Гасло “Спільними зусиллями”, було для них успадкованим від батьків правилом, яке дозволяло знаходити рішення там, де їх, здавалося б, вже не існує.

Результатом багаторічних пошуків авторів під час написання книги стала знахідка такого документа, як “Список осіб, які підлягали виселенню з території Чернівецької області”, що був складений управлінням НКВС в Чернівецькій області у грудні 1940 року, який ще дозволить пролити світло на долі жителів нашого краю - жертв політичних репресій. Під номером 1022 у ньому є запис про родину Вільгельма Іппена.

В історичних умовах двох світових воєн, зміни влад, економічних криз першої половини двадцятого століття на європейському континенті у цій родині з покоління в покоління передавалися “у спадок” жага до соціальної справедливості, мрії про побудову такої держави, яка гарантуватиме захист прав трудящих, національну рівність та культурний розвиток всіх її народів.

На жаль, виклики нацистської та комуністичної дійсності призводили до змін місця проживання та неможливості повернення до рідного міста жодного з останнього покоління Іппенів. Вони були або учасниками війн з усіма їх трагічними наслідками (Фелікс), або ж опинилися по різні сторони Світу, розділеного Берлінським муром, який став символом Холодної війни (Отто і Гелла). Війна переслідувала героїв нашої книги, та не зламала, а зробила сильнішими. Гелла Іппен стала вченою ще перебуваючи в Сибіру, фактично на засланні. Коло її інтересів під час роботи в Берліні складали дослідження стану екології та його вплив на здоров'я людини. Цікавими є спогади Гелли Іппен про життя родини, які вона склала спільно з письменницею з Берліну – Сімоною Нетелер (Simone Neteler).

У умовах, коли народ України чинить героїчний супротив варварському нападу російського агресора, збереження історичної пам'яті про людей, які опікувалися культурним надбанням свого народу, розвивали освіту, створювали неповторний архітектурний ландшафт рідного міста, є надзвичайно важливим.